

2019. XXI. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

41.

ELTE Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

2019. XXI. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

*ELTE Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A folyóirat megvásárolható vagy megrendelhető:

Bertalan Zoltánné
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: bertalan.zoltanne@btk.elte.hu

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
ELTE Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Tördelés: Pavelus Bt.
Nyomtatás: Robinco Kft.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

Tartalom

Kontrasztív nyelvészet és fordítástudomány

Aradi András

<i>A mondatok információs szerkezetének és szintaktikai formájának viszonya a fordításban</i>	5
---	---

Műfaji megközelítések

Juhász-Koch Márta

<i>A normalizáció mint fordítási stratégia a hangalámondás fordításában</i>	24
---	----

Benedek Enikő

<i>Kulturális átváltások pakisztáni hivatalos személyi dokumentumok magyar fordításában</i>	43
---	----

Koltay Tibor

<i>Fordítás-e a referálás? Pro és kontra érvek</i>	62
--	----

Mány Dániel

<i>Az orvosi eufemizmusokról angolról magyarra fordított betegtájékoztatók tükrében</i>	76
---	----

Fordítóképzés

Ugrin Zsuzsanna

<i>A terminuskapcsolatok és ontológiai rendszerek felfedezése a fordítóképzésben</i>	89
--	----

Előadás-sorozatok

Zachar Viktor

<i>FT 21 – Fordítástudomány ma és holnap (Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2017/18 tavaszi és 2018/19 őszi félév)</i>	104
---	-----

Konferencia-beszámolók

Benedek Enikő

Translating Europe Forum 2018. Translation in the Age of Data.

(Brüsszel, Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága, 2018.

november 8–9.) 109

Szabó Csilla

Translation and Interpreting: Responding to the Challenges of

Contemporary Society. (Ljubljana, 2019. június 21–22.) 113

Recenziók

Halász Gábor

Fischer Márta: Terminológia és fordítás. Válogatott terminológiaelméleti

és fordítástudományi tanulmányok 118

Nagy Dóra

Robin Edina: Fordítási univerzálék és lektorálás 123

Miklódó Dóra

Dróth Júlia (szerk.): Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon és

a fordításoktatás különböző szintjein 127

Summaries in English 133

Útmutató a Fordítástudomány szerzői számára 136

A mondatok információs szerkezetének és szintaktikai formájának viszonya a fordításban

Aradi András

E-mail: aradia@inyk.bme.hu

Kivonat: A cikk a mondatok szintaktikai formájának és információs szerkezetének viszonyát a fordítás szempontjából vizsgálja angol–magyar fordítási irányban. Célkitűzései szerint arra keresi a választ, hogy a fordító milyen mértékben őrzi meg a forrásnyelvi mondatok szintaktikai formáját, a mondatrészi szerepeket az ekvivalensnek szánt célnyelvi mondatokban, illetve változtat-e az eredeti mondat kommunikatív szerkezetén, azaz az ismert és az új információ, valamint a leghangsúlyosabb közléselem elrendezésén a célnyelvi mondatban. A fordításelemzések tanúsága szerint a fordító egyaránt él a forrásnyelvi szintaktikai forma és az információs szerkezet megőrzésének és megváltoztatásának lehetőségével, de az is lehetséges, hogy a fordító döntés nyomán a két meghatározó mondatstílus közül csak az egyik változik. Az írás elsősorban az információs szerkezet változásával járó mondat-átalakításokkal foglalkozik. Az így létrehozott célnyelvi mondatváltozatokat igyekszik típusokba rendezni, rámutatva az információs szerkezet átalakításának lehetséges okaira is. A cikket az elemzések során felmerülő két, problematikusnak ítélt kérdéskör tárgyalása zárja: (1) az angol mondatokat jellemző fókuszstípusok magyar megfeleltetése; (2) a forrásnyelvi üzenet esetleges vesztesége a célnyelvi mondat információs szerkezetének eltérése esetén.

Kulcsszavak: fordításelemzés, szintaktikai forma, információs szerkezet, angol–magyar mondat szerkezet, fordítói stratégiák

1. Bevezető megjegyzések

Egy átfogóbbra tervezett kontrasztív vizsgálódás kezdeti lépéseiről szeretnék beszámolni a következőkben. E vizsgálatok egyik fő témaköre a mondatok szintaktikai formájának (szerkezeti felépítésének) és információs szerkezetének (kommunikatív tagolásának) alakulása, változása a fordításokban. Az elemzések e területen arra keresik a választ, hogy a fordító milyen mértékben őrzi meg a forrásnyelvi mondatok szintaktikai formáját, a mondatrészi szerepeket az ekvivalensnek szánt célnyelvi mondatokban, illetve a fordító változtat-e az eredeti mondat információs szerkezetén, azaz az ismert és az új információ, valamint a leghangsúlyosabb közléselem elrendezésén a célnyelvi mondatban.

A három részből álló írásban először a témához tartozó háttérismeretekkel és osztályozási szempontokkal foglalkozom. Ezután az információs szerkezet

változásainak két, a vizsgált anyagban viszonylag gyakori formáját fogom jellemezni, végül az elemzések egy-két általánosíthatónak gondolt tanulságát emelem ki.

1.1. Az elemzések háttere

A dolgozat címében megjelenő két fő fogalommal – szintaktikai forma és információs szerkezet – a mondat szerveződésének két alapvető szintjét, formáját jelöljük, nevezzük meg. Egy-egy mondat nyelvtani szerkezete, másképpen szintaktikai formája a mondatok akár hagyományos, mondatrészek szerinti elemzésével (az alany-állítmányi rész jellemzésével) is leírható; e leírás figyelmen kívül hagyhatja a szövegalkotás szempontjait.

A másik szinten, vagyis a hagyományos nyelvtanoktatásban kevésbé tárgyalt információs szerkezet vagy aktuális tagolás vizsgálata során a különböző közlési funkciókat betöltő mondatösszetevőket különítjük el: a beszédhelyzetből vagy a szövegelőzményből ismert információt felidéző témaszakaszt, az új közlést hozó rémaszakaszt, és ezen belül – a nyomatékos mondatokban – a kiemelten hangsúlyos kifejezést, vagyis a fókusz, rémacsúcsot. Ezt a tagolást, szerkezeti elrendezést tehát már a beszédsszituáció vagy a szövegelőzmény irányítja, a mondatban aktuálisan közölt információ hírértéke, régisége vagy újdonsága határozza meg (Klaudy 2007: 145).

Noha az egyes mondatok szintaktikai formája és információs szerkezete egymástól függetlenül is vizsgálható, a szövegmondatok esetén a mondat e két alapvető szerveződési szintje szoros kapcsolatot mutat. De tegyük hozzá, hogy e kapcsolatnak a mondat szerkesztést érintő tartalma/következményei nyelvenként más-más jellegűek. A jelzett összefüggés a magyarban például abban mutatkozik meg, hogy a mondat kifejezései a téma-réma szerkezet kívánalmai szerint viszonylag szabadon mozoghatnak a mondatban, hiszen a mondatrészi szerepeket a szavak morfológiája a szórendi helytől függetlenül egyértelműen jelöli. Az angolban viszont a mondat szigorúan kötött szórendjére épül rá az információs szerkezet, befolyásolva a közléselemek szintaktikai szerepének kiválasztását. Ennek talán „leglátványosabb” megnyilvánulása, hogy az ismert információ mondat eleji, téma szerepben való elhelyezése megköveteli, hogy a témának szánt kifejezést egyben megtegyük az angol mondat alanyává is (vö. Pelyvás 2002).

Ha a két nyelv mondat szerkezetét össze akarjuk vetni, akkor a felszíni mondat szórend explicit kontrasztjainak bemutatása helyett a kommunikáció nyelvektől független természetéből, egyetemes szabályszerűségeitől célszerű kiindulni, vagyis a mondatot alkotó nagyobb kommunikatív egységek mondatbeli pozícióját és viselkedését, a közlésben betöltött szerepét kell leírnunk, jellemeznünk. Ily módon a szembetűnő eltérések mellett lényegi azonosságokra is rámutathatunk a két nyelv mondatainak információs szerkezetében.

A Melléklet 1-es és 2-es pontja kíván segítséget nyújtani ebben a hasonlóságokra és különbségekre figyelő összevetésben. A táblázatok felhívják a figyelmet arra a lényegi azonosságra, hogy mindkét nyelv mondatai az ismert információ közlésétől az új közlés felé haladnak. Eltérés viszont, hogy a semleges,

éles szembeállítást nem tartalmazó mondat esetében a magyarban az ige, az angolban a mondatvégi *end-focus* kifejezés kap relatíve nagyobb nyomatékot. További különbség, hogy a nyomatékos magyar mondatban a fókusznak, rémacsúcsnak kötött helye van az ige előtt, ebbe a pozícióba vándorolnak a fókuszszerepre szánt szavak, míg az angolban a kiemelt hangsúlyozás (*marked focus*) vonulhat végig az *end-focus* pozícióból kiindulva akár a mondat élére változatlan mondatrend mellett. A Melléklet 1., 2. pontjának mondat szerkezeti leírásaiban és ábrázolásaiban a Klaudy Kinga által kidolgozott mondattagolási tipológiára (Klaudy 1987), illetve a *Strukturális magyar nyelvtan Mondattan* kötetére (É. Kiss 1992) támaszkodtam. Megjegyzem, hogy a fókusz és rémacsúcs terminusokat azonos értelemben fogom használni a magyar mondat szerkezet jellemzésekor. Az angol mondat típusok bemutatásában a Quirk-féle nyelvtan *Theme, focus and information processing* című fejezetét vettem alapul (Quirk 1989).

Az elemzések hátteréhez tartoznak azok az útmutató tanulmányok, amelyek e témakör kutatásában az elmúlt években hazai és külföldi szerzőktől születtek. Közülük kettőt emelek ki. Monika Doherty angol-német fordítási irányban foglalkozott a témával és egyik, számunkra is érdekes fő szempontja volt a forrásnyelvi és célnyelvi mondatkezdetek eltéréseinek vizsgálata népszerű tudományos szövegekben (Doherty 2003). A másik munka, Klaudy Kinga tanulmánya szintén középpontba állítja a mondatkezdő témaszakaszok megváltozásának kérdését, és angol-magyar fordítási irányú példáin bemutatja, hogy milyen stratégiákat követhet a fordító a célnyelvi mondatok grammatikai és információs szerkezetének alakításában, megtartva vagy megváltoztatva ezt a két meghatározó mondat sajátosságot a forrásnyelvi mondatához képest. A szerző utal arra, hogy több írásában foglalkozott a témakörrel, de még mindig nem tekinti megoldottnak az ide tartozó kérdéseket (Klaudy 2007). Azt gondolom, ez a megállapítás is ösztönzést adhat a téma további kutatásához.

Az én vizsgálataimban a forrásnyelvi mondatok, amelyek célnyelvi megfelelőikkel együtt az elemzések és az osztályozás alapját adják, Bryan Cartlidge-nek, Nagy-Britannia egykori magyarországi nagykövetének (oxfordi egyetemi tanárnak) történeti munkájából származnak. A könyv *The Will to Survive – A History of Hungary* címmel jelent meg 2006-ban, magyarul az Officina Kiadó jelentette meg 2008-ban *Megmaradni* címen, Bánki Vera fordításában. A mű két fejezetéből egyelőre mintegy 100 mondaton vizsgáltam a forrásnyelvi és célnyelvi mondat szerkezetek kapcsolatát.

1.2. A vizsgált jelenségek osztályozásának kategóriái

Nézzük ezek után, hogy a szintaktikai forma és az információs szerkezet viszonyának milyen fő változatai tarthatók számon a forrásnyelvi és az ekvivalens célnyelvi mondatok összevetésének eredményeként. Egy lehetséges osztályozás szerint, melyet Rogers (2006) rendszerezése alapján Klaudy Kinga is alkalmaz említett tanulmányában, a fordító négyféle alapelehetőséget követhet a fordítás során a célnyelvi mondatok információs szerkezetének és szintaktikai formájának alakításában. Ezek a lehetőségek a következők: I. megtartja az eredeti

forrásnyelvi mondat információs szerkezetét, de átalakítja annak szintaktikai formáját; II. megtartja az információs szerkezetet és a szintaktikai formát is; III. átalakítja az információs szerkezetet, de megtartja a szintaktikai formát; IV. megváltoztatja az információs szerkezetet és a szintaktikai formát is. A következőkben nézzünk példákat a négy típusra.

I. Az elsőben az információs szerkezet nem változik, de ennek megőrzése a forrásnyelvi mondat szintaktikai formájának valamilyen átalakításával jár. A szintaktikai forma változása természetesen igen sokféle lehet, két alaptípust azonban érdemes kiemelni. Az egyikben (1.a példa) az angol mondat téma- vagy rémaszakasza több nominális szerkezetet tartalmaz, melyek rendszerint egy ige-névi alaptaghoz, gerundhoz tartoznak.

Jelölések a példamondatokban: T: témaszakasz, R: rémaszakasz, F: fókusz (az angol mondatokban), Rcs: rémacsúcs a magyar mondatokban.

- (1a) [T The achievement of King St Stephen I in bringing the Hungarian people into the community of Western Christendom] [R survived the follies of some of his successors] ... (BC 33)
 [T Szent István teljesítménye, amellyel a magyar népet a nyugati kereszténység közösségébe vezette,] [R túlélte néhány utóda örültségeit,] ... (BV 48)

Ezek – az angolban formálisan laza szerkezeti kapcsolatban álló kifejezések – a magyar mondatban erőteljesebb, kifejtettebb szintaktikai összeszerkesztést kívánnak meg. Ezért a fordító ezeket az angol nominális elemeket rendszerint olyan alárendelt mellékmondatban helyezi el, amely a magyar mondat tematikus alanyát vagy a mondat rémaszakaszának igéjét bővíti. Így megtartja az angol mondat információs szerkezetét, az eredeti mondat téma-réma sorrendjét, de átalakítja a mondatszerkezetet. A szintaktikai forma változásának másik, természetes alapesete az angol passzív mondatszerkezet cselekvő igével történő fordítása: (1b) példa.

- (1b) [T Lajos Kossuth, and the five thousand or so officers and soldiers] ... [R were first interned (F_{in} Vidin in northern Bulgaria),] ... (BC 232)
 [T Kossuth Lajost és a mintegy ötezer honvédtisztet és közkatonát] ... [R először (R_{cs} az észak-bulgáriai Vidinbe) internálták.] (BV 246)

Az angol mondat mellérendeléssel szerkesztett alanyi szerepű témája a célnyelvi mondatban szintén téma lesz, de tárgyi mondatrészi szerepben.

II. Az információs szerkezet és a szintaktikai forma kapcsolatának második típusában mindkét tényező változatlan marad a célnyelvi mondatban. Bár a szöveg műfaja erősen befolyásolhatja az arányokat, ez tűnik a leggyakoribb típusnak angol-magyar fordítási irányban is.

- (2) [T On 29 July, the hitherto indomitable General Bem] [R sustained (F a serious defeat) at the hands of the Russians at Segesvár] ... (BC 226)
 [T Július 29-én az addig legyőzhetetlen Bem] [R (Rcs súlyos vereséget) szenvedett el az oroszoktól Segesvárnál,] ... (BV 241)

Példánk, a (2) mondatpár azt mutatja, hogy a célnyelvi magyar mondatban a mondatrészi szerepek – a lexikai megformálás csekély módosulása ellenére is – változatlanok; megőrződik az eredeti információs szerkezet is, mivel az angol mondatból a hangsúlyos tárgy a magyar mondat fókuszpozíciójába kerül.

III. A harmadikként említett típusban a fordító megtartja az eredeti mondat szintaktikai formáját, de változtat információs szerkezetének elrendezésén.

- (3) [T Henry V of Germany] [R tried again in 1108, in alliance with Bohemia,] ... (BC 26)
 [T 1108-ban a csehekkel szövetségben] [R újra próbálkozott V. Henrik,] ... (BV 41)

Ez utóbbi művelet a (3) példában azt eredményezi, hogy a forrásnyelvi mondat téma- és rémaszakasza a célnyelvi mondatban helyet cserél, az angol réma kifejezései mondatrészi szerepüket megtartva a magyar témaszakaszt alkotják. Ezt a fordítói döntést elsősorban a szövegelőzménnyel magyarázhatjuk. Az *V. Henrik* alany – a szövegelőzmény egyértelműen mutatja – újdonságként jelenik meg a mondatban, így indokoltan kerül az új információt hozó rémaszakaszba a célnyelvi mondat végére, ahonnan a magyar mondat szintaxis az alanyt sem zárja ki. (A mondatunkban az „újra próbálkozás” kifejezés nem az ő ismételt támadására utal, hanem az ország elleni sorozatos támadások megismétlődésére.)

IV. A negyedik típusban az információs szerkezet és a szintaktikai forma egyaránt megváltozik.

- (4) ... and [T Kossuth's hopes of liberating Hungary on the back of the Risorgimento] [R all but evaporated.] (BC 234)
 ... és [T elpárologtak] [R Kossuth reményei, hogy a Risorgimento farvizén evezve felszabadíthatja Magyarországot.] (BV 248)

Példánk a (4) mondatpár, amelynek célnyelvi mondatát az igei állítmány kezdi, világosan mutatja az információs szerkezet változását az angolhoz képest. Az igei mondatkezdés következtében a terjedelmes angol témaszakasz a magyar mondatban az ige utáni részt, a rémát fogja alkotni. Az angol eredeti témarészének szintaktikai szerkezete is változik, az alany hosszú, nominális bővítményét mellékmondattá alakítja a fordító. A magyar mondat igéje – nem túl gyakori esetként – tulajdonképpen témaszeretet kap (v.ö. Klaudy 2007:149). Ennek indoklása a következő lehet: az *elpárologtak* igének ezt az előzményt

idéző, témaszerepű használatát jól előkészíti a mondategész bevezető tagmondata, amely tartalmi és szerkezeti párhuzamot mutat a példánkban szereplő folytatással, és így hangzik: „Napóleon többé nem érdeklődött a magyar ügy iránt, és elpárologtak Kossuth reményei...”.

Mivel az elemzett mondatok számát jelentősen szeretném növelni – és a 100-as szám valójában túlságosan csekély –, a bemutatott típusokról nem készítettem pontos statisztikát. Az arányokat tekintve egyelőre az látható, hogy miként említettem, a mindkét mondatszerkezeti sajátosságot megőrző célnyelvi mondatok vannak többségben, tehát a II. típus (kb. 50%). A további sorrend csökkenő arányban a III., az I. és a IV. típus.

1.3. A részletes elemzés tárgya: az információs szerkezet változásának két típusa

Fontos látnunk, hogy az előbb jellemzett főbb típusokon belül további változatokat különböztethetünk meg az információs szerkezet vagy a szintaktikai forma változásának jellege, mértéke szerint. A következő részben a forrásnyelvi mondatok információs szerkezetének változásával járó mondat-átalakítások két jól körülhatárolható típusával foglalkozom. Az első változatban a fordítás témaszakasz nélküli magyar mondatokat eredményez: (5), (6), (7) számú mondat-sorok. A második változatban ellentétes módon a fordító az eredetihez képest bővíti a magyar mondat témaszakaszának lexikai állományát: (9), (10), (11), (12) számú mondat-sorok. Ez a két változat, mondatcsoport a bemutatott osztályozás szerint a III. vagy IV. típushoz tartozik, attól függően, hogy az információs szerkezet változása együtt jár-e a szintaktikai forma változásával vagy sem. A típusok közötti választásomat az indokolja, hogy a fordítási gyakorlat szempontjából és a felmerülő elméletibb kérdéseket tekintve is érdekesebbek és több tanulsággal szolgálnak az információs szerkezet változását mutató fordítási példák. Ehhez kapcsolódóan az elemzések zárásaként szeretnék kitérni arra a kérdésre, hogy az információs szerkezet módosulása a célnyelvi mondatokban valóban okozhatja-e a forrásnyelvi üzenet veszteségét, „torzulását” (3.2.).

2.1. Témaszakasz nélküli célnyelvi mondatok

Az említett első mondatcsoportban tehát az információs szerkezet változását az jellemzi, hogy a célnyelvi magyar mondat – szemben az angol eredetivel – nem tartalmaz formális mondatkezdő témaszakaszt, így az egész mondat – Klaudy terminusát alkalmazva – komplex rémának minősül (Klaudy 1987: 40). Ezek a magyar mondatok vagy az állítmánnyal kezdődnek és egyenletes intonációjúak (5a) és (5b), vagy rémacsúcsot képviselő névszói kifejezéssel kezdődő nyomatékos mondatok (6a) és (6b).

- (5a) [T A struggle for the succession and a redivision of the Mongol Empire] [R was inevitable.] (BC 31)
[R Elkerülhetetlen volt az utódlásért folytatott harc és a tatárok birodalmának újrafelosztása.] (BV 46)

- (5b) [_T The garrison force of 14,000 troops] [_R disintegrated,] ... (BC 216)
 [_R Felbomlott a 14 000 fős helyőrség,] ... (BV 231)
- (6a) ... [_T he] [_R brought with him (_F an eye-witness account of Mongol tide)] ... (BC 29)
 [_R (_{Rcs} Egy szemtanút) hozott magával], /aki látta, hogy ... hogyan rohanták le az orosz sztyeppe déli részét a tatárok, / (BV 45)
- (6b) ... hoping that [_T they] [_R would constitute (_{Fa} useful second line of defence) against the Mongols.] (BC 29)
 ... abban reménykedve, hogy [_R (_{Rcs} hasznos második védővonalat) fognak képezni a tatárok ellen.] (BV 45)

A megfelelő forrásnyelvi angol mondatok élén természetesen ilyenkor is alanyi szerepű témaszakasz áll. Válaszra vár, hogy mi történik az angol mondatok témaszakaszával, hol jelennek meg, illetve megjelennek-e egyáltalán az angol mondatok témaelemei a magyar mondatban. A (6a) és (6b) mondatok azt mutatják, hogy az egyetlen személynév másból álló angol téma nem kerül be a magyar mondatba, és a fordító nem helyez témaként a célnyelvi mondat élére más kifejezést az angol mondat további szakaszából vagy a szövegkörnyezetből. A személynév más eltűnése általános jelenség angol–magyar fordítási irányban. Jól ismert oka, hogy ragozott igéink egyértelműen utalnak alanyukra, s a névmási alany rendszerint csak hangsúlyt viselve jelenhet meg az igéink előtt. Az angol tematikus alanyok eltűnése nem okozza a szövegkohézió csökkenését. Sőt, mivel a fordító egy névmásnál tartalmasabb bővítményt hoz rémácsúcsként a mondat vagy mondatszakasz élére az ige elé, az átalakításnak inkább kohéziót erősítő hatása van. Erre a jelenségre Klaudy Kinga hívja fel a figyelmünket a tematikus alanyok eltűnését vizsgálva (Klaudy 2007: 150).

A témaszakasz elmaradhat a magyar mondatból az angol mondatforma, információs szerkezet más típusú átalakításának eredményeként is.

- (7a) [_T Vienna] [_R chose (_F this moment,)] ... (BC 216)
 [_R (_{Rcs} Ezt a pillanatot) választotta ki Bécs,] /hogy ... Jelačićot nevezze ki királyi biztosnak/ (BV 230)
- (7b) [_T Haynau's succession of victories in the summer of 1849] [_R bear out (_F that conclusion:)] ... (BC 224)
 [_R (_{Rcs} Erre a következtetésre) jutunk, ha megvizsgáljuk Haynau 1849 nyarán aratott győzelmeit.] (BV 239)

A (7a), a (7b) és hasonló típusú angol mondatok egy vagy több névszói kifejezésből álló témájának lexikai elemeit megőrzi a fordító, de nem téma pozícióban, hanem az ige utáni helyen a rémaszakasz végén, vagy a rémához tartozó mellékmondatban. Ugyanakkor az angol mondat végéről a magyar mondat élére helyezi a mutató névmási utalásokat: *Ezt a pillanatot, Erre*

a következtetésre. A fordítói döntést tekinthetjük a kohéziós eszközök közötti mérlegelés eredményének, de egyszerűen a magyar szövegszerkesztési szokások és tendenciaszerű szabályok követésének is. A mérlegelés lehetőségéről azért beszélhetünk, mert maga a témaszakasz és a hangsúlyos névszói utalás egyaránt szövegkapcsoló elem a (7a) angol mondatban, az ige két oldalán – szinte a mérleg két nyelveként. A *Bécs* tulajdonnév lehetne a téma a magyar mondatban is: *Bécs ezt a pillanatot választotta ki.*

A magyar mondat szintaxisa azonban lehetővé teszi, és az eredeti magyar szövegszerkesztési gyakorlata szinte megkívánja, hogy a fordító a mutató névmást tartalmazó, nagyobb kohéziós erejű szerkezettel kezdje a mondatot. Eredeti szövegeinkben is azt láthatjuk, hogy a szövegelőzményt felidéző anaforikus kifejezéseket szeretjük a mondat élén, vagy legalábbis a felidézett szövegelemhez minél közelebb elhelyezni. Valójában az angol mondatokban is kitüntetett helyen, *end-focus* pozícióban állnak ezek az utalások (*this moment, that conclusion*), és ezt a tartalmi nyomatékot megőrizve kerülnek rémacsúcsként a magyar ige elé. Eltérően a magyar szerkesztésmódtól az angol kifejezések az angol mondatszintaxis kívánalmai szerint mondatvégi helyükről is megvalósíthatják utaló szerepüket. Úgy tűnik, hogy az angol esetében a jelentéskapcsolatokat, az azonos referenciákat összekötő szemantikai ív nagyobb távolságokat képes átfogni, mint a magyar szövegalkotásban.

Ez utóbbi megállapítást támasztja alá a (8a) és (8b) példa is, amelynek célnyelvi mondatait azonban már témaszakasz vezeti be.

- (8a) [T The arc of active hostility, from north through east to south, with which the Hungarian revolution had to contend] [R contributed significantly (F to that outcome.)] (BC 224)
[T Ehhez] [R nagy részben hozzájárult az a tevékeny ellenségeskedés, amely északról, keletről és délről körbefogta a magyar forradalmat.] (BV 239)
- (8b) [T The sudden death of Ladislás and the defeat of the pretender Stephen by barons loyal to Stephen III] [R foiled (F this strategy)] ... (BC 28)
[T Ezt a stratégiát] [R megsemmisítette László váratlan halála és az, hogy a III. Istvánhoz hű bárók vereséget mértek a trónkövetelő István hercegre,] ... (BV 43)

A (8a) magyar mondatában az *Ehhez* névmás ugyan önálló, egyszavas téma, de az angol mondatszerkezet átalakításának módja, a fordítói művelet az előbbi két példával mutat párhuzamot. Az angol mondat hosszú, alárendeléssel is bővített tematikus alanya a magyar mondat rémarészébe kerül, utaló szerkezete pedig rövidebb, elliptikus formában a célnyelvi mondatot kezdi. Az angol mondat lineáris felépítése tükröképszerűen átrendeződik. A szövegkapcsoló szerepű mutató névmásnak, illetve névszói kifejezésnek az előzőekben látott mondatbeli mozgását angol-magyar fordítási irányban valószínűleg rendszerszerűnek tekinthetjük, és a szövegszintű műveletek körébe sorolhatjuk.

2.2. Bővülő témaszakasz a célnyelvi mondatokban

Rendszerezésünk szerint tehát az előbb vizsgált mondatcsoportban az volt a közös vonás – kivéve az utóbbi (8a), (8b) példát –, hogy a célnyelvi magyar mondatban nincs témaszakasz. A következő mondatcsoport magyar mondataiban lényegében az előzővel ellentétes átrendeződés történik. A fordítás során nemcsak megmarad az angol mondatok témaszakasza a magyar mondat élén, de ki is egészül az angol rémából a magyar témaszakaszba áthelyezett egy vagy több kifejezéssel, vagyis a témaszakasz lexikai bővülése az alapvető változás a célnyelvi mondatok információs szerkezetében. Az ide sorolható magyar mondatoknak kétféle alcsoportját különböztethetjük meg. Az elsőbe a fókusz, rémacsúcsot nem tartalmazó, semleges, másképpen igei nyomatékú mondatok tartoznak: (9), (10) példásor. A második alcsoportot a nyomatékos mondatok alkotják, melyek rémaszakasza hangsúlyos elemmel, rémacsúccsal kezdődik: (11), (12) példák.

2.2.1. *Semleges (igei nyomatékú) célnyelvi mondatok*

Ebben az alcsoportban előfordul, hogy egyetlen ige alkotja a magyar mondat rémáját: (9) példa.

- (9) ... [_T the defending force of regular and Honvéd troops, under General János Móga,] [_R prevailed in a pitched battle on 29 September, (_F saving the capital).] (BC 216)
 ... [_T a Móga János tábornok vezetése alatt álló reguláris és honvéd-csapatok szeptember 29-én szabályos ütközetben] [_R győztek] és [_R megmentették a fővárost.] (BV 230)

Itt az eredeti angol mondat két rémaeleme a célnyelvi mondat témarészébe kerül. A magyar mondatok igező nélkülű igeje (győztek) úgynevezett erős szemantikai töltésű ige (Klaudy 1987: 28), így önállóan is kezdheti a rémaszakaszt, illetve egymagában is alkothatja a rémát. Az ide tartozó további példáinkban – (10a), (10b), (10c) mondatok – igezős ige áll semleges magyar mondatok rémaszakaszának élén, egyértelműen jelölve a téma- és rémaszakasz határát.

- (10a) [_T On the same day, 3 October, Ferdinand] [_R dissolved the National Assembly (_F sine die)] ... (BC 216)
 [_T Ugyanazon a napon, október 3-án Ferdinánd meghatározatlan időre] [_R feloszlatta a magyar országgyűlést,] ... (BV 230)
- (10b) [_T With a newly assembled force of 70,000 men, which included Jelačić's Croats Windischgrätz intercepted the advancing Hungarians at Schwechat] [and _R defeated them (_F after a hard-fought battle)] ... (BC 216)
 [_T Egy újonnan felállított 70 000 fős sereggel, amelyben ott voltak Jelačić horvátjai is, Schwechatnál megállította a közeledő magyarokat, és kemény csatában] [_R legyőzte őket.] (BV 231)

- (10c) [_T Artúr Görgey, a young officer from an impoverished noble family,] [_R had resigned his commission in an imperial hussar regiment (_F three years earlier),] ... (BC 216)
 [_T Görgey Artúr, elszegényedett nemesi családból származó fiatal tisz, három évvel korábban] [_R lemondott a császári sereg egyik huszárezredében betöltött posztjáról,] ... (BV 231)

Az angol rémaszakaszok egy-egy eleme ezekben a célnyelvi mondatokban is átkerül a témába, ugyanakkor az angol ige vonzatos bővítményét a fordító az eredetivel párhuzamosan az ige után helyezi el a magyar mondatban. Természetesen ismét felmerül, hogy milyen megfontolások vagy ösztönös választások irányítják a bemutatott fordítói döntéseket, az elvégzett műveleteket. Hiszen minden vizsgált mondatcsoport esetén jó lenne minél pontosabb és meggyőzőbb magyarázatot adni az átalakítások objektív, a nyelvi rendszerek eltérésében gyökerező okára, vagy szubjektív, az egyéni fordítói döntésben rejlő indítékára. Köztudott, hogy a fordítás során alkalmazott átváltási műveletek jelentős mértékben a két nyelv grammatikai rendszerének eltéréseire vezethetők vissza. Azonban ezt a tényt szem előtt tartva is feltehetjük a kérdést, hogy a két nyelv milyen eltérései irányítják a fordítót a célnyelvi mondat szerkezet kialakításában, milyen választási lehetőségei vannak, maradnak a kötelező átváltások ellenére is. Továbbá érdekes lehet, hogy a fordításelemzések és persze maguk a fordítások a célnyelv milyen, kevésbé elemzett grammatikai, szövegtani sajátosságaira világítanak rá.

2.2.2. Szabad határozók, mondathatározók a célnyelvi (magyar) mondatokban

A (9) és a (10a), (10b), (10c) példák esetén fő kérdésünk az lehet, hogy milyen mondatösszetevők kerülnek át az angol rémából a magyar mondat témájába, a hangsúlyos ige előtti mondatszakaszba. Azt láthatjuk, hogy elsősorban – de nem kizárólagosan – a mondat szerkezetbe lazábban beépülő, nem vonzatként álló bővítmények kíváncsoznak a semleges magyar mondatok témarészébe. Ezek a kifejezések szabad határozók, vagy azok alfajaként mondathatározók, amelyek nélkülük is grammatikusnak minősülő mondatokat bővítenek. Ilyen kifejezések a (10a)-ban a *meghatározatlan időre*, a (10b)-ben a *Schwechátnál*, a (10c)-ben a *három évvel korábban* határozók, de valójában ilyennek minősülhet a (9) példában a *szabályos ütközetben* szerkezet is. Dönthetett volna-e másképpen is a fordító, vagyis úgy, hogy az angol mintájára a rémaszakaszban hagyja az előbbi kifejezéseket? Példáink között van ilyen mondat, pl. a (10b): „...megállította a közeledő magyarokat, és kemény csatában legyőzte őket Schwechátnál”. Tehát a grammatikai kényszereken kívül az egyéni fordítói döntés is szerepet kap ezen mondatok kérdéses kifejezéseinek mozgatásában. Egyébként a fordító, Bánki Vera – az átnézett szövegrészek alapján – megtehető következetességgel helyezi a témaszakaszba az említett típusú határozókat. Persze ennek oka az is, hogy mondataink jól formáltsága, mondat szerkesztési szabályaink is alapvetően a témaszakaszba utalják a mondathatározókat, szabad határozókat.

Az *Új magyar nyelvtan* részletesen foglalkozik a mondathatározókkal, megállapítva, hogy a témaelemekhez képest (rendszerint) tetszőleges sorrendben helyezkedhetnek el az ige előtt (É. Kiss 2003: 27–29). Kezdő fordítóknál tapasztalható, hogy a szabad határozókat – a forrásnyelvi mondat szerkezetet követve – az ige utáni részben, a mondat leszálló ágában, semleges tartományában helyezik el. Ilyen módon a (10a) példa átszerkesztésével ezt a mondatot kapjuk: *Ugyanazon a napon, október 3-án Ferdinánd feloszlatta a magyar országgyűlést meghatározatlan időre.* Azt hiszem, hogy legalábbis a kvázi helyesség (Klaudy 1987) körébe tartozó mondatot kaptunk így, melyre kissé széteső mondat szerkesztés jellemző. Azért foglalkozom talán túlzó részletességgel ezzel a szórendi problémával, mert a („félíg tudatos”) hallgatók körében felbukkan az a félreértés – ha már formálisan ismerik a magyar mondatok kommunikatív tagolódását –, hogy az ige utáni semleges tartomány, a mondat leszálló ága a közlés szempontjából lényegtelen mondatrészeket, közléselemeket foglal magába, és így ide helyezhetők a mondat szerkezetben nem kötelezően megjelenő szabad határozók, mondathatározók. Ezzel szemben az a szabályszerűség érvényesül mondatainkban, hogy a sajátos, erősen jelölt, jól definiálható diskurzus funkciójú mondatösszetevők nem kerülnek az ige utáni semleges tartományba: tehát a téma, fókusz és a mondathatározók, melyek a teljes mondat jelentését módosíthatják.

2.2.3. Nyomatékos (rémacsúccsal álló) célnyelvi mondatok

Ebbe az alcsoportba olyan nyomatékos magyar célnyelvi mondatokat soroltam, amelyekben az angol mondatokhoz képest szintén plusz elemekkel bővül a témaszakasz.

- (11a) [_T Archduke Stephen] [_R spent the remaining twenty years of his life (_F in exile in Germany.)] (BC 215)
 [_T István nádor élete fennmaradó húsz esztendejét] [_R (_{Rcs} németországi száműzetésben) töltötte.] (BV 229)
- (11b) ... [_T the *Honvéd*, especially under Görgey,] [_R made (_F immense strides) as the months past;] ... (BC 220)
 ... [_T a honvédek, különösen Görgey alatt, a hónapok múlásával] [_R (_{Rcs} óriási fejlődésen) mentek át;] ... (BV 235)
- (11c) [_T The Turks subsequently] [_R transferred Kossuth himself, with his entourage, (_F to Shumla,)] where he was eventually joined by his wife and children; ... (BC 233)
 [_T Ezután a törökök Kossuthot kíséretével együtt] [_R (_{Rcs} Sumlába) költöztették,] ahol csatlakozott hozzá Kossuthné a gyermekekkel. (BV 247)
- (11d) [_T Kossuth and his National Directorate] [_R were for a short period (_F the focus of romantic longings in their homeland)] ... (BC 235)

[_T Kossuth és Nemzeti Igazgatósága Magyarországon rövid ideig]
[_R (_{Rcs} a romantikus álmódok középpontjában) állt,] ... (BV 249)

- (12) [_T On 8 June, with extravagant pageantry and amid the rich harmonies of Franz Liszt's specially composed 'Coronation Mass', Franz Josef] [_R was crowned (_F King of Hungary) in the Mathias Church (Mátyás Templom) on Buda's Castle Hill.] (BC 243)
[_T Június 8-án különleges, pompás felvonulás keretében, és Liszt Ferencnek erre az alkalomra komponált Koronázási miséje ünnepi hangjainál Ferenc Józsefet Budán a Mátyás-templomban] [_R (_{Rcs} magyar királlyá) koronázták.] (BV 257)

A (11a), (11b), (11c), (11d) és (12) példák közös vonása, hogy az angol mondatok rémaszakaszából egy vagy több kifejezés ez esetben is a magyar témaszakasz része lesz, az *end-focus*, esetleg *marked focus* képviselő angol rémaelem pedig kommunikatív funkcióját megőrizve a magyar mondat ige előtti pozíciójában fókusz (rémacsúcs) szerepet kap. A célnyelvi mondat információs szerkezete így egyszerre mutat eltérést és azonosságot a forrásnyelvi mondat információs szerkezetének felépítésével összevetve. A magyar mondat előkészítő szakasza, témája kiegészül, bővül, mondhatnánk informatívabb lesz, ugyanakkor az angol mondat rémajának hangsúlyos összetevője megőrzi kommunikatív súlyát, mivel nyomatékos elem a magyar mondatban is. Olyan megfeleltetésekre gondolhatunk, mint a (11a)-ban *spent in exile in Germany* – németországi száműzésben töltötte, a (11b)-ben *made immense strides* – óriási fejlődésen mentek át, és a (12)-ben *was crowned King of Hungary* – magyar királlyá koronázták.

A bemutatott párhuzamosságok, problémamentesnek látszó megfeleltetések ellenére sem feledkezhetünk meg arról, hogy az angol *end-focus* kommunikatív súlyának megítélése – fordítási viselkedésének kétarcúsága miatt – témánk szempontjából (is) további vizsgáldást kíván. (A kérdésre írásom 3.1. pontjában térek vissza.)

Az elemzett mondatpárok szintaktikai formájával kapcsolatban említést érdemel, hogy eddigi példáink jelentős részében, noha a célnyelvi mondatok információs szerkezetében valamilyen változás történt a forrásnyelvi mondatokhoz képest, a szintaktikai szerkezet – a mondatrészi viszonyok csekély módosulásától eltekintve – azonos maradt. Ellenpéldaként említhetjük a (12) mondatpárt, amelyben a forrásnyelvi mondat passzív szerkezetének átváltása grammatikai cserével is együtt jár. Tanulságos megfigyelni, hogy a fordító – a korábbi példákban látott gyakorlatának megfelelően – azokat a szabad határozókat is a magyar igei szerkezet elé helyezi, amelyek az angol mondat végén állnak (*Budán, a Mátyás-templomban*). A magyar olvasó így hat névszói kifejezés megértésén, feldolgozásán át jut el az igei szerkezetben foglalt tartalomhoz (*magyar királlyá koronázták*), az angolban ez csak négy szerkezetet jelent. Az angol mondat szerkezet a mondatösszetevők arányosabb elrendezését mutatja, míg a magyar mondat ezzel a szerkesztésmóddal feszesebb, tömörebb közlésformát alakít

ki, s megkockáztathatjuk, hogy a körülmények ilyenén előkészítő felsorolásával a mondat stilisztikája érzékeltet valamit a koronázás ceremoniális jellegéből.

Ahogy témaválasztásom indoklásaként említettem, a mondatok információs szerkezetének változásával járó fordítások több megoldandó kérdést vetnek fel s talán érdekesebbek a kutatás számára, mint a „pusztán” szintaktikai átalakításokat alkalmazók. Ugyanakkor a gyakorló fordítók és a fordításoktatás szempontjait tekintve ebben a vizsgálati keretben (változások rendszere a mondat két szintjén) jó lehetőség nyílik a fordítót valóban próbára tevő, „fogós” szintaktikai szerkezetípusok feltárására, átültetésükhöz fordítási megoldások kidolgozására, az elemzett példák megoldásának értékelésére és az alkalmazott/alkalmazható átváltási műveletek bemutatására Klaudy Kinga műveleti rendszere alapján (Klaudy 2009).

Jelen szempontunkból említést kíván, hogy a vizsgált forrásnyelvi szövegben igen szembetűnő a bonyolult nominális szerkesztésmód gyakorisága, melyben igenév és előjárószókkal összekapcsolt főnevek sora alkot hosszú nominális láncot. Ezek fordítása szinte kötelezően grammatikai cserékkel, azaz a szintaktikai forma átalakításával jár a célnyelvi mondatban, ahogy a 13. példa mutatja.

- (13) [_T Kossuth's hopes now] [_R centred on the possibility of finding some profit for the cause of Hungarian independence (_F in the ambition of Napoleon III) to strengthen French influence in Italy;] ... (BC 233)
 [_T Kossuth ezek után]] [_R (_{Rcs} III. Napóleon becsvágyából) remélt hasznot húzni a magyar függetlenség ügye számára, amellyel Napóleon meg kívánta erősíteni itáliai befolyását.] (BV 247)

Ide kívánczik az a triviális megállapítás, hogy a célnyelvi mondatok szintaktikai megformálásának pontatlansága, nehézkessége esetén gyakorta az információs szerkezetnek a forrásnyelvi üzenet kommunikatív felépítését, súlypontjait közvetítő funkciója sem érvényesül zavartalanul, az üzenet feldolgozásában félreértés keletkezhet.

3. Záró megjegyzések két (lezáratlan) témakörhöz

3.1. Fókuszban a fókuszípusok

A (11)-es teljes példasorral szemléltetett mondatok fontos jellemzőjeként említettük, hogy az angol mondatok igéje után álló *end-focus* szerepű kifejezés megfelelője a magyar mondatban az igét közvetlenül megelőző rémacsúcsként jelenik meg, a kétfajta szerkezeti elrendezés így mintegy tükörképe egymásnak. Ennek a párhuzamnak a pontosabb értelmezése megkívánja az angol *end-focus* tartalmazó és a magyarban rémacsúccsal álló, fókuszos mondatok viszonyának alaposabb tisztázását, árnyaltabb bemutatását. A kérdés a terminológiahasználat esetleges félreértéseinek elkerülése érdekében is figyelmet érdemel, és a terminológia finomítására hívja fel a figyelmet.

Az alapprobléma az, hogy az *end-focus* terminussal valójában a természetes közlést közvetítő, semleges, vagyis kontrasztív hangsúlyt, értelmi szembeállítást nem tartalmazó angol mondatok nyomatékhelyére utalunk és egyben az angol mondatok egyik alaptípusára is. Az előző tényt jelzi a teljes kifejezés (*unmarked end focus*) „unmarked” – „jelöletlen jelentésű” – eleme. David Crystal utalása szerint az *end-focus* tartalmazó mondat: „the normal unemphatic version of the sentence” (Crystal 1983:245).

Hogyan lehetséges, hogy az ilyen típusú, tehát magyar terminussal semlegesnek tekinthető angol mondatokat gyakorta fókusz, rémacsúcsot tartalmazó magyar mondatoknak feleltetjük meg, miközben a nyelvleírás ezeket a mondatainkat egyértelműen és egybehangzóan nyomatékosnak minősíti, s megállapítja, hogy a hátravetett igekötővel álló igei szerkezet formálisan is jelzi a nyomatékosságot. Természetesen e szempontból többnyire nem a fordítási megfeleltetésekkel van baj, hanem inkább a terminusok használatával, illetve a fókusz árnyaltabb értelmezésének hiánya okozhat gondot. Az árnyaltabb értelmezés részeként látnunk kell, hogy angol–magyar fordítási irányban az angol *end-focus* kifejezések kértarcúságot mutatnak. Ugyanis az *end-focus* tartalmazó angol mondatok másik, jelentős részét semleges, másképpen igei nyomatékú magyar mondatokkal fordítjuk. Elemzéseinkben ezt mutatja a bővülő témaszakaszt tartalmazó célnyelvi magyar mondatok 2.2.1. csoportja: a (9) és a (10) példasor, ahol a nekik megfelelő angol mondatokat szintén *end-focus* kifejezés zárja. Valójában a semleges magyar mondatoknak való megfeleltetést természetesebbnek is tarthatjuk az *end-focus* neutrális, éles szembeállítást kizáró jellegének ismeretében.

Belátható az is, hogy a magyar mondat fókuszpozíciójában álló különböző kifejezések nem ugyanolyan módon járulnak hozzá a mondat jelentéséhez, nyomatékosságuk jellege és erőssége különböző lehet. Figyeljük meg a (14a), (14b) mondatokat:

- (14a) A nagymama rétéssel kínálta meg a vendégségbe érkező gyerekeket.
 (14b) A nagymama a vendégségbe érkező gyerekeket kínálta meg rétéssel.

A (14a) mondatban elsősorban egy információ közlésére szolgál a fókuszos kifejezés, míg a (14b) mondatnak az azonosítás és szembeállítás is fontos jelentésmozzanata. Ez utóbbi fókusztypust szokás kontrasztív fókuszsnak minősíteni. A (14a) jellegű mondatok szemantikájukat tekintve – úgy gondolom –, inkább a semleges mondatok csoportjához tartoznak, a hátravetett igekötős szerkesztésmód ellenére is, és így valóban párhuzamba állíthatók az angol *end-focus* mondattypussal. A (14b) jellegű mondatok fókusza, amely kétségekívül szembeállító nyomatékot és értelmezést kap, az angol mondatok úgynevezett *marked focus* típusának feleltethető meg, szinte egy az egyben. A *marked focus* – nevezhetjük kontrasztív fókuszsnak is a magyar terminussal – éles szembeállítást, kizárást fogalmaz meg. Az angol mondatban változatlan szórend mellett bármelyik mondatösszetevő *marked focus* szerepet kaphat, ha rá esik az *end-focus* helyről elmozduló legerősebb intonációs nyomaték (vö. Aradi 2010).

A formálisan fókuszos magyar mondat szerkezetek előbb jelzett jelentésbeli kétféleségét a korábbi (12) példánkkal is szemléltethetjük. A fordításban szereplő

változata, vagyis *Ferenc Józsefet ... magyar királlyá koronázták*, semlegesebb, tájékoztató közlés, szembeállítás nélkül való (eredeti mondatunkban), míg a *Ferenc Józsefet koronázták magyar királlyá* forma nyomatékos kiemelést, azonosítást tartalmaz. Meg kell jegyezni, hogy a két szerkezet különbsége összefügg a fókuszot képviselő kifejezés határozott-határozatlan voltával (a királlyá koronázás szerkezet igemódosító formának is tekinthető). A fogalmak megbízhatóbb használatához esetleg kiindulópont lehet az É. Kiss Katalin által bevezetett információs fókusz és azonosító fókusz megkülönböztetés, melyek közül az előbbi egyszerűen az új információt hordozó mondatszakaszt jelenti (É. Kiss 2001). Ennek az információs fókusznak a részeként tarthatjuk számon a szembeállítást nem tartalmazó, de fókusz pozícióban álló kifejezéseket – pl. a (12) példában –, míg a kontrasztív fókuszként jellemzett, kizárást magában foglaló nyomatékos szerkezet – pl. a (14b) mondatban – az azonosító fókuszokhoz sorolható, sorolandó.

A fordítói gyakorlatot tekintve, úgy gondolom, egy az egyben történő szigorúbb megfeleltetés a nyomatékoság szempontjából csak a *marked focus* tartalmazó angol mondatok fordításakor várható el. Ezeknek kontrasztív fókusszal álló nyomatékos magyar mondatok felelnek meg, és persze magyar–angol fordítási irányban is fennáll ez a kölcsönösség. Úgy tűnik, közelítően angol–magyar vonatkozásban is érvényesek a Gouesse és Kiefer szerzőpáros a francia mondat típusokról tett megállapításai, melyeket a semleges mondat és az információs szerkezet összefüggéseiről fogalmaztak meg magyar–francia összevetés eredményeként: a magyar nyelvleírásban értelmezett módon „a semleges mondat fogalmának egy olyan nyelvben, mint a francia, nincs relevanciája”. A tanulmány egy másik helyén: „Másképp viszont azok a mondatok, amelyek nem semlegesek a magyarban, a franciában sem azok.” (Gouesse és Kiefer 2007: 22, 28).

3.2. Gondolatok az információs szerkezet megváltozásának értelmezéséről és értékeléséről

A témakörben hangsúlyosan felmerülő egyik kérdéshez szeretnék még kommentáló megjegyzéseket fűzni. E kérdés lényege, hogy nem torzul-e az eredeti szöveg tartalma, szándékolt üzenete, érthetősége, ha a célnyelvi mondatok információs szerkezete megváltozik a forrásnyelvi mondatokéhoz képest. A kérdésre adott, általam ismert válaszok többnyire bizonytalanságot, némi tanácsatlanságot tükröznek. Klaudy Kinga tanulmányából kiderül, hogy a funkcionális mondatperspektíva terminus megalkotójának, Jan Firbasnak sincs határozott álláspontja arról, hogy elfogadható-e az eredeti mondat perspektívájának, kommunikatív ívének változása, netán torzulása a fordításban (Klaudy 2007: 146).

Amikor ezt a problémát boncolgatjuk, úgy gondolom, célszerű figyelembe venni a Petőfi S. János által kidolgozott szemiotikai szövegtannak a szöveg koherenciájára, kohéziójára és konnexitására, valamint ezek összefüggéseire vonatkozó megállapításait. E felfogásban a mondatok információs szerkezete, aktuális tagolása, lényegében téma-réma struktúrája a kohézió megteremtését szolgálja, annak egyik eszköze. A **kohézió** a szöveg *szemantikai szintjén* működik. További szintek – mondhatnánk a kohézió felett és alatt – a *pragmatikai szint*, vagyis e felfogásban a **koherencia** szintje, valamint a *szintaktikai szint*,

amelyen a **konnexitás** (például a névmási utalás, egyeztetés) az összetartó erő (Petőfi 2009).

A szöveg fogalmi, tartalmi összefüggősége és végső soron a szándékolt üzenete pragmatikai szinten a koherencia megteremtésével valósul meg. A fordításokat értékelve a forrásnyelvi szöveg teljes üzenetének adekvát átültetését várjuk el a célnyelvi szövegtől, ennek tényleges létrejöttét elsősorban a koherencia színjén, a fogalmi sémák egyezésének vizsgálatával ellenőrizhetjük. A kohézió ugyan alapvető szövegösszetartó-erő, de önmagában – mint Petőfi S. János bizonyítja – nem elégséges a szövegszerűség biztosításához. (Megjegyzem, hogy más felfogásban a kohézió inkább a Petőfi-féle konnexitás fogalmával azonos, és kevésbé „súlyos” tartalmi tényező.)

Egy másik jelentős szövegtani iskola képviselői, a Beaugrande és Dressler szerzőpár szerint a kohézió grammatikai függőségeken alapul, a kohéziós eszközök a szövegfelszín elemei közötti grammatikai kapcsolatokat teremtik meg, amely kapcsolatok alapvető fontosságúak a szövegbeni jelentések nyomán követésében (Beaugrande és Dressler 2002: 24). A jelzett grammatikai függőségek, melyeken a kohézió alapul, a nyelvtipológia fogalmával élve a nyelvsajátos vonások körébe tartoznak, tehát a fordítás szempontját tekintve alapvetően a célnyelv rendszere által meghatározottak. A tipológiai erősen eltérő nyelvek esetén (ilyen az angol és a magyar viszonya) a kohéziót teremtő grammatikai kapcsolatok átültetésére a fordító nagy számban fog a nyelvi rendszerek eltérései miatt indokolt átváltási műveleteket alkalmazni, s ennek eredményeként a forrásnyelvi formától meghatározott módon eltérő szerkezeteket létrehozni a célnyelven.

Ha elfogadjuk, hogy az aktuális tagolás, a téma-réma szerkezet a kohéziós eszközök tárának része, akkor az előbbi megállapítás – így a célnyelvi meghatározottság – az információs szerkezetet kialakító nyelvi műveletekre is érvényes. Ebből – megítélésem szerint – az is következik, hogy a fordító a szövegösszefüggés kialakításában szinte kizárólagosan a célnyelv szokásait, szabályait fogja követni a kohézió megteremtése céljából, és alig lesz, sőt alig lehet tekintettel a forrásnyelv megoldásaira. Ezért úgy tűnik, hogy az információs szerkezetnek a forrásnyelvitől eltérő alakítása a célnyelvi mondatokban teljesen természetes eljárás lehet, és a célnyelvi szöveg zökkenőmentes követhetőségét, a célnyelven írt, jó minőségű eredeti (esetünkben magyar) szövegek megközelítését szolgálja adott esetben. Ennek alátámasztására Klaudy Kinga tanulmányából is idézhetünk. Azt hiszem, nem véletlen, hogy az információs szerkezet vagy a szintaktikai forma eltéréseit kutató és ezek hatását mérlegelő szerzők olyan megállapításokat tesznek, hogy „az ily módon fordított mondatok is könnyen olvashatók” (Rogers 2006) vagy „a hosszan balra ágazó szerkezetek nem okoznak megértési nehézséget a magyar olvasónak” (Papp 2006). Az idézett vélemények, megállapítások Klaudy tanulmányából származnak (idézi Klaudy 2007: 146, 148). Tegyük fel ismét a kérdést: az információs szerkezet eltérése (torzulása?) a célmondatban okozhatja-e szükségszerűen a forrásmondat hibás, veszteséges értelmezését, az üzenet torzulását? A kérdésre, azt hiszem, kétkedő választ adhatunk.

Úgy gondolom azonban, hogy mindazt, amit a fordítónak az információs szerkezet kezelésében alkalmazható döntéseiről és célnyelvi elkötelezettségéről mondtam, valamelyest árnyalni kell. Bizonyára vannak esetek, amikor a közlés

vesztése nélkül nem módosíthatja az eredeti mondat információs szerkezetét. Lehetséges, hogy a kommunikatív tagolás típusa része a közlés sajátos referenciájának. Ilyennek gondolom a már vizsgált kiemelt nyomatékot, szembeállítást tartalmazó mondatokat; természetesen más oldalról nézve az sem elfogadható, ha a fordító a semleges forrásnyelvi közlést nyomatékos mondattal adja vissza. Ezeknek a kötöttségeknek az alaposabb vizsgálata – úgy vélem – további fontos feladat lehet a téma kutatásában, és talán tisztázhatja, hogy az információs szerkezet átrendeződése a célnyelvi mondatban valójában mikor (esetleg milyen más szövegalkotó tényezőkkel kölcsönhatásban) vezethet a szöveg tartalmának torzulásához.

Irodalom

- Aradi A. 2010. Az információs szerkezet és a szintaktikai forma kapcsolata a magyar és az angol mondatokban. Egy kontrasztív nyelvtani téma feldolgozásának fő szempontjai a szakfordítóképzésben. *Modern Nyelvoktatás*. 2010. XVI. évfolyam, 1. szám. 3–19.
- Beugrande, R. de, Dressler, W. 2002. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Crystal, D. 1983. *A First Dictionary of Linguistics and Phonetics*. London: Andre Deutsch.
- Doherty, M. 2003. Parametrized Beginnings of Sentences in English and German. *Across Languages and Cultures*. Vol. 4. No 1. 19–51.
- É. Kiss K. 1992. Az egyszerű mondat szerkezete. In: Kiefer F. (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 79–117.
- É. Kiss K. 2001. Az azonosító fókusz és az információs fókusz. In: Kabán A. (szerk.) *Funkcionális mondatperspektíva és szövegszerkesztési stratégia*. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó. 9–16.
- É. Kiss K. 2003. Mondattan. In: É. Kiss, K, Kiefer, F. Siptár, P. *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 15–186.
- Gouesse, M.-J., Kiefer F. 2007. A semleges mondat és az információs szerkezet a magyarban és a franciában. In: Kassai I. (szerk.) *A mondat információs szerkezete. La structure informationnelle de la phrase*. Budapest: L'Harmattan Kiadó. 11–30.
- Klaudy K. 1987. *Fordítás és aktuális tagolás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 2007. Mi történik a mondatkezdő tematikus alannyal a fordításban? *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 144–151.
- Klaudy K 2009. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Papp F. 2006. A magyar mondatok mélységéről. In: Klaudy K. (szerk.) *Papp Ferenc Olvasókönyv*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 81–97.
- Pelyvás P. 2002. Szórend, grammatikai funkciók és téma-réma szerkezet a kognitív grammatikában. *Officina Textologica 7. A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai*. 19–34.
- Petőfi S. J. 2009. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram II. *Officina Textologica 15*. Debrecen: Debreceni Egyetem: Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Quirk, R. (ed.) 1989. Theme, focus and information processing. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Seventh (corrected) impression. London: Longman. 1353–1419.
- Rogers, M. 2006. Structuring Information in English: A Special Translation Perspective in Sentence Beginnings. *The Translator*. Vol. 12. No 1. 29–65.

Melléklet

1. A magyar mondatok információs szerkezete és két alaptípusa

1.a) Semleges, igei nyomatékú mondatok

Témaszakasz ismert információt tartalmaz		Rémaszakasz új információt hoz	
	rémacsúcs/ fókusz	ige	ige utáni rész
A	B	C	D
Az igazgató a délelőtti értekezleten	Ø	megbízta	Jánost a kutatócsoport irányításával.

Egyenletes rémaszakasz: a relatíve erősebb nyomatékú igével kezdődik; azonos értelmi, fonetikai nyomaték a rémaszakasz további kifejezéseiben.

1.b) Nyomatékos, hangsúlyos mondatok

Témaszakasz ismert információt tartalmaz		Rémaszakasz új információt hoz	
	rémacsúcs/ fókusz	ige	ige utáni rész
A	B	C	D
A délelőtti értekezleten	a kutatócsoport irányításával	bízta meg	Jánost az igazgató.
Az igazgató a délelőtti értekezleten	Jánost	bízta meg	a kutatócsoport irányításával.

Ereszkedő rémaszakasz: a legerősebb értelmi, fonetikai nyomatékot viselő kifejezéssel (rémacsúcs/fókusz) kezdődik; az igeikötő az ige után áll; csökkenő (ereszkedő) kommunikatív dinamizmus.

2. Az angol mondatok információs szerkezete és két alaptípusa

2.a) Semleges, szembeállítást nem tartalmazó mondatok

Témaszakasz ismert információt tartalmaz	Rémaszakasz új információt hoz / előfeltevést fogalmaz meg		
	verb	constituents	<i>end-focus</i>
A	B	C	D
The organizers of the conference	will decide	on the venue	next WEEK.

Emelkedő rémaszakasz: a mondatot *end-focus* zárja, ez a mondat relative legnyomatékosabb része.

2.b) Nyomatékos, hangsúlyos, szembeállító kiemelést tartalmazó mondatok: *marked focus* a mondaton belül

Témaszakasz ismert információt tartalmaz	Rémaszakasz új információt hoz / előfeltevést fogalmaz meg		
	verb	<i>marked focus</i>	constituents
A	B	C	D
The organizers of the conference	will meet	the PATRON of the event	in his office.

Ereszkedő intonáció a *marked focus* után, kiemelt nyomaték a *marked focus* elemen (kontrasztív fókusz).

A normalizáció mint fordítási stratégia a hangalámondás fordításában

Juhász-Koch Márta

E-mail: juhaszkochmarta@gmail.com

Kivonat: A hangalámondás az egyébként egyik legfeltörekvőbb fordítástudományi ágának, az audiovizuális fordításnak a „fekete báránya”. A magyar televíziózásban rendkívül sok műsor készül hangalámondással, mégis e fordítási mód a szakmában alacsony presztízsű, a fordítástudománynak pedig marginális témája. A hangalámondásos filmszövegek sajátos felépítésűek, olyan tényezők befolyásolják, mint például a műsor tematikája vagy a műsorvezető láthatósága. A hangalámondás három megszólalástípusának (narráció, beszélő fejek és párbeszéd) fordításakor gyakran különböző szempontokat kell figyelembe venni. Az előre megfogalmazott narrátori szövegektől kezdve a spontán párbeszédek át a szintén spontán, ám monologikus interjúk részekig minden megszólalásnak autentikusnak kell hangzania – olyan műfaji megkötések között is, mint a célnyelvi szöveg rövidítése és a vizuális információk okozta fordítási korlátok. A hangalámondásos műsorok dokumentumfilmek jellegükénél fogva a tartalomközpontúságot és a szórakoztatást egyedi módon ötvözik. A tudományos vagy éppenséggel tényfeltáró sorozatok, dokumentumfilmek magyarításánál a tartalmi pontosság mellett figyelembe kell venni a változatos megszólalókat és különböző helyzetekben létrehozott szövegeket, ugyanakkor a nézőközönség számára biztosítani kell az optimális feldolgozási erőfeszítést. Korpuszom angol-magyar irányú hangalámondásos műsorok szöveggönyveiből áll, vizsgálatom célja pedig az, hogy feltárjam a különböző megszólalástípusokban fellelhető, normalizációval járó, nem kötelező átváltási műveletek arányát egymáshoz képest.

Kulcsszavak: audiovizuális fordítás, hangalámondás, feldolgozási erőfeszítés, célnyelvi normák, normalizáció

1. Bevezetés

A média és a globalizáció korában hatalmas igény mutatkozik az audiovizuális médiatartalmak nemzetközi terjesztésére. Az, hogy egy adott videóanyagot milyen módon fordítanak, több tényezőtől függ – kezdve az adott nyelvterület filmiparának hagyományaitól az adott műsor műfajáig. Nem mindegy ugyanis, hogy egynyelvű vagy többnyelvű beszédközösségről van-e szó, illetve hogy a 20. század során nyelvpolitikai vagy akár ideológiai okok miatt melyik audiovizuális fordítási mód honosodott meg leginkább az adott országban. Ezen tényezőktől függően ugyanis többféle fordítási mód áll rendelkezésre – többek közt például a szinkronizálás, a hangalámondás és a feliratozás.

Annak ellenére, hogy a hangalámondással szinkronizált adások fontos részei a magyar televíziós műsoroknak, a hangalámondásos fordításnak a hazai fordítástudományban való vizsgálata a szinkronhoz és a feliratozáshoz képest még gyerekcipőben jár. E jelenség azonban nem csak hazánkban figyelhető meg. Orero (2009) hívja fel a figyelmet arra, hogy az audiovizuális fordítás kutatási területén belül egyenlőtlen a különböző válfajokra fordított figyelem, a hangalámondás pedig a szinkronizáláshoz és a feliratozáshoz képest kifejezetten mellőzött audiovizuális mód. Ez a tény érdekes kontrasztot alkot a hangalámondásnak a szakmában betöltött szerepével. Magyarországon ugyanis számos olyan televíziós csatorna létezik, melyek fő profilja a hangalámondásos műsorok sugárzása. Szemléltetésképpen érdemes megfigyelni, hogy egy adott napon mennyi olyan csatorna van, amelynek napi műsorában túlnyomórészt hangalámondásos film-anyagot sugároznak. A teljesség igénye nélkül, íme, néhány példa¹:

Discovery Channel	CBS Reality	Digi Animal World
National Geographic	Discovery Science	Music TV
Spektrum	Discovery World	Ozone Network
Animal Planet	Discovery Turbo Xtra	Extreme Sports
TV Paprika	TLC	Discovery HD Showcase
Spektrum Home	NatGeo Wild	Fishing & Hunting
Viasat History	DOQ	BBC Earth
Viasat Explore	History	ID Xtra
Viasat Nature	DaVinci Learning	Food Network
Travel Channel	Digi World	Fine Living

Szakmai okok miatt azonban hazánkban a hangalámondás a belépő audiovizuális fordítási mód a piacra, ezért rendkívül fontos, hogy a fordítástudomány és a szakma is profitálhasson a hangalámondás szakirodalmából.

Úgy döntöttem tehát, hogy doktori kutatásomban a hangalámondás gyér szakirodalmát és a hangalámondással kapcsolatos kutatások csekély nemzetközi és szinte nemlétező magyarországi számát szeretném bővíteni. Szerencsére azonban az audiovizuális fordítás kutatása világszerte lassan, de biztosan egyre népszerűbbé válik, ez pedig tágabb keretet biztosít a hangalámondás vizsgálatára is. Minél többet foglalkozik a fordítástudomány az audiovizuális fordítással, annál inkább támad igény annak módjait mélyrehatóbban vizsgálni, jelenségeit kutatni, nehézségeit és problematikáját névlegesíteni. Akár a hangalámondás presztízsét, akár a fordítóinak szakmai és anyagi megbecsültségét nézzük, véleményem szerint a hangalámondásnak a piacon betöltött mostoha szerepe leginkább ezen audiovizuális mód korlátainak és nehézségeinek felszínes ismeretére vezethető vissza. Kutatásom fókuszpontjában a hangalámondás jellegzetességeiből fakadó fordítási stratégia, a normalizáció áll, melynek arányát angolról magyarra fordított hangalámondásos korpuszon vizsgálom a különböző megszólalástípusok tekintetében.

¹ A port.hu online műsorújság alapján.

2. Az audiovizuális fordítás és a hangalámondás jellemzői

Az audiovizuális fordítás a fordítástudomány leggyorsabban fejlődő ága, amit a növekvő szakirodalom, az újabb és újabb graduális és posztgraduális képzések, modulok, valamint az egyre gyakoribb audiovizuális fordítás témájú doktori kutatások is igazolnak (Gonzalez 2014). Ez a nagyfokú fejlődés Gonzalez szerint két jelenségnek tudható be. Egyrészt a kommunikációs technológia szerves része lett az közösségi életnek, amivel arányosan nőtt az audiovizuális tartalmak szélesebb körben való terjedése. Az információs technológiában az audiovizuális tartalmak ugyanis egyre inkább átveszik a hagyományos, írott anyagok helyét. A verbális és nem verbális jelek ezen egyvelegének való egyre nagyobb arányú kitettség megváltoztatja a képernyő alapú szövegekhez való hozzáállásunkat – arról nem is beszélve, hogy az audiovizuális fordítások egyenesen a nyelvhasználatunkra is kihatnak (Sereg 2018). A másik jelenség ennek a következménye: az innovációs technológia és az audiovizuális fordítás kölcsönös egymásra hatása szükségessé tesz olyan lépéseket, mint (i) az audiovizuális szövegekre épülő szakirodalom létrehozását, (ii) a kutatók számára az elemzéshez egy keretrendszer kialakítását, valamint (iii) az audiovizuális tartalmak gyártói és befogadói által létrehozott új diskurzusközösség alaposabb megismerését (Gonzalez 2014).

Az audiovizuális szövegek multimodális és multimediális természetűek (Gonzalez 2009), vagyis nem pusztán írott szövegekről van szó, hanem olyan produktumokról, melyek esetében több szemiotikus forrásra, „módra”, többféle nyelvi és nem nyelvi jelre támaszkodik a közvetítendő üzenet. Ilyen források például a beszédhang, a kép, a hangeffektusok és a feliratok. Az audiovizuális anyagok esetében ezek a források összehangolva juttatják el az üzenetet a nézőhöz.

Az audiovizuális tartalmakban elhangzó szövegek célnyelvre való átültetése tehát speciális fordítási folyamat, hiszen meglehetősen komplex diskurzustípusról van szó. Az elhangzó célnyelvi szövegnek vagy célnyelvi feliratnak meg kell felelnie a képi információnak, ha nem is pontosan, de összhangban kell lennie – mind tartalmát, mind hosszát tekintve. Az audiovizuális fordítás tehát tulajdonképpen a videóanyag verbális komponensének fordítását jelenti, amit összhangba kell hozni a nem verbális elemekkel (Matkivska 2014).

2.1. Az audiovizuális fordítási módok

Számos audiovizuális fordítási mód van, melyeknek közös jellemzője, hogy háromféle kódból állnak: szóbeli, írásbeli és vizuális kódból. Általában mind a három kód rendelkezésére áll a fordítónak: a videófelvételen hallja a szöveget, látja a képet, a megkapott szövegdokumentumban pedig látja leírva a forgatókönyv dialógusait. Az audiovizuális fordítást több módra bonthatjuk, ugyanis a dialógusok célnyelvi reprezentációját többféle módon oldják meg a stúdiók. Az adott reprezentációs mód kiválasztását befolyásoló tényezőkre a későbbiekben térek ki.

Az audiovizuális fordítási műfajokat tehát a célnyelvi üzenetet közvetítő csatornák és a célnyelvi szöveg alkalmazási módja szerint két nagy csoportra

osztjuk, a *revoicing*-ra (hang reprodukálása) és a feliratozásra (Gonzalez 2009). Ahogy a két csoport neve is mutatja, a *revoicing* módok esetében a szöveget (vagy annak tartalmát) a célnyelven is hangzó beszédként rögzítik, míg feliratozás során a képernyőn feliratok formájában jelennek meg a dialógusok. A *revoicing* csoportba az alábbi audiovizuális módok tartoznak bele: szinkronizálás (*lip-synchronized dubbing*), hangalámondás (*voice-over*), narráció (*narration*), hangzó vagy audió leírás (*audio description*), szabad kommentár (*free commentary*) és a szinkrontolmácsolás (*simultaneous interpreting*). Bár mindegyik mód „szinkronizálva” van, azaz megkövetel bizonyos fokú szinkronitást a hangsáv és a képernyőn látható vizuális információk között, magát a szinkronizálást a szinten teljes hosszbeli és vizuális (a célnyelvi szöveg szájra illesztése által elért) egyezés jellemzi.

Világviszonylatban elmondhatjuk, hogy a filmiparban az audiovizuális fordítás két domináns módja egyértelműen a szinkronizálás és az interlingvális feliratozás (Gonzalez 2009). Bár a hangalámondás nem tartozik e domináns módok közé, a magyar televíziózásban a magas arányú hangalámondásos műsorok miatt jelentősége cseppet sem elhanyagolható.

2.2. A hangalámondás fordítástudományi és szakmai aspektusai

Díaz–Cintas és Orero (2006: 477) a következőképp definiálja a hangalámondás audiovizuális módot:

[...] a technique in which a voice offering a translation in a given target language (TL) is heard simultaneously on top of the source language (SL) voice. As far as the soundtrack of the original program is concerned, the volume is reduced to a low level that can still be heard in the background whilst the translation is being read. It is common practice to allow the viewer to hear the original speech in the foreign language for a few seconds at the onset of the speech and to reduce subsequently the volume of the original so that the translated speech can be inserted. The translation usually finishes several seconds before the foreign language does, the sound of the original is raised again to a normal volume and the viewer can hear once more the original speech (Díaz–Cintas és Orero 2006: 477).

Díaz–Cintas és Orero definíciójának központjában az áll, hogy bár a forrásnyelvi és célnyelvi szöveget egy időben halljuk, a forrásnyelvű hangsáv a célnyelvi megszólalások előtt és után is kihallatszik, jóllehet lehalkítva. A néző ilyen módon azonosítani tudja az eredeti szöveget, észleli a nyelvet, a hangsúlyt és a hangnemet, vagyis összességében a beszélő eredeti hangja is része a kontextusnak, ami hozzájárul a valódiság, a realitás élményéhez. A megszólalások végén pedig azért hallatszik ki még egyszer a forrásnyelvi szöveg, hogy a néző ismét hallhassa a beszélő eredeti hangját.

Eliana Franco (2000) az audiovizuális fordítás kutatója szerint a hangalámondás, mint hangfelvételi mód fontos stratégia arra, hogy a nézőket meggy-

győzzék arról, hogy az ő nyelvükön pontosan az hangzik el, mint ami az eredeti nyelven hallható – annak ellenére, hogy egyértelmű, hogy amit hallgatnak, az csupán reprezentációja az eredeti beszédszövegnek. Fontos azonban kiemelni, hogy bizonyos országokban, mint például Lengyelország és a Balti államok, a hangalámondás bevett filmszinkronizálási módja a játékfilmeknek, vagyis a forgatókönyv-alapú produktumoknak is (Orero 2009). O’Connell (2007) anyagi okokra vezeti vissza, hogy több kisebb európai és ázsiai piac az olcsóbb hangalámondást alkalmazza játékfilmek esetén is. Általánosságban azonban elmondható, hogy a hangalámondás módját leginkább dokumentumfilmekben használják annak érdekében, hogy az elhangzó szöveg autentikus hatást keltsen.

Mivel a hangalámondás fordítási módnak fontos célja az autentikusság, konkrét jellemzői is a hitelesség fenntartását szolgálják. Az egyik legfontosabb ilyen jellegzetesség tehát a célnyelvi megszólalások késleltetése az eredeti elhangzó szöveghez képest. Darwish (2006), Abusalem (2006) és Darwish és Orero (2014) megállapította, hogy a hangalámondással rögzített fordított szövegek könyv távol áll a szó szerinti fordítástól, inkább megközelítőleges és relatív. A szó szerinti fordítás kerülése abból is eredhet, hogy a célnyelvi szöveg hossza a fenti gyakorlat miatt erősen korlátozott.

2.3. A hangalámondásos szövegek könyv felépítése

A hangalámondás módjának másik fontos jellemzője a szövegekben megjelenő többféle megszólalástípus, amelyekre formailag és tartalmilag is más elvárások vonatkoznak. A hangalámondásos műsorokban a különböző megszólalástípusok megjelenésének oka az, hogy ezek a dokumentumfilm-jellegű műsorok túlnyomórészt interjúkból, a szereplők közötti dialógusokból, és az ezeket összekötő narrációs szövegekből állnak (Franco, Matamala és Orero 2010).

2.3.1. A párbeszéd

A hangalámondásos műsorokban a párbeszéd legfőbb funkciója a figyelemfelhívás, a történet árnyalása és illusztrálása. A gyártó a nyers műsoranyagból kiválasztja a célnak megfelelő párbeszédet, megszerkeszti őket, és beleilleszti a végleges verzióba. Dokumentumfilmekben általában az interjúszerűen, beszélő fejes megszólalásokban elmondottakat valós párbeszédekkel illusztrálják. Ilyenkor a szereplők egymáshoz beszélnek (1. ábra), a nézőnek pedig az a benyomása támad, hogy a szereplőknek nincs is tudomása a stábról. Bűnügyi dokumentumfilmek esetében jellemző az, hogy a bűnesetet elmesélő túlélő, szemtanú vagy éppenséggel hozzátartozó a beszélő fejes jelenetekben meséli el az eset részleteit, a párbeszéd részeit pedig az ő elmondása alapján színészekkel játszatják el. A hangalámondásos műsorokban tehát a párbeszéd részeknek két típusa lehet: teljesen spontán élőbeszéd vagy spontán élőbeszédet imitáló előre megfogalmazott szöveg. Kutatásomban az előbbi típust kívánom majd vizsgálni, vagyis a spontán élőbeszéd dialógusokat.

1. ábra: Párbeszédes jelenetrészlet a *Todd Sampson: A tűrés határán* című dokumentumfilm-sorozat 4. epizódjából

2.3.2. *A narráció*

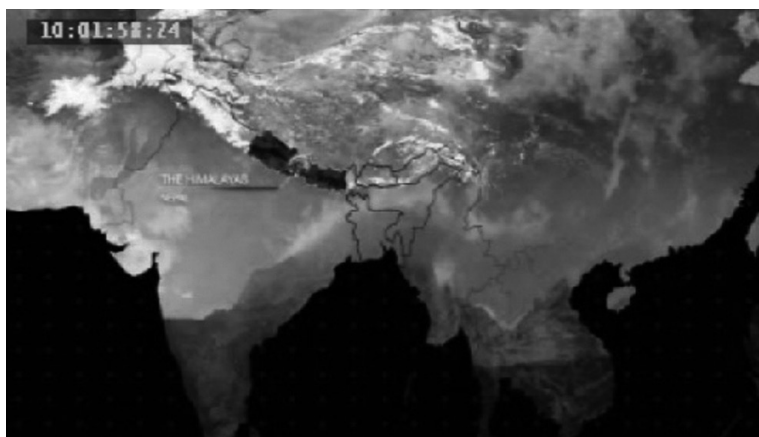
A legtöbb hangalámondásos műsornak a narrátor szövege adja a vázát. Általában narrációs résszel indítanak, mintegy felvezetve az adott epizódot, és közben is megjelenik a narrátor hangja. A narratori szövegnek az a szerepe, hogy az interjúszerű beszélő fejes és a párbeszédes jeleneteket összekösse, az epizód alatti reklámszünetek után összefoglalja az addig történeteket, a szereplők mondandóit kiegészítse, vagy éppen tényekkel, magyarázattal és adatokkal támassza alá. A narrátor a legtöbb esetben egy képen kívüli hang (2. ábra). Szövege általában előre megfogalmazott, forgatókönyvből felolvasott szöveg, ezért magas információtartalmú, választékos, egyenletes tempójú, jól artikulált szöveg, struktúrájában inkább az írott szövegre hasonlít, mint a spontán élőbeszédre.

2.3.3. *A beszélő fejek (talking heads)*

A beszélő fejes szövegek fontos részét képezik a dokumentumfilmeknek. Általában szakértőkkel, szemtanúkkal készített interjúrészleteket szűrnak be beszélő fejes szöveggé, vagyis a szereplők a kamerának (3. ábra), esetleg a kamera mellett ülő riporternek beszélnek, a párbeszédeknel általában monotonabb módon. Az eredeti, kérdés–válasz interjúkat feldarabolják, szerkesztik, kiválasztják a szükséges részleteket, a kérdések elhangzását levágják és a kívánt sorrendben a kívánt helyre illesztik (Franco, Matamala és Orero 2010). Mivel a beszélő fejes megszólalás a kamerának (azaz a közönségnek) szóló magyarázat vagy éppen beszámoló, általában folyékonyabb és választékosabb, mint a spontán párbeszédes részek. Mivel azonban nem előre megfogalmazott szöveg, kevésbé kohézív, mint a narrációs szöveg. A 3. ábrán látható képernyőkockán egyébként láthatunk egy forrásnyelvi feliratot is. A műsor készítői feliratot olyan esetekben alkalmaznak,

amikor a forrásnyelvtől is eltérő nyelven szólal meg a szereplő, erős az akcentusa vagy esetleg erős háttérzajok miatt amúgy nem lehetne érteni, amit mond.

A három különböző megszólalástípust tartalmazó szövegek fordításánál figyelembe kell venni, hogy melyik megszólalás melyik típushoz tartozik, ugyanis a célnyelvi szövegnek stílusát tekintve a lehető legközelebb kell állnia a forrásnyelvi beszédstílushoz, különben a fordított szöveg nem kelt autentikus hatást. A megszólalástípusok megkülönböztetésének ezen kívül formai nyoma is kell, hogy legyen a fordításban. Ennek az a szerepe, hogy a szinkronsínész – aki a munkatempó miatt általában nem tudja alaposan átnézni a munkaanyagokat – a szövegkönyvre való rápillantáskor már tudja, hogy milyen hanghordozással, intonációval kell felmondania az adott megszólalást.

2. ábra: Narrációs pillanatkép a *Todd Sampson: A tűrés határán* című dokumentumfilm-sorozat 4. epizódjából

3. ábra: Beszélő fejes jelenetrészlet a *Todd Sampson: A tűrés határán* című dokumentumfilm-sorozat 4. epizódjából

A fordító tehát általában az alábbi módon jelöli a szöveggönyv különböző beszédstílusait: a narrációs részeket félkövérrel, a beszélő fejes megszólalásokat dőlt betűvel szedi, a párbeszédet pedig formázatlanul hagyja, ahogy ez az alábbi szöveggönyvrészleten is látható:

← Párbeszéd	05 56	TODD	Ez hihetetlen
	05 58	TODD	Ugyanaz a feladatom, mint a serpáknak: részt venni a 300 kilónyi felszerelés 50 kilométeren át való hordozásában, majd megnyitni egy 6000 méteres csúcsot biztosítókötél és oxigénpalack nélkül. Kockázatos vállalkozás.
← Narráció			
← Beszélő fej	06 14	TODD	<i>Minden itt kezdődik. Ahogy elindulunk, egy más világ tárul elénk.</i>
← Párbeszéd	06 22	Nima	Kalandra fel!
← Párbeszéd	06 23	TODD	Kalandra fel!

4. ábra: fordított szöveggönyvrészlet a *Todd Sampson: A túrás határán* című dokumentumfilm-sorozat 4. epizódjából

2.4. A hangalámondás az audiovizuális fordítási szakmában

Ahhoz, hogy a hangalámondás módjáról teljes képet kapjunk, nem elég a fordítástudomány szempontjából vizsgálni. Megismeréséhez ugyanis elengedhetetlen az is, hogy megismerjük, mi is zajlik pontosan a hangalámondásos anyagokkal, milyen e mód megítélése a szakmában például a szinkronizált filmanyagokhoz képest, hogyan zajlik a hangalámondásos fordítás munkafolyamata, és általában mit várnak el attól a fordítótól, aki ilyen jellegű fordítási megbízást vállal el. A következőkben ezen szempontok alapján jellemzem a hangalámondás szakmai aspektusait.

A hangalámondásos műsorokat leginkább ismeretterjesztő, tudományos és egyéb tematikus dokumentumfilmekkel foglalkozó csatornák sugároznak. Ez a hangalámondásnak a fent említett fontos jellemzőjére vezethető vissza, mégpedig arra, hogy maga az audiovizuális mód arra hivatott, hogy autentikusságot közvetítsen.

Magyarországon az audiovizuális fordítás szakmájába bekerülve a kezdő fordítók leggyakrabban hangalámondásos műsorokat kapnak, melyek leginkább dokumentumfilmek vagy egyéb félstruktúrált reality-szerű műsorok. Ennek oka Sereg Judit (2015) szerint az, hogy a hangalámondást „általában a szinkronizálás első lépcsőjének tekintik” (Sereg 2015: 24). Személyes érdeklődésemre egy magyarországi vezető szinkronstúdió² megerősítette Sereg állítását. Érdeklődtem, hogy vajon a kezdő fordítóknak kiadott nagy mennyiségű hangalámondásos anyag mögött az a megfontolás áll-e, hogy a szinkron dramaturgok számára

² A stúdiót engedély hiányában nem nevesítem.

valóban úgynevezett belépő audiovizuális mód a hangalámondás, vagy pusztán több a hangalámondásos anyag, mint az egyéb audiovizuális módra kiadott megrendelés. A stúdió szerint mindegyik állításnak van létjogosultsága, hiszen véleményük szerint bár igaz, hogy meglehetősen sok a hangalámondásos megrendelés, a hangalámondásos munka kiadása a kezdő fordítóknak azért is bevett gyakorlat, hogy tapasztalatot szerezzenek a szinkron dramaturg szakmában; aki kiválóan teljesít, az általában kipróbálhatja magát a szinkronizálásra szánt filmanyagokkal is. Orero (2009) szerint azért tűnik könnyebbnek a hangalámondás a szinkronizálásnál, mert nem kell szigorú szinkronításra törekedni a forrásnyelvi megszólalással. A fentiek tükrében azonban látható, hogy a hangalámondás fordításának oktatásánál és elsajátításánál rengeteg szempontot kell figyelembe venni, valamint számos szakmai és nyelvi akadályt kell legyőzni.

2.4.1. A hangalámondás fordításának munkafolyamata

A hangalámondást általában szinkronstúdiók végzik, melyek szabadúszó fordítóknak adják ki a fordítási munkákat. A fordító megkapja a videóanyagot és a hozzá tartozó írott szövegkönyvet, mely ideális esetben szóról szóra tartalmazza a videón elhangzó összes megszólalást. A fordító a képanyag segítségével lefordítja a párbeszédeket, majd leadás előtt a célnyelvi kész dialógusokat *ráolvassa* a videóra, vagyis ellenőrzi a megszólalások hosszát. Ha szükséges, rövidít a szövegen vagy ellenkezőleg, növeli a szótagszámot. Stúdiótól függően a fordító dolgozhat előre kiadott szövegdokumentum-sablonban, de előfordul, hogy a stúdió speciális szoftvert használ, így a fordító is a szoftverben készíti el a célnyelvi anyagot.

A hangalámondás fordításának munkafolyamata során a fordító számos nehezítő körülménnyel szembesülhet, melyek nem csak megnövelik a munka hosszát, de akár az elkészülő fordítás minőségét is ronthatják. Jelen fejezetben Franco, Matamala és Orero (2010) nyomán ismertetem az általam is, mint audiovizuális fordító által leggyakrabban tapasztalt kihívásokat.

Mint számos más szakmában, az audiovizuális fordításban is a megbízható, minőségi munka alapja a megbízható, minőségi alapanyag, amivel a fordító dolgozhat. A fordító rendelkezésére bocsátott megfelelő videóanyag és szkript, azaz szövegkönyv a pontos fordítás záloga. A szövegkönyv azonban nem mindig hű transzkripciója a videóanyagon elhangzó dialógusoknak. A pontos, kifejezetten fordítóknak készült transzkripciónál előfordul, hogy feltűntetik a *for dubbing purposes* („szinkronizálás céljából”) jelölést. Általánosságban azonban elmondható, hogy a szkriptek gyakran tartalmazznak hibákat. Nemcsak elütéseket találhatunk a szövegkönyvekben, de kihagyott jeleneteket és tartalmi félreértéseket, ugyanis az anyanyelvi gépelő is félrehallhatja az elhangzó szöveget.

A hangalámondás fordításának folyamatát Franco, Matamala és Orero (2010) két típusba sorolja: a produkciós fordítás és a posztprodukciós fordítás típusába. A produkciós fordítás során a fordítónak nyers, szerkesztetlen felvételek szövegeivel kell foglalkoznia. Így a fordítás leadása után a videóanyag számos változtatáson átmegy ahhoz, hogy sugározható legyen. Posztprodukciós fordítás esetén a fordító egy kész, megszerkesztett anyagot kap, melynek kész dialógusait kell a célnyelvre átültetni. Tapasztalataim alapján Magyarországon túlnyo-

mórészt posztprodukciós fordítással bízzák meg az audiovizuális fordítókat. Ez azonban szintén kihívást jelent a fordító számára. Előfordul ugyanis, hogy bár a videó már a posztprodukciós anyag, a rendelkezésre álló szkript viszont a produkciós műsoranyag dialógusainak átíratja, mert esetleg az anyanyelvi gépelőket nem bízták meg a szerkesztés utáni anyag legépelésével is, vagyis a képanyag és a szövegkönyv jelentősen eltér akár a jelenetek sorrendjét, akár számát illetően. Ilyenkor akár egész jelenetek is hiányozhatnak a szövegkönyvből, melyeket egyéb megoldás híján a fordítónak kell *lehallgatnia*, azaz hallás után lefordítania. A forrásnyelvet nem anyanyelvi szinten használó fordítónak kihívást jelenthet az általában spontán, nem mindig érthető szöveg értelmezése. Ilyenkor vagy rájön a kontextusból, hogy körülbelül miről lehet szó, vagy pedig olyan célnyelvi megoldást keres, amely dramaturgiailag illeszkedik az adott jelenetbe.

A szkriptek esetében léteznek szélsőségesebb esetek is, ezek közül Franco, Matamala és Orero (2010) elsősorban az úgynevezett nemzetközi szkripteket említi (*international scripts*). Ez a jelenség olyankor fordul elő, amikor például a szkriptet a videóanyag eredeti nyelvéről (szlovén, spanyol, stb.) angol nyelvre lefordították, így a fordító már eleve fordításból dolgozik, amikor a célnyelvre átülteti a szövegkönyvet. Természetesen nincs kizárva, hogy az ezek a szkriptek jó minőségűek is lehetnek, de tapasztalatom szerint összecsapott, akár gépi fordítással készített szkriptek is születnek, melyekből igen nehéz dolgozni, ugyanis a videó eredeti nyelvét nem ismerve nincs lehetőség a dialógusok pontosságának ellenőrzésére. Ilyen esetben a minőség tehát egyáltalán nem garantált.

A hangalámondás fordítói számára további kihívást jelent a műsoranyagok szövegének műfajspecifikus formája és a tartalma, ugyanis mindkét megközelítést illetően felmerülhetnek problémák munka közben. A non-fiction műfajból eredő spontán módon fogalmazott párbeszédnek gyenge minőségű és gyakran nehezen követhető forrásnyelvi szöveget alkotnak, ezért előfordul, hogy a fordító egyben szerkesztő is, akinek szinte az egész szöveget újra kell írnia. Ez pedig arra enged következtetni, hogy az eredeti szöveghez való hűség nemcsak országtól és a megbízó elvárásaitól függ, hanem magától az eredeti szövegtől is. Ez pedig gyakran arra kényszeríti a fordítót, hogy íróként is dolgozzon, amihez alaposabb háttérismeretek és az adott műsor témájában való nagyfokú jártasság szükséges.

2.4.2. A szinkronstúdiók elvárásai a fordítókkal szemben

A stúdiók által a fordító rendelkezésére bocsátott fordítási útmutatók legnagyobb része a formai követelményeket teszi ki. A tartalmi követelmények felsorolása úgy tűnik, hogy az egységes oktatás, következőképp pedig az egységes követelményrendszer hiánya miatt inkább a stúdióknál dolgozó fordítók által elkövetett leggyakoribb hibák feltüntetésében merül ki. Az általam megvizsgált három magyarországi szinkronstúdió fordítási útmutatójában³ több olyan tartalmi elvárás megjelenik, amelyet mindegyik stúdió prioritásként kezel. A három

³ A szinkronstúdiókat engedély hiányában nem nevesítem, illetve az útmutatók teljes szövegét sem áll módomban közzétenni.

követelményrendszer első közös pontja a képpel együtt történő munka, mely valóban jelentősen megkönnyíti a fordítási munkát és a lehető legmegfelelőbb fordítás elkészítését. A videó jelenti ugyanis a párbeszéd kontextusát, vagyis a dialógusok a képpel együtt nyernek értelmet. A félrefordítások is kiküszöbölhetők, illetve a terminusok célnyelvi megfelelői gyakran csak így válnak egyértelművé. A megszólalások pragmatikai funkcióinak helyes átültetéséhez pedig elengedhetetlen a párbeszéd szituációjának teljes ismerete. További közös pont a három útmutatóban a szöveg hosszok betartása. Díaz-Cintas és Orero (2006) fenti definíciója szerint a forrásnyelvi szövegnek a célnyelvi szöveg előtt és után is ki kell „lőgnia”, vagyis lényegesen rövidebbre kell írni a fordítást. A három vizsgált útmutatóban felmerült továbbá az a szempont is, hogy mi az, amit feltétlenül ki kell hagyni a fordításból. Az első stúdió szerint az úgynevezett „reagák” fordítását kerülni kell. A reagákra a következő példákat hozza: *hú, wow, hihi, haha, aha*, igenlések és egyéb reagálások. A másik két stúdió egyaránt a *töltelkesszavak* kifejezést használja útmutatójában, és ezen mindkét esetben a diszkurzusjelölőket értik: *I mean, you know, well* illetve a *mindazonáltal, ugyanakkor, mindezek után*. Összességében tehát úgy tűnik, hogy a hossz érdekében olyan elemek kihagyását várják el a stúdiók, melyek a jelentést árnyalják, valamint a pragmatikai funkciót erősítik. Ennek okát a 3. fejezetben bővebben kifejtem.

3. A normalizáció mint fordítási univerzálé

A fordítási univerzálék Baker (1993: 243) definíciója szerint olyan nyelvi jellegzetességek, amelyek a fordított szövegekre természetüknél fogva jellemzők, jelenlétüket sem az adott nyelvpár nyelvrendszerbeli különbségei, sem a forrásnyelvi interferencia nem igazolja. Tanulmányában Baker összegyűjtötte azokat a jelenségeket, melyek a fordítási univerzálék közé sorolhatók. Ezen jelenségek az explicitáció, az egyértelműsége és az egyszerűsége való törekvés, a konvencionális grammatikalitás előnyben részesítése, az ismétléskerülés, valamint a célnyelvi szövegre jellemző elemek túlzásba vitele (Baker 1993: 243).

A normalizáció fogalmát Baker 1996-os tanulmányában definiálja olyan tendenciaként, mely szerint a célnyelvre jellemző mintákat és gyakorlatokat előnyben részesíti a fordító, sőt, akár túlzásba is viszi (Baker 1996: 176–7), vagyis a normalizáció fogalmába beleérthetjük a preferenciát mind a konvencionális grammatika mind a célnyelvi szövegjellemzők iránt.

Baker definíciójából indult ki Kenny (2001), aki kortárs német regényeket és angol fordításukat vizsgálta lexikai kreativitás és lexikai normalizáció szempontjából. Amellett, hogy ő is megállapította, a fordítás inherens jellemzője a lexikai normalizáció, a lexikai kreativitás jelenlétét is bizonyította. A korpusz vizsgálata során megállapította, hogy a lexikai kreativitás normalizálásának mértékét két dolog befolyásolja: egyrészt az, hogy a fordító hogyan látja a fordítást, másrészt pedig az, hogy a forrásnyelv rendszerének milyen gazdag a reperatórja (Kenny 2001).

Øverås (1998) explicitáció-kutatásában is található bizonyíték a normalizáció tendenciájára. Megállapította ugyanis, hogy a fordítások előnyben részesítik

a megszokott kollokációkat a szokatlanokkal szemben, a metaforikus kifejezéseket pedig inkább kerüli a fordító.

Vanderauwera (1985) holland novellák angol fordításainak vizsgálatánál talált példákat lexikai, szintaktikai és stilisztikai normalizációra. A lexikai normalizáció modern, kollokvialis, egyszerű és egyértelmű szinonimák használatában nyilvánult meg hivatalos, mesterkélt és elegáns szavak helyett. A mondat-szerkezetek normalizálása, egyszerűsítése, a befejezetlen mondatok lezárása, a központosítás megváltoztatása pedig a szintaktikai normalizálást támasztja alá. A vizsgálat során megfigyelt stilisztikai normalizációt ismétlések, redundáns elemek és módosítószók kihagyása, illetve rövidebb kollokációk alkalmazása jelentette. Vanderauwera tehát megállapította, hogy a fordítás során változik a központosítás, a lexika, a stílus, a mondat szerkezet és a szövegszerveződés is. Szerinte ezen jelenségek alátámasztják a konvencionális grammatika előnyben részesítését, mely a célközönségnek is megfelel, hiszen így könnyebben olvasható, idiomatikus és koherensebben szervezett szövegek jöttek létre (Vanderauwera 1985).

Shlesinger (1991) héber–angol irányú bírósági tolmácsolásokat vizsgált, melyekben szintén talált normalizáló tendenciákat: a tolmács a befejezetlen mondatokat lezárja, a hibás grammatikát kijavítja, valamint a megakadásokat és az újrakezdéseket kihagyja.

Gideon Toury (1995) pedig irodalmi fordításkutatásai alapján felállította a növekvő standardizáció törvényét, mely szerint a forrásnyelvi szövegben található egyedi szövegrelációk a célnyelvű szövegben konvencionális szövegrelációkká válnak, vagy teljesen eltűnnek. Ez Toury szerint elkerülhetetlen, a speciális szövegrelációkat ugyanis sosem lehet teljesen átvinni a célnyelvre. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a fordító kora, munkanyelvei ismeretének mélysége, a tudása és a tapasztalata, valamint a fordítás státusza a célnyelvi kultúrában befolyásolja a törvény működését. Éppen ezért Toury azt javasolja, hogy ezeket az elemeket feltételként kezeljük egy esetleges standardizációs törvény felállításához (Toury 1995: 271).

A normalizáció tehát feltételezett fordítási univerzáléként műfajtól függetlenül együtt jár a fordítás folyamatával, szem előtt tartva a célnyelvi normákat és a célnyelvi befogadók igényeit, elvárásait. A következőkben azon fordítási normákról lesz szó, melyek a hangalámondás módjának egyéni sajátosságaiból következhetnek.

3.1. A hangalámondás a normalizáció mint fordítási stratégia tükrében

A hangalámondás audiovizuális fordítási móddal fordított műsoranyagok tudományos ismeretterjesztő, tényfeltáró vagy egyszerűen a való életet dokumentáló (pl. reality műsorok) produktumok, ezért elmondhatjuk, hogy tartalomközpontúak a dialógusaik. A tartalomközpontúság általában a szakszövegekre jellemző, melyeknél a tartalom pontos átadása sokszor prioritást élvez az optimális feldolgozási erőfeszítés biztosítása előtt (Heltai 2005: 38). Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy ezeknek a műsortípusoknak a célja nem

csak az ismeretek átadása, hanem a szórakoztatás is. Ahhoz azonban, hogy a célközönség a műsor nézése közben kikapcsolódhasson, a fordítónak alacsonyan kell tartania a feldolgozási erőfeszítés mértékét, vagyis hatékony kommunikációra van szükség, ami egyfajta ellentmondást képez a műfaj tartalomközpontúságával.

A hatékony kommunikáció megvalósítása nyelvi normák betartásával érhető el. A nyelvi norma alapja „az ismétlődő szituációkban való azonos nyelvi viselkedés” (Heltai 2004: 414), vagyis a szokásos nyelvhasználat. Heltai (2004) szerint ugyanis a szokásos formákat gyorsabban feldolgozzuk, és könnyebben megértjük. A szokásos nyelvhasználatból természetesen az is következik, hogy léteznek olyan formák is, amelyek ugyan helyesek, de az adott mondatban, kontextusban nem szerencsés a használatuk (Heltai 2004). A hangalámondásos szövegek fordításánál mivel dinamikusan, tempósan és gyors egymásutánban kapjuk az információkat, a szereplők pedig a műsor struktúrája miatt általában gyorsan váltakoznak, rendkívül fontos, hogy ne kelljen a nézőnek plusz erőfeszítést tennie a dialógusok tartalmának dekódolására.

A relevanciaelmélet (Sperber és Wilson 1986) keretében meghatározott optimális relevancia szintén alátámasztja ezt a törekvést. Az optimális relevancia ugyanis nem más, mint a kontextuális hatás és a feldolgozási erőfeszítés egyensúlya, ahol a feldolgozási erőfeszítés mértéke Heltai (2004) szerint a normák betartásától is függ. Heltai továbbá felhívja a figyelmet arra, hogy a célnyelvi normáktól, azaz a szokásos nyelvhasználattól való eltérés „akadályozhatja a megértést, de ha nem is akadályozza, megnehezítheti, és kumulatív hatásként fárasztja, esetleg bosszantja a hallgatót” (Heltai 2004:32–33). A hangalámondásos műsorok dialógusainál tehát a spontán beszéddel járó inherens normasértéseket és a különböző szociokulturális háttérrel rendelkező szereplők megszólalásaiban található, a szokásos nyelvhasználattól eltérő formulákat a fordítónak korrigálnia kell.

A dokumentumfilmek szöveggönyveinek egyik legfontosabb jellemzője, hogy a megszólaltatott szereplők (a narrátor kivételével) nem előre megírt dialógusokat mondanak fel, hanem spontán módon beszélnek monologikus vagy dialogikus formában, ez pedig az élőbeszédre gyakran jellemző performanciahibákhoz vezet. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a beszélő nincs tisztában az anyanyelvének nyelvi rendszerével vagy normáival (kompetenciahiba), csupán beszéd közben például jobban koncentrálni mondandója tartalmára, esetleg lámpaláz, vagy gondolatban már előbbre jár. Ezek pedig a hangalámondásban olyan megszólalásokat eredményeznek, amelyeket ha nem korrigál a fordító, akkor azok növelik a feldolgozási erőfeszítést. Heltai (2004) a performanciahibák közé sorolja az alábbi beszélt nyelvi jelenségeket: nyelvbtlás, hibás szóhasználat, beszédhibák, figyelmetlenségből, időhiányból és memóriaproblémából adódó hibák, valamint olyan beszélt nyelvi jellegzetességek, mint például a mondat félbehagyása, amikor látjuk, hogy a másik személy már félmondatból is megértette a mondandónkat. Tipikusan előforduló performanciahiba a hangalámondásos műsorokban a memóriaproblémákból adódó ellentmondás (5. ábra). A beszélő ilyenkor elfelejti, hogyan kezdte a mondatot, esetleg

közben meggondolja magát, és máshogy kívánja befejezni a mondatot anélkül, hogy úrafogalmazná az elejét. Az 5. ábrán található példa első oszlopában a kiemelt *when* szó miatt ellentmondásossá válik a mondat, a beszélő ugyanis azt állítja vele, hogy csak a kapcsolatuk elején volt idősebb nála a férfi, holott két ember között a korkülönbség nem csökken az idő múlásával. Ha a fordító a performanciahibát benne hagyja a fordításban (2. oszlop), az ellentmondás megzavarja a nézőt, a feldolgozási erőfeszítés pedig megnövekszik. A harmadik oszlopban található célnyelvi fordításban látható, hogy a kihagyás átváltási művelettel kiküszöbölhető a forrásnyelvi performanciahiba.

FNy mondat		CNy fordítás
When we first met and became involved with each other, he was a little bit older than me.	Amikor megismerkedtünk és jární kezdtünk, kicsivel idősebb volt nálam.	Megismerkedtünk, és jární kezdtünk egymással. Kicsivel idősebb volt nálam.

5. ábra: Performanciahiba példa az *Egy fedél alatt a gonosszal* című dokumentumsorozat dialógusából

A 6. ábrán található példán több normalizációs fordítói stratégiát is megfigyelhetünk, ugyanis kétféle stilisztikai normalizációval (Vanderauwera 1985) járó műveletet találhatunk a fordításban: a fordító egyrészt kihagyta az *all over* szerkezet ismétlését, vagyis ismétléskerülést hajtott végre, másrészt pedig teljes átalakítással rövidebb kollokációt alkalmazott a magyar *úszott a vérben* idiómával. Ezzel nem csak gördülékenyebbé tette a mondatot (ami valószínűleg a feldolgozási erőfeszítés csökkenésével is jár), hanem le is rövidítette a megszólalást, ami elengedhetetlen a hangalámondás fordításában.

FNy mondat		CNy fordítás
There is a lot of blood <i>all over her face, all over her upper torso.</i>	Sok vér volt az egész arcán, az egész felsőtestén.	Az arca és az egész felsőteste úszott a vérben.

6. ábra: Stilisztikai normalizáció a *True CSI* című dokumentumsorozat dialógusfordításában.

A második fejezetben tárgyalt formai és tartalmi követelmények tükrében szükségesnek tartom megemlíteni azt a jelenséget is, amikor a fordító a normalizációra a hangalámondás technikai korlátai miatt törekszik. Ez a jelenség a 7. ábrán található példával jól illusztrálható. A célnyelvi szövegnek jelentősen rövidebbnek kell lennie a forrásnyelvi megszólalásnál. Jelen példában a fordító kihagyással rövidítette le a megszólalást, elhagyva a szereplő redundáns felvezetését mondandójához, amely nélkül tökéletesen érthető marad a mondat.

FNy mondat	CNy fordítás
<i>It was just one of those „hey” when they had somebody else they were still good friends, if they didn’t have somebody else then they became closer.</i>	Amikor volt valaki más, akkor is jóban voltak, de ha nem, akkor még közelebb kerültek egymáshoz.

7. ábra: A hangalámondás technikai kötöttsége miatt végzett kihagyás átváltási művelet a *True CSI* című dokumentumsorozat dialógusfordításában.

A 8. ábrán található példák pedig a szintén a második fejezetben tárgyalt fontos elvárást illusztrálják, mégpedig azt, hogy az úgynevezett reagákat, azaz diskurzusjelölőket ki kell hagyni a fordításból. A fordító kihagyta a *well* és a *so* diskurzusjelölőket és az *OK* indulatszót is, ezzel rövidítve a megszólaláson.

FNy mondat	CNy fordítás
<i>Well, there’s far worse here.</i>	Itt sokkal rosszabb volt.
<i>OK, down there.</i>	Rakd le!
<i>So we’ve got people working here, some people there (...)</i>	Van néhány emberünk itt, néhány itt, (...)

8. ábra: Reagák kihagyása az *Élet Csernobil után* című dokumentumsorozat dialógusfordításában.

További, a hangalámondás technikai korlátai miatt végzett, normalizációval járó átváltási műveletek adódhatnak a műsoranyag megrendelőjének igényeiből. A hangalámondásos műsorokat kevés kivétellel 12 éven felülieknek szóló műsorsávban sugározzák, ami azt jelenti, hogy nem lehetnek benne durva káromkodások. Az olyan műsorokban, amelyekben sok a spontán párbeszéd megszólalás, gyakran hangzanak el káromkodások. Ezeket valahogyan át kell ültetni magyarra, de ilyenkor szépítő kifejezéseket, „nyomdafestéket tűrő” káromkodásokat kell alkalmazni.

A fenti példákkal és stratégiákkal kapcsolatban felmerülhet a kérdés, hogy vajon a performanciahibák korrigálásával, az ismétléskerülésekkel, a diskurzusjelölők kihagyásával és a szépítő kifejezések alkalmazásával elveszik-e valami a fordítás során – elvégre ha egy filmszinkront megnézünk, minden hezitálásnak, átfogalmazásnak, ismétlésnek, diskurzusjelölőnek jelentősége van. A hangalámondásos műsorokban azonban ezeknek nincs dramaturgiai szerepük. A dokumentumfilmek szövegekönyveinél az egyértelműség, a gördülékenység, a lineáris fogalmazás a cél, hogy a szinkronstúdióban a színészek hatékonyan tudjanak dolgozni a célnyelvi szöveggel, a befogadók pedig a műsor nézése közben minimális feldolgozási erőfeszítéssel tudják követni a történéseket és az elhangzott információkat.

4. Kutatási terv

A fenti szakirodalmi áttekintésből látható, hogy a hangalámondás kutatására több szempontból is (szakmai és fordítástudományi) szükség van. Bár ezen audiovizuális mód szakmailag már meghonosodott hazánkban, vizsgálata a fordítástudomány szempontjából azonban még gyerekcipőben jár. Kutatásommal szeretnék hozzájárulni a magyarországi audiovizuális fordítási szakirodalom bővüléséhez, a kutatás eredményeiből levont következtetések pedig segíthetnek majd a szakma és a képzések számára abban, hogy egyértelmű, fordítástudományi szempontból is megindokolható, egységesebb követelményrendszer alakuljon ki a hangalámondás fordításának oktatásában. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke 2018 szeptemberében indította el Audiovizuális és szakfordítói szakirányú továbbképzését, amelyben a szinkronizálás és a feliratozás mellett természetesen a hangalámondást is oktatni fogják. Hosszútávon tehát tanszékünk és azok hallgatói is profitálhatnak a hangalámondás műfajára irányuló kutatásból.

4.1. A kutatás célja

Feltáró kutatásomnak elméleti és empirikus célja is van. Az elméleti célja az, hogy egy olyan elemzési keretrendszert hozzak létre, amely lehetővé teszi azoknak az átváltási műveleteknek az azonosítását és vizsgálatát, melyek kizárólag a normalizációra való törekvésre vezethetők vissza. A keretrendszer kiindulási pontjai azok a példák lesznek, melyeken a fordító azért végzett átváltási műveleteket, hogy a célnyelvi szöveg gördülékenyebb, lineárisabb legyen, a feldolgozási erőfeszítés csökkenjen, és a hangalámondás technikai korlátai közé beférjen.

A kutatás empirikus célja pedig egy korpuszalapú elemzés, amely során angol–magyar irányú hangalámondásos műsorokból létrehozott párhuzamos korpuszt elemzek. A vizsgálat során feltérképezem a normalizációval járó átváltási műveleteket a három hangalámondásos megszólalástípusban (narráció, beszélő fejek, párbeszéd). Céлом, hogy bemutassam, a narrációs, a beszélő fejes és a párbeszédes részeknél eltérő a normalizáció aránya, mégpedig a hiteles, érthető, könnyen követhető megszólalások létrehozásának érdekében.

Céлом továbbá az is, hogy jobban körülhatárolhatóvá váljanak a hangalámondás fordításával kapcsolatos fordítói elvárások annak érdekében, hogy a célnyelvi normákat követő, jó minőségű és hatékony magyar szövegek jöjjenek létre.

4.2. A kutatási igény

A hangalámondás szakirodalmi áttekintéséből látható, hogy az erős szakmai jelenlét ellenére a hangalámondás kutatása hazánkban kezdetleges szakaszban van. A tét azonban nagy, hiszen a televízióban hallott magyar dialógusok 60%-a fordított magyar szöveg (Sereg 2015). Magyarországon rengeteg hangalámondásos műsorprofillal rendelkező csatorna van, az audiovizuális fordítói végzettség viszont még mindig nem elvárás a szakmában. A hangalámondás fordítása ezen kívül sokkal alacsonyabb presztízsű, mint a szinkronizálás vagy

a feliratozás, ezért kevésbé vonzó kutatási témának számít annak ellenére, hogy rendkívül komplex diskurzustípusról van szó.

4.3. A korpusz

A kutatási korpusz, mely jelenleg összeállítás alatt áll, hangalámondásos televíziós műsorok angol forrásnyelvi verzióját és azok magyar fordításait tartalmazza, vagyis a szövegek párhuzamos viszonyban állnak egymással. Témájukat tekintve találhatók benne természetfilmek, dokumentumfilmek, műszaki ismeretterjesztő műsorok, valamint többféle tematikára (pl. esküvőszervezés, táplálkozástudomány, tanyasi életmód) épülő reality műsorok egyes epizódjai. A kutatási korpuszba beillesztettem az ELTE Fordítástudományi Doktori Program oktatója, dr. Robin Edina és doktori hallgatói által felépített digitális fordítói megakorpusz, a Pannónia Korpusz audiovizuális alkorpuszának hangalámondásos szekcióját, amely szintén változatos témájú szövegeket biztosít kutatásomhoz. Ezen kívül egyelőre két fordító bocsátott rendelkezésemre öt illetve hét hangalámondásos műsor forrásnyelvi és célnyelvi szkriptjét. Terveim szerint legalább 30 különböző szövegből és annak fordításából fogok hosszabb részleteket elemezni, mely szövegek ideális esetben 8-10 különböző fordítótól származnak majd.

Összességében tehát igyekszem a hangalámondás televíziós műfajának a lehető legszélesebb spektrumát felvonultatni a kutatási korpuszban, hogy a kutatásból az egész műfajra általánosítható következtetéseket tudjak majd levonni.

4.4. A kutatás módszere

Első lépésként tipizálom a normalizációval járó átváltási műveleteket, majd empirikus vizsgálatot végzek a korpusz szövegein. Minden forrásnyelvi és célnyelvi szöveg digitálisan, szövegdokumentumok formájában áll rendelkezésemre. A kutatási korpusznak a Pannónia Korpuszból vett része már csak az elhangzó megszólalásokat tartalmazza, a fordítóktól kapott szövegfájlokból azonban ki kell majd törölnöm a szereplők nevét és egyéb, például a fordítók szinkronszínészeknek adott instrukcióit. A textAlign szoftverrel párhuzamosítom a forrásnyelvi és célnyelvi verziókat, majd manuális elemzéssel végzem el a végrehajtott, normalizációval járó átváltási műveletek azonosítását. Az egész szöveg elemzése után kigyűjtöm az egyes megszólalástípusokra vonatkozó adatokat, majd azokat is ugyanígy számszerűsítem, kiértékelem, a kutatási kérdéseket pedig megválaszolom.

A kiindulási pontom, vagyis az összehasonlítás alapja a narrációs szöveg lesz. A narráció ugyanis előre megfogalmazott, írott stílusú, választékos megszólalásokból áll, vagyis meglehetősen közel áll a szakfordításhoz, ami a fordítók többségének eleve „ismerős terep” lesz. Mivel a dolgozatom fő célja az, hogy szemléltessem, a három megszólalástípusnál különböző módon jár el a fordító, a narrációhoz mint ismerős szövegtípushoz fogom viszonyítani a párbeszédeket és a beszélő fejes megszólalásokat a normalizálás mértékének tekintetében. A későbbiekben természetesen érdemes a szakfordítással, az irodalmi fordítással vagy az egyéb audiovizuális fordítási módokkal összevetni a normalizáció mértékét, ám ez jelenleg meghaladja a készülő doktori disszertáció kereteit.

5. Összefoglalás

A hangalámondás az audiovizuális fordításnak komplex, ám az audiovizuális piac és a fordítástudomány szempontjából is nagy potenciállal rendelkező ága. Láthatuk, hogy a televízióban hatalmas, változatos témájú műsormennyiség van, amelyet hangalámondással készült fordítással nézhetünk. Bár a fordítási szakmában és a televízióban jelentős a szerepe, a magyar fordítástudományban a hangalámondás kutatása egyelőre gyerekcipőben jár. Ez több szempontból is kedvezőtlen helyzet. Egyrészt azért, mert sok szakfordító belekóstol az audiovizuális fordításba, *in situ* audiovizuális fordítóvá válik, de amíg beleszokik a szakmába és megtanulja annak csínját-bínját, rögzös az út, amit be kell járnia annak érdekében, hogy a stúdiók, a szinkronrendezők és a színészek elvárásainak is pontosan megfeleljen a kezéből kiadott fordítás – tartalmát és hosszát tekintve. Ahogyan az a hangalámondás műfajának, a stúdiók elvárásainak, a fordítás munkakörülményeinek bemutatásából kiderült, aki hangalámondás fordításával kezd foglalkozni, annak egészen új fordítási készségeket kell elsajátítania, mert a hangalámondás újfajta „berögzítendő” fordítói viselkedést kíván meg a fordítótól. Gyakran igen nehéz helyzetbe hozza a fordítót egy-egy forrásnyelvi megszólalás. Előfordul, hogy egy tökéletes ekvivalenst figyelmen kívül kell hagynia, mert nem *fér rá* az eredeti szövegre, a feldolgozási erőfeszítés minimalizálása érdekében azonban mégis olyan megoldást kell keresnie, ami megfelel a célnyelvi normáknak. Sokszor tehát maga az audiovizuális mód az, ami kompromisszumokra kényszeríti a fordítót.

A hangalámondásos műsorokban különleges módon vegyül a tartalomközpontúság és a szórakoztatási, kapcsolódási faktor, amit a fordítók a valószínűleg csak erre az audiovizuális módra kialakított eszköztárukkal oldanak meg. A televízióban hallott magyar szövegek eltérő minőségéből, azok visszhangjából és a hangalámondás műfaj magyarországi fordítóinak szakmai megbecsültségéből kiindulva egy, a hangalámondáson és beszédstílusain végzett kutatás talán a régóta fennálló kutatási űr betöltésének egyik első lépcsőfoka lehetne. A 21. század harmadik évtizedéhez közeledve ugyanis fontos, hogy egy ennyire népszerű televíziós műfajnak végre világosan lássuk a fordítási kihívásait, a leendő szakemberek képzésében pedig anekdotikus módszerek helyett a fordítástudomány irányából próbáljuk meg tudatosítani a műfaj jellegzetességeit, annak korlátait és a minőségi hangalámondás-fordítás hatékony stratégiáit.

Irodalom

- Abusaleem, A. 2006. Standard of Reporting Translated Scripts in News Media. *Translation Watch Quarterly* Vol. 2. No 1. 25–35.
- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications. In: Baker, M., Francis, G., Tognini-Bonelli, E. (eds) *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 233–250.
- Baker, M. 1996. Corpus-based translation studies: The challenges that lie ahead. In: Somers, H. (ed.) *Terminology, LSP and Translation. Studies in language engineering in honour of Juan C. Sager*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 175–186.

- Darwish, A. 2006. Translating the News Reframing Constructed Realities. *Translation Watch Quarterly* Vol. 2. No. 1. 52–77.
- Darwish, A., Orero, P. 2014. Rhetorical Dissonance of Unsynchronized Voices: Issues of Voice-Over in News Broadcasts. *Babel* Vol. 60. No 2. 129–144.
- Díaz Cintas, J., Orero, P. 2006. Voice-over. In: Brown, K. (ed.) *Encyclopedia of Language and Linguistic*. Oxford: Elsevier. 477–480.
- Franco, E. 2000. Documentary Film Translation: A Specific Practice? In: Chesterman, A. et al. (ed.) *Translation in Context*. Amsterdam: John Benjamins. 233–242.
- Franco, E., Matamala, A., Orero, P. 2010. *Voice-over Translation: An Overview*. Bern: Peter Lang.
- Gonzalez, L-P. 2009. Audiovisual Translation. In: Baker, M., Saldanha, G. (eds.) *Routledge encyclopedia of translation studies. 2nd ed*, London és New York: Routledge. 13–20.
- Gonzalez, L-P 2014. *Audiovisual Translation. Theories, Methods and Issues*. London és New York: Routledge.
- Heltai P. 2004. A fordító és a nyelvi normák I. *Magyar Nyelvőr*. 128. évf. 4. szám. 407–434.
- Heltai P. 2005. A fordító és a nyelvi normák II. *Magyar Nyelvőr*. 129. évf. 1. szám. 30–58.
- Kenny, D. 2001. *Lexis and Creativity in Translation. A Corpus Based Study*. Manchester: St. Jerome.
- Matkivska, N. 2014. Audiovisual Translation: Conception, Types, Characters' Speech and Translation Strategies Applied. *Studies About Languages* Vol. 25. Kaunas: Kaunas University of Technology.
- O'Connell, E. 2007. Screen Translation. In: Kuhiwczak, P., Littau, K. (eds) *A Companion to Translation Studies*. Clevedon: Multilingual Matters. 120–133.
- Orero, P. 2009. Voice-over. *Audiovisual Translation*. 130–139.
- Øverås, L. 1998. In Search of the Third Code: An investigation of norms in literary translation. *Meta* Vol. 43. No. 4. 1–20.
- Sereg J. 2015. Bevezetés az audiovizuális fordításba – egy féléves szeminárium tanmenetének kialakítása. *Fordítástudomány* Vol. 17. No. 1. 19–35.
- Sereg, J. 2018. The Impact of Audiovisual Translation on the Language Use of the Target Language Audience. In: Horváth, I. (ed.) *Latest Trends in Audiovisual Translation Studies*. Budapest: OFFI Zrt. 131–155.
- Shlesinger, M. 1991. Interpreter Latitude vs. Due Process. Simultaneous and Consecutive Interpretation in Multilingual Trials. In: Tirkkonen-Condit, S. (ed.) *Empirical Research in Translation and Intercultural Studies*. Tübingen: Gunter Narr. 147–155.
- Sperber, D., Wilson, D. 1986. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: Benjamins.
- Vanderauwera, R. 1985. *Dutch Novels Translated into English. The Transformation of a Minority Literature*. Amsterdam: Rodopi.

Filmográfia

- Egy fedél alatt a gonosszal. Készítette: Red Marble Media (Egyesült Államok)
Élet Csernobil után. 2016. Rendezte: Chiara Bellati.
- Todd Sampson: A tűrés határán. 2016. Rendezte: Jeff Siberry.
- Valódi helyszínelők. na. Készítette: Channel 5 (Egyesült Királyság)

Kulturális átváltások pakisztáni hivatalos személyi dokumentumok magyar fordításában

Benedek Enikő

E-mail: eniko.work@gmail.com

Kivonat: A tanulmány a Pakisztáni Iszlám Köztársaság területén keletkezett, urdu és angol nyelvű hivatalos személyi dokumentumokat és magyar nyelvű, hiteles fordításukat veti egybe. Az elemzés célja a kultúraspecifikus kifejezések, reáliák és reálialexémák átváltási módjának feltárása. A vizsgálat alapján a reálialexémák fordításait három kategóriába sorolhatjuk, amelyeket a lexikai, a kulturális átváltások, valamint az átalakítások alkotnak. E kategóriák közti átfedések alapján lexikai-kulturális átváltást, valamint az egyidejű kulturális átváltást és átalakítást is megkülönböztethetjük. A kifejezések fordítási példatárából látható, hogy a kulturális kontextus ismerete nélkül pontatlan megoldások születhetnek, ezért tárgykör helyett kultúrkör alapú megközelítést kell alkalmazni.

Kulcsszavak: interkulturális kommunikáció, reália, interkulturális nyelvészet, Pakisztán, kulturális átváltás

1. Bevezetés

A Pakisztáni Iszlám Köztársaságban kiállított hivatalos személyi dokumentumok fordításának vizsgálata Magyarországon az elmúlt években a dél-ázsiai térségből Magyarországra érkező személyek magas számának köszönhetően fontossá vált. A korábbi Brit India 1947-es felosztásakor létrejött országról, amely 1971-ben Banglades kiválásával érte el jelenlegi formáját, hazánkban mindezidáig kevés kutatás született, amelyekre a következő fejezetben kitérek. Hazánkban fordítástudományi szempontból Pakisztánról még nem jelent meg publikáció. A tanulmány a pakisztáni kiállítású, angol nyelvet tartalmazó hivatalos személyi dokumentumok magyar fordításakor megjelenő kérdéseket vizsgálja, amelyek visszavezethetők a vizsgált térségek közti nagy kulturális különbségekre.

2. Pakisztánkutatás Magyarországon

Magyarországon Pakisztánról mindezidáig csak egy maroknyi kutató publikált extenzíven, és ők is társadalomtudományok terén (például Csicsmann 2004, 2006, 2007, 2008a, 2008b, 2008c, 2009, 2011, Háda 2008, 2009), vagy

a közgazdaságtan és turizmus-vendéglátás (Nadicsán 2011, 2013), illetve a természettudomány (Madarász 2008) területén kutatták az ország sajátosságait, továbbá a *Heti Világgazdaság* című folyóirat közölt számos Pakisztánnal kapcsolatos, politikai témájú cikket. Ehhez kapcsolódóan érdekes megemlíteni, hogy itthon mindösszesen két monográfiát publikáltak teljes egészében Pakisztánról: az egyik mű Szigeti János, 1970-1973 közötti pakisztáni magyar nagykövet írói álneve alatt jelent meg 1979-ben *Pakisztán* címmel, a másikat pedig Dr. Nadicsán József, a Budapesti Gazdasági Egyetem Közgazdasági Intézeti Tanszéki Osztály nyugállományú tanára írta, ez a mű a *Pakisztán - Turisztikai attrakciók a tiszták földjén* címet viseli és 2011-ben jelent meg magánkiadásban.

A vizsgált dokumentumok minden esetben vagy teljesen angolul íródtak, vagy tartalmazzák az urdu terminusok angol megfelelőit is. Az urdu kifejezések vizsgálatától a tanulmányban nyelvismeret hiányában eltekintek, így az ország másik hivatalos nyelvén közölt angol terminusokra alapozom a kutatást. A kutatás nem különálló szövegek, hanem egyes kifejezések fordítási megoldásait vizsgálja, amelyek terminusnak tekinthetők. A dokumentumok magyar fordításait az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda (OFFI) készítette, két dokumentum kivételével, amelyet egy iszlámábádi fordítóiroda fordított magyarra. A dokumentumok megjegyzéseinél az is szerepel, hogy az okmányt urdu, vagy angol nyelvről fordították-e magyarra. A kutatási módszert az ötödik fejezetben részletesen ismertetem. A vizsgálat bemutatásához azonban először Pakisztánt szükséges magyar fordítói szempontból megvizsgálni.

3. Pakisztán a fordító szemével

Az ország profilját a következőkben három, a fordító szempontjából fontos szempont szerint mutatom be. A fordító számára fontos információt hordoz a történelmi áttekintés a kulturális hatások szempontjából, a térség etnikai és nyelvi összetétele, valamint az urdu és angol nyelv helyzetének ismertetése is.

3.1. Kulturális hatások

Bár az ország mai formájában csak 1947. augusztus 14-én nyerte el függetlenségét, az Indus völgye mentén a Kr.e. 4-3. évezredtől virágzik a civilizáció. A 6-4. századtól kezdődően alakultak ki az abszolút, mindent átfogó princípiumot tisztelő vallások, így Pakisztánra utalva Buddha, Mahávira és Zarathuszttra is megfogalmazta tanításait. Az i.e. 6-5. században a mai Pakisztán és Afganisztán területei perzsa fennhatóság alá tartoztak, az így kialakult Gandhara kultúra Afganisztán keleti és Pakisztán északnyugati régióit foglalta magába. A térségben egészen a 7. századig nem volt jelen a korunkat meghatározó iszlám vallás, azon belül is a szunnita irányzat, mely az erőszakos arab hódítások eredménye, csakúgy, mint az arab betűs írásmód. Említésre méltó módon hozott a területen visszaesést a mongol hódítások kora, amely alól csak a Nagymogul Birodalom 16. századi megjelenése adott menekvést (Nadicsán 2011:20).

A vizsgálat szempontjából az iszlám térhódításán kívül a Brit Kelet-Indiai Társaság érkezése jelenteti az egyik legnagyobb kulturális behatást. A gyarmati uralom a mai Pakisztán területén a 19. század elejétől egészen Brit India vallási alapú 1947-es kettéosztásáig tartott. A körülbelül százötven évnyi brit fennhatóság okozta lenyomat napjainkban is érezhető, s legalább ugyanolyan mértékben hatott a helyiek életmódjára, ízlésére, nyelvére, mint a korábbi dravida, árja, makedón-görög, perzsa, arab, török, afgán és mongol hódítók. (Nadicsán 2011: 28) Pakisztán területén a történelmi hatásoknak köszönhetően hatalmas nyelvi sokszínűség alakult ki és létezik napjainkban is, amelynek vizsgálata további kutatások tárgyát képezheti.

3.2. Etnikai és nyelvi összetétel

A mai Pakisztán területének ötezer éves történelme, a területet ért hódítások, népcsoportok és vallások keveredése nyomán öt nagy, és több kisebb etnikum különíthető el az ország négy tartományában. A lakosság legnagyobb része, 44.7%-a pandzsábi, 15.4%-a pastu, 14.1%-a szindhi, 8.4%-a szaraiki, 7.6%-a muhadzsír (az 1947 után Indiából betelepült muszlimok és leszármazottjaik), 3.6%-a beludzs, 6.3%-a pedig egyéb etnikumba tartozik. E hat nagy népcsoport több alcsoportra bontható. Az afgán területről származó pastu népcsoport rendkívüli elterjedése 1979-ben kezdődött, amikor a szomszédos országból afgánok milliói folyamodtak menekültstátuszért Pakisztánba a szovjet csapatok bevonulása után. A 2001. szeptember 11-i támadásokat követő amerikai megtorlás menekültek újabb áradatát indította Pakisztán felé, ez az addigra már Pakisztánban született és felnőtt korábbi afgán népességgel együtt a Hájber-Pakhtunkwa tartományi területen napjainkra óriási pastu diaszpórát eredményezett, amely a Pakisztáni Kormány nagy számú visszatelepítései ellenére továbbra is meghatározó. A keleten Indiával határos, és a határon túl is folytatódó Pandzsáb tartomány fő etnikumai a Dzsát (Jat), Radzsput (Rajput), Arain, Gudzsár (Gujar) és az Awan. További törzsek lakta területeket találunk az ország északi részén a Himalája hegyvonulat tövében Csitrál (Chitral), Hunza-völgy és Gilgit vidékein. A délkeleti Szind tartomány a korai muszlim térhódításának következtében rengeteg arab, török és perzsa gyökerű bevándorlóval gazdagodott, továbbá rengeteg beludzs is ide költözött, Beludzsisztán tartomány után a második legnépesebb beludzsi populációt alkotva. (Britannica Enciklopédia online: Pakisztán etnikai összetétele) A nyugati Beludzsisztán területén főként beludzs és pastu lakosok élnek, rajtuk kívül számottevő szindi populációval. (Britannica Enciklopédia online: Beludzsisztán) Végül Hájber-Paktunkwa (Khyber-Pakhtunkwa) tartomány, amelyet nyugatról Afganisztán, északról pedig Azad Kasmír határol, és magában foglalja a korábban említett FATA területet, főként a pastuk lakóhelye. A pastu etnikum a tartomány teljes részében számos kisebb klánra és törzsre tagolódik, akik saját törvényeik szerint élnek, ám közös jellemzőjük a muszlim vallás. (Britannica Enciklopédia online: Hájber-Pakhtunkwa)

Bár Pakisztán hivatalos nyelvei közé csak az urdu és az angol tartozik, földrajzi kiterjedése és kulturális sokszínűsége hozzávetőlegesen és 74 kisebb nyelv jelenlétét biztosítja (Simons et al. 2018). Nincs konszenzus a Pakisztán terüle-

tén létező nyelvek számával kapcsolatban, ugyanis más kutatások ezt a számot 69-re (Grimes 2000: 588–598), egyes felmérések 72-re (Gordon 2005), további publikációk pedig hat fő és 55 kisebb nyelvre becsülik (Rahman 2010a: 20). Pakisztán fő nyelveit az alábbi táblázat szemlélteti.

1. táblázat

Pakisztán főbb nyelvei és használatuk elterjedtsége a lakosság százalékára vetítve (Rahman 2010a: 20)

Pandzsábi	44.15
Pastu	15.42
Szindi	14.10
Szaraiki	10.53
Urdu	7.57
Beludzs	3.57
Egyéb	4.66

Pakisztán etnikai összetétele csaknem teljes mértékben korrelációt mutat a fő nyelvek elterjedtségének arányával. Kivétel csak a szaraiki, ezt a nyelvet két százalékkal több személy használja, mint amennyien magukat szaraiki etnikumba tartozónak vallják. Szembetűnő, hogy az urdu nyelv mindössze a lakosság 7,57%-ának anyanyelve, akik a muhadzsír etnikumba tartoznak, az urdu mégis az ország hivatalos nyelve. Ennek történelmi és politikai okait a következő alfejezetben röviden ismertetem. Pakisztán nyelvi szempontú vizsgálatakor a vallási tényező sem hagyható figyelmen kívül. A lakosság 96%-a muszlim vallású (Britannica Encyclopedia online), az ország alkotmányában külön fejezet vonatkozik az iszlám előírásokra, a hivatalos dokumentumokban számos vallási elem szerepel. A családjogi törvény például teljes egészében az iszlám erkölcsi és viselkedési előírásaira, a sariára épül. A külföldi hivatalos szervek a pontosság érdekében elvárják a dokumentumok szó szerinti fordítását, azonban a vallási elemeket tekintve ez nagyon nehezen értelmezhető, homályos célnyelvi verzióhoz vezet, ezért a fordító azon törekvése, hogy áthidalja és értelmezhetővé tegye az ilyen szövegeket, gyakran összeütközésbe kerül a hiteles fordítás követelményeivel. (Mayoral 2003: 17) Mayoral spanyolországi viszonylatban a dokumentumok hitelességének megkérdőjelezhetőségét is hangsúlyozza. Kiemeli, hogy többségében törvényes keretek között érkeznek pakisztáni bevándorlók az országba, viszont az érkezők általában alacsony iskolázottságúak, (a pakisztáni társadalom negyede írástudatlan) akiknek szakképzett fordítók segítségével van szükségük a legtöbb hétköznapi ügyintézés során, ezért a spanyol fordítóknak fokozott körültekintéssel kell a dokumentumok eredetiségét ellenőrizniük. Magyarországon a helyzet e tekintetben más, mivel hiteles fordítást csak az OFFI végez és az eredeti dokumentumon található bélyegzők, felülhitelesítés,

apostille hitelesítés, illetve egyéb hitelesítési módok alapján ellenőrzi a forrásdokumentum eredetiségét.

A pakisztáni kiállítású hivatalos dokumentumok általában angol nyelvűek, de tartalmazznak urdu elemeket, amelyeket urdu fordító hiányában Spanyolországban a fordítás szigorú hivatalos szabályai szerint eredetiben kellene hagyni (ibid), Magyarországon azonban a teljes dokumentumot fordítják, az olvashatatlan részek kivételével nem hagynak ki egy elemet sem. Azonban az angol elemek sem mindig egyszerűen értelmezhetőek. Mayoral a szokványos angol nyelvhasználatához képest számos eltérést talál, amelyekről nem lehet megállapítani, hogy a pakisztáni angol jellegzetességeit mutatják, vagy a dokumentumot megalkotó ügyintéző nyelvi hiányosságait jelzik. Általában mindkét eset fennáll, a fordító munkáját ráadásul számos gépelési hiba is nehezíti, mivel sokszor még egyazon dokumentumon belül is előfordul egyazon szó háromféle írásmóddal. A jelenség oka lehet, hogy a dokumentum kiállítója valószínűleg nem jártasak a latin betűk használatában (Mayoral 2003: 19), mivel az urdu írásmódja az arabhoz és perzsához áll közel, továbbá „jobbról balra” olvassák.

3.4. Az urdu és az angol nyelv helyzete Pakisztánban

Pakisztán hivatalos nyelvei az urdu és az angol. Habár a kezdetektől fogva az urdu tekinthető az ország tényleges nyelvének, sokkal többen használják első idegen nyelvként, vagy második nyelvként, ugyanis csak a lakosság egy kis része tekinti anyanyelvének (Rahman 2010b: 4). Az urdut mindenekelőtt a pakisztáni identitás elősegítőjének és az egység szimbólumának tekintik. E szimbolikus szerepében az urdu politikai erőként is szolgál minden olyan etnikum féken tartására, amely az állam pozícióját veszélybe sodorhatná. Az urdu a legszélesebb körben megértett nyelv és az interakció fő közvetítőnyelve (Rahman 2010a: 21). Mivel az urdu kezdetben a bürokraták politikai hatalommal rendelkező részének (főként a muhadzsiroknak) volt anyanyelve, az urdu összemosódott az elittel, amely vélt vagy valós státuszától függetlenül egyfajta kulturális hegemoniát közvetített, és azt sugallta, hogy nyelvének beszélője a társadalom többi tagjánál magasabb kultúrát képviselnek (Rahman 2010a: 23), ezért magától értetődővé vált, hogy az előnytelenebb helyzetű helyi nyelvek helyett az urdut használják (Rahman 2010b: 5). Pakisztán 1973-ban hatályba lépett Alkotmányában nemzeti nyelveként az urdut nevezi meg, mint a hivatalos kommunikáció és egyéb közlések nyelvét, azzal a kitételrel, hogy az Alkotmány hatályba lépéstől számított tizenöt éven belül kell elérni, hogy az urdu fő nyelvvé váljon. Arra is kitér, hogy amíg az urdu használatát nem biztosítják teljes mértékben, addig az angol nyelv marad a hivatali kommunikáció fő nyelve. (Pakisztáni Iszlám Köztársaság hatályos Alkotmánya 251.§) Szindben, Beludzsisztánban, az Észak-Nyugati Határterületen és délnyugat-Pandzsábban több kísérlet is történt az ottani nyelvek identitásszimbólummá alakítására, amelynek hatására és a titkosszolgálat közreműködésével létrejövő nyelvi mobilizáció következtében saját nyelveik etnikai szimbólumokká váltak (Rahman 2010a: 22), az urdu mégsem lett negatív indulatok tárgya, kivéve Szind tartományban, ahol 1971-ben és 1972-ben nyelvi alapú zavargások törtek ki.

Az urdu elit pozícióját és népszerűségét alátámasztja továbbá, hogy az említtet tendencia kivételével a nem urdu nyelvű pakisztániak többsége megtanul urduul a magasabb társadalmi osztályba kerülés érdekében. Azonban, ha az urdut pragmatikus szempontok miatt sajátítják el, mivel birtokában a mindennapi élet minden területén boldogulnak, úgy kisebb jelentőséget tulajdonítanak saját nyelvüknek és számos esetben meg sem tanulják a kis nyelveket. Ezt a jelenséget *szándékos eltolódásnak* (voluntary shift) [a szerző fordítása] (Nettle et al. 2000: 230–231) nevezik, pedig valójában nem szándékosan keletkezik. Így fordulhat elő, hogy számos pakisztáni lakos saját anyanyelve érték helyett veszélyforrássá változik, mivel kizárólagos használata ellehetetleníti feljebb jutását a társadalmi ranglétrán (Rahman 2010a: 23). Továbbá sok szülő azért sem tanítja meg anyanyelvét a gyermekének, mert a sok elsajátítandó nyelv a gyermeket összezavarná. A kutatásban vizsgált dokumentumok nagy részében az urdu nyelv is megjelenik, azonban nem önállóan, hanem az angol kísé-
rőjeként.

Pakisztánban a vezető hatalom nyelve a brit gyarmati hódítások idejétől kezdve az angol volt. Bár az angol nyelvnek már az 1973-as Alkotmány szerint is ki kellett volna kopnia a hivatalos nyelvhasználatból amikor helyét átveszi az urdu, ez a váltás azóta sem történt meg, és az angol nyelv továbbra is ugyanolyan erős gyökerekkel tartja magát a hivatali kommunikáció talajában, mint Pakisztán 1947-es megalakulásakor. Rahman (2010a) megjegyzi, hogy ez csak az irányító elit réteg *de juro*, ám nem *de facto* politikája volt, mivel az ún. „brit generációnak” (Cohen 1994: 162–163), a nemcsak britekből álló, pakisztáni hadsereget dominánsan uraló rétegnek érdekében állt az angol nyelv használata. Egyrészt, mert az angol nyelvű oktatás révén versenyelőnyben voltak az urdu nyelven iskolázottakkal szemben, másrészt az angol beszéd kulturális tökéneként az elit és a magas társadalmi osztály jelképe volt. Ezt a pozíciót az angolul beszélő pakisztáni elit tovább vitte saját alapítású iskolákban, ahol az urdu tantárgyon kívül minden mást angol nyelven oktattak, így létrejött egy új, fiatal generáció, akiknek ismét érdekében áll az angol nyelv használatának megőrzése. E generáció szüleinek sem áll érdekében változtatást követelni, mivel az elit rétegbe tartozó szülők túl sokat fektettek gyermekük angol oktatásába ahhoz, hogy visszajára kívánják fordítani e gyakorlatot (Rahman 2010a: 24). Ez a tendencia szembetűnő módon jelen van napjainkban is, melyet a szerző személyes tapasztalatai is megerősítenek. Az angol nyelv ismeretének teljes hiányában Pakisztánban a felsőoktatásban részt venni nem lehetséges, ez pedig maga után vonzza az értelmiségi szakmák anglicizáltságát, amelynek értelem-
szerű következménye, hogy sem a nemzetköziesedő versenyszférában, sem az állami szektor magasabb beosztásaiban nem állja meg a helyét az a személy, aki nem beszél angolul és urduul egyaránt. Az angol nyelv kiváltságos helyzetéhez hozzájárul, hogy az angolt megfelelően tanító oktatási intézmények még az alsó középosztály számára is megfizethetetlenek (Rahman 2010a: 15), ezzel tovább nehezítik a bejutást az angolt beszélő elit szűk körébe. Mivel a vizsgált dokumentumokat a tartományi hivatalok állítják ki, amelyek igazodnak a központi nyilvántartás követelményeihez, így a legtöbb irat kétnyelvű, éppen ezért fordítása vizsgálható angol-magyar viszonylatban is.

4. A vizsgálat elméleti háttere

4.1. Interkulturális kommunikáció és interkulturális nyelvészet

A kutatás interdiszciplináris jellegű, mivel a nyelv- és kultúraspecifikus elemek és reáliák vizsgálati körén kívül – amelyeket a következő fejezetben ismertetek – az interkulturális kommunikáció (IKK) és az interkulturális nyelvészet téziseire épít. Az interkulturális kommunikáció fogalmának tisztázásához először áttekintem, hogy mit takar a kommunikáció, majd az interkulturális kommunikáció fogalma. „A kommunikáció információk közlése vagy cseréje valamilyen erre szolgáló eszköz, illetve jelrendszer (nyelv, média, gesztusok, stb.) útján (Bakos 1994: 409).” Falkné Bánó a kommunikációval kapcsolatban az azonos értelmezést, tehát a pontos jelentésátvitelt hangsúlyozza, amelynek feltétele, hogy a folyamatban részt vegyen az üzenet kibocsátója, befogadója, a csatorna, amelyen keresztül az üzenet a címzetthez eljut, illetve maga az üzenet. A folyamat létrejöttének alapfeltétele, hogy a kibocsátó és befogadó kódkészlete közös tartománnyal rendelkezzen, és a kódolás ebből a közös tartományból történjen, hogy mindkét fél ugyanúgy értelmezze az üzenetet (Falkné Bánó 2008: 12). A nyelvi közvetítéssel kapcsolatban Banczerowski Janusz megjegyzi, hogy az adott nyelvcsoporthoz és kultúrához tartozó nyelvek bizonyos nyilvánvaló eltérések mellett hasonló módon interpretálják a világot, tehát hasonló világkép rögzül bennük (Banczerowski 2008: 193).

A kutatás fontos elemét képezi Geert Hofstede kulturális dimenziók modellje, amely alapján egymással összehasonlíthatók a különböző kultúrák. A holland antropológus az 1960-as évek végén és 1970-es évek elején az IBM multinacionális vállalat több, mint ötvenöt országa dolgozói körében végzett felmérést, a munkával kapcsolatos értékrendet vizsgálta. Válaszadói mintáit egybevetve kiderült, hogy négy terület problémaköre általános, azonban a különböző országokban más-más megoldásokban gondolkodnak az adatközlők (Hofstede 1994: 13–14.).

- Tekintélyhez viszonyulás, társadalmi egyenlőtlenségek kezelése;
- milyen kapcsolatban van az egyén a csoporttal;
- maszkulinitás vagy femininitás jelenik meg a gondolkodásban;
- hogyan kezelik a bizonytalanságot, mennyire nyíltan vállalják érzelmeiket.

Hofstede a megfigyelt közös problémakörök alapján kezdetben egy négydimenziós modellt állított fel, amelyben a kultúrákat objektív szempontok alapján össze lehet hasonlítani egymással. E négy kulturális dimenzió (ibid):

1. Kis, illetve nagy hatalmi távolság (*small and large power distance*);
2. individualizmus, illetve kollektívizmus (*individualism and collectivism*);
3. femininitás, illetve maszkulinitás (*femininity and masculinity*);
4. gyenge, illetve erős bizonytalanságkerülés (*weak and strong uncertainty avoidance*)

Hofstede alapdimenzióit a későbbiekben Bond (1996) ázsiai vizsgálatainak köszönhetően a két kutató a konfuciánus dinamizmussal bővítette, mivel a kínai társadalom vizsgálatakor egy korábban nem szembevetendő tényezővel, a hosszútávú időorientációval szembesült. A modell újabb bővítésére 2007-ben került sor, Minkov, bolgár kutató nyomán, aki felfedezte, hogy a nemzeti kultúrákat az élet élvezetét előtérbe helyező és a szórakozást kedvelő elnéző kultúrákra, illetve a szigorú társadalmi normák szerint élő, visszafogott társadalmakra is fel lehet osztani. Az interkulturalitást Magyarországon számos kutató vizsgálta a kommunikációelmélet (Hidasi 2007), dialektológia (Kiss 2001: 152), fordításelmélet (Valló 2000) és a „kultúraszemantika” (Cs. Jónás 2004) területén, és felmerültek egyedi vizsgálati irányok is, amelyek az antropológiai szemlélet és a kognitív irányzat összefüggéseiben vizsgálják a jelentést (Kövecses 2006), illetve ún. kultúrnyelvészettel is találkozhatunk (Banczerowski 2008) a világ nyelvi képével kapcsolatos kutatásban (Földes 2007: 17). A fogalom heterogenitását jól példázza az interkulturalitást és interlingvisztikát szinonimaként kezelő Balázs Géza munkássága (1999, 2001) is.

Vannak azonban a fent felsoroltakkal ellentétes irányzatok is, amelyek megkísérlik tudatosan kizárni a kulturális vonatkozásokat (Grice 1997), és feltárni a kommunikáció kultúráról független maximáit. Az IKK és az interkulturális nyelvészet (IKNY) fogalmát szükséges elkülöníteni. Lendvai 2015 szerint a két terület mellérendelő viszonyban áll egymással, azonban míg az IKK szűkebb értelemben a verbális csatornára vonatkozik és különböző kulturális háttérű személyek információcseréjét jelenti, amely egyben nyelvi reáliák, kultúraspecifikus frazeológia, gesztusnyelv és más területek kutatásának fontosságát vetíti elő, addig megjelenik az IKK tágabb értelmezése is, amely szemiotikai központú és magában foglalja a nonverbális kommunikáció aspektusait is. Az alkalmazott nyelvtudományi ágak azonban számos diszciplináris rokonságon osztoznak, amelyek közé sorolható a kulturális antropológia, pragmalingvisztika, szociolingvisztika, etnolingvisztika, lingvokulturológia, stb. Az IKNY jelenleg fejlődő stádiumban van. Földes (2007: 32) szerint inter-, illetve transzdiszciplináris paradigmává kellene válnia, Lendvai (2015) a mai kutatási helyzet alapján pedig már transzdiszciplináris jellegűnek tekinti, amely az interkulturális kommunikáció gyakorlati cselekvéseire irányul (ibid).

4.2. Nyelv- és kultúraspecifikus elemek és reáliák

Ahogy azt a korábbiakban Banczerowski nyelvi képpel kapcsolatos kutatásában (Banczerowski 2008: 193) áttekintettük, a világról alkotott gondolkodásunk tükröződik a nyelvben is. Gondolatmenete kiemeli, hogy a nyelv leképezi a világnézetet, kifejeződik benne az axiológiai-ideológiai aspektus is.

Ha elfogadjuk azt, hogy a nyelv – az ideológiákhoz hasonlóan – bizonyos meggyőződéseknek, beállítódásoknak, értékeléseknek, értékeknek, normáknak, minősítéseknek, az adott társadalmi csoport(ok) érdekeit megjelenítő jelszavaknak, céloknak, cselekvési programoknak a kifejezője, amely a megfelelő magatartásokkal és cselekvési normákkal párosulva egy

meghatározott víziót is jelent a valóságról, akkor jogosan beszélhetünk a világ ideológiai képéről is (=VIK). Az általános világ képe, amelynek a világ nyelvi képe (=VNyk) az integráns részét alkotja, mint az adott kommunikációs közösségnek a kollektív konstruktuma, az első (objektív, fizikális) valósághoz képest második valóságot jelent. Ez azt jelenti, hogy az első valóság alapjául szolgál a második valóság létrejöttének, amely a különféle szemiotikai jelenségekben, többek között a nyelvi szövegekben, közlésekben, stb. manifesztálódik. Ebben az értelemben a második valóság az elsőnek a metaképe, mivel ezt a valóságot az ember alkotta meg saját világnézete szerint, és amely soha nem tükrözheti az első valóság izomorf és teljes képét. A második valóság tartalmazza a világ nyelvi, tudományos és kultúrterképét is. A természetes nyelv a világ képét saját szabályrendszere szerint alakítja. A világ tudományos (=VTK) és kultúrterképe (=VKK) csak akkor jöhet létre, ha már kialakult a VNyk, azaz ha már elsajátítottunk valamilyen nyelvet. Ez azt jelenti, hogy a nyelv az emberi intellektus által létrehozott bármilyen konstruktumhoz viszonyítva elsődleges és alapvető, de ezzel egyidejűleg lehetővé teszi, hogy ráakódhassanak a világ megismerésével kapcsolatos különféle más jelenségek is, amelyek a világ alanyi interpretációjára vonatkoznak (Banczerowski 2008: 188).

Banczerowski gondolatmenete alapján feltételezhető, hogy a vizsgált két térség második valósága hordozza akár ugyanazon jelenségekről alkotott saját interpretációját, amelyet feltérképezni és mélységeiben elemezni a fordítás során lehet. A mindkét nyelvben megtalálható, de saját interpretációval rendelkező elemek szakszerű fordítását nehezíti, hogy konnotatív jelentéstöbblettel is meg kell birkóznunk, azonban ha sikerül, nemcsak ekvivalens lexikával, hanem másodlagos nyelvi képpel is gazdagodunk. A távoli kultúrkörből származó szövegek fordítása során elengedhetetlen a világ nyelvi képének figyelembe vétele.

Hasonló gondolatot fogalmaz meg a nyelvi relativitáselmélet is (Whorf 1956), mely szerint a különböző nyelveket beszélő emberek gondolkodásmódját, világszemléletét az általuk örökségül kapott nyelv erősen befolyásolja (Heltai 2012: 3). Az ilyen, kultúrától függő elemeket reáliának, más néven non-ekvivalens lexikának nevezzük. Figyelembe szükséges venni, hogy az ekvivalens nélküli lexika megnevezés kissé megtévesztő, mivel a fordítók mégis találnak e nyelvi jelenségekre többé-kevésbé adekvát célnyelvi megfelelőt (Mujzer-Varga 2012: 59).

A reália terminus két jelentéssel bír: egyrészt a nyelvközösségre sajátosan jellemző jeltárgyakra utal, másrészt magát a szót is jelenti, amivel az adott tárgyat megnevezzük (Tellinger 2005: 123). Fogalma: valamely kultúrára sajátosan jellemző jeltárgy vagy fogalom és annak elnevezése, amelynek a másik kultúrában nincs megfelelője, vagy más konnotációja (Klaudy 2013: 85). A reáliáknak nem alakult ki egy általánosan elfogadott, egységes definíciója, van, aki a kultúrtárgyakat tekinti reáliának (Klaudy 1997), más kutatók például a történelemmel, vagy vallással kapcsolatos kifejezéseket is ide sorolják (Simigné Fenyő 2007). Mivel a definíciók között vannak szűkebb és tágabb értelmezések (Forgács 2004), ezért nem beszélhetünk egységes reáliadefinícióról

(Honti 2011: 294). A reáliák kategorizálására Vlahov és Florin (1980) három fő csoportot alkotott, amelyek további alkategóriákra bonthatók:

- Földrajzi reáliák: geográfiai képződmények, ember alkotta földrajzi objektumok, endémiák;
- Néprajzi reáliák: mindennapi élet reáliái, munkatevékenység reáliái, művészet és kultúra, etnikai reáliák, mértékegységek és pénzek;
- Társadalmi-politikai reáliák: közigazgatás, államberendezkedés, hatalmi szervek, politikai élet, katonai reáliák.

A vizsgált dokumentumokban előforduló, főként közigazgatáshoz, mértékegységekhez, kultúrához, és mindennapi élethez kapcsolt reáliákat a Vlahov-Florin-féle kategorizálás szerint csoportosítom. Heltai 2013 kutatása alapján elkülöníthetünk egymástól nyelvspecifikus, valamint kultúraspecifikus elemeket és reálialexémákat. Az egyes nyelvekben létező, csak az adott nyelvre jellemző elemek nyelvspecifikusak, az adott kultúrára visszavezethető elemek pedig kultúraspecifikusak (Heltai 2013: 3). A három fogalom között átfedések vannak, különbségeiket a jelenség leírása segítségével érthetjük meg. Mivel minden nyelv máshogy írja le a valóságot mind a grammatika, mind a lexika szintjén, ezért egy másik nyelvhez képest minden nyelvtani szerkezet nyelvspecifikus. A szerkezetbeli különbségeknek ugyan lehet kulturális oka, azonban sokszor véletlenszerű, vagy nem azonosítható az ok (ibid), ezért e megközelítésnél ügyelni kell az összefüggések bizonyítására. Nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy minden nyelvi sajátosságot valami alapvető, sokszor nem nyilvánvaló, közvetlenül nem érzékelhető kulturális sajátosság határoz meg, tehát, hogy minden nyelvspecifikus nyelvtani struktúra kulturális különbségekre vezethető vissza. A kultúraspecifikus, vagy kultúrához kötött nyelvi elemek ezzel szemben azok, amelyeket egy adott nyelvet vagy nyelvváltozatot beszélő népcsoport anyagi és szellemi kultúrája határoz meg. Fontos számításba venni, hogy e nyelvi kategóriák egymással átfedésben vannak, azaz a nyelvspecifikus elemek lehetnek kultúraspecifikusak, vagy nem kultúraspecifikusak, a kultúraspecifikus elemek pedig ugyanúgy lehetnek nyelvspecifikusak vagy nem nyelvspecifikusak (Heltai 2013: 3).

Heltai továbbá kifejti, hogy a kulturális kötöttség többféle dimenzióban értelmezhető, amely az elemek referenciális jelentésében, a kapcsolódó enciklopédikus ismeretek és konnotációk formájában, vagy használatuk módjában jelennek meg. Ha tovább hámozzuk a nyelv- és kultúraspecifikus nyelvi elemek hagyományait, a reálialexéma fogalmával találkozunk. A már korábban említett reália fordítástudományi kontextusban a maga a reália megnevezésére használatos. Azért, hogy a jeltárgy és annak megnevezése jól elkülöníthető legyen, hasznos a reálialexéma kifejezést használni (Mujzer-Varga 2007, 2009). „A reálialexéma minden olyan nyelvi megnyilvánulás, amely egy adott közösségre jellemző, annak tagjaiban a közel közös háttértudásnak köszönhetően hasonló asszociációkat hív elő, konnotatív jelentése, érzelmi töltete van” (Mujzer-Varga 2012:59). A reálialexémák megjelölése során további figyelmet igényel a poliszém szavak kettőssége. Lendvai (2007) alapján a poliszém szavak csak egy bizonyos jelentésükben tekinthetők reáliának, míg más jelentésükben nem. Magyarról angolra

fordítás esetében például a bíró megfeleltethető a judge szónak, azonban van más jelentése is, amelyben nem váltható át szó szerint („helység elöljárója”).

5. A vizsgálat

5.1. A vizsgálati korpusz

A kutatás első lépéseként hét személy dokumentációját bocsátotta rendelkezésemre a Pakisztáni Iszlám Köztársaság magyarországi nagykövetsége, amely huszonnégyszerű okirattal áll. A dokumentumok a következő típusokba sorolhatók:

- születési anyakönyvi kivonat (8)
- erkölcsi bizonyítvány (3)
- eskü alatt tett nyilatkozat (7)
- családi állapot igazolása (1)
- házasságkötési engedély (2)
- halotti anyakönyvi kivonat (1)
- válási okirat (1)
- személyi igazolvány (1)

A dokumentumok magyar fordításukkal együtt párhuzamos korpuszt alkotnak. Az iratok többféle kategóriába sorolhatók aszerint, hogy mely tartományban állították ki, milyen okmányról van szó, illetve, hogy csak angol, vagy pedig két nyelvet (urdu és angol) tartalmaznak. A korpusz mintegy 6500 szövegszóból áll. A forrásszöveg exploratív elemzése során 145 nyelv- vagy kultúraspecifikus kifejezést különítettem el, a névelőket, egyéb főneveket (például a hivatalos dokumentumok kötelező és magyarral közös elemeit, mint például a *név, születési idő, hely, keltezés, stb.*) és tulajdonneveket (amelyeket nem fordítunk) nem soroltam a vizsgálandó kifejezések közé. A nyomtatott dokumentumok vizsgálatát manuálisan végeztem el.

A vizsgálat az egyes terminusok fordítására irányul. A terminológián alapuló, azaz a fogalomközpontú megközelítés az egyes fogalmak definíciójából indul ki. Először a fogalmakat kell elemezni, majd hozzá lehet rendelni a terminusokat (Tamás 2015: 51). Tamás arra is felhívja a figyelmet, hogy a fordítás során előfordulhat, hogy az ekvivalens terminusra már van valamilyen feltételezésünk, ezért rögtön a feltételezett ekvivalens terminus definíciójára keresünk rá. Ha ily módon 1:1-hez terminustalálathoz jutunk, akkor behelyettesítést végzünk. Ha két terminus között részleges ekvivalencia áll fenn, de nem számottevően különböznek, akkor analóg fogalmat jelölő terminust alkalmazhatunk. Azonban ha a különbség jelentős, vagy annyira jelentős, hogy nem is egybevethető a két terminus, akkor az ekvivalencia hiánya áll fenn. Ebben az esetben kell a fordítónak a szóképzés nehézségeit leküzdenie (Tamás 2015: 52). Amikor a fordító egyéni megoldást hoz létre terminológiai szempontok alapján, akkor a fordítói harmonizáció zajlik (Tamás 2014). Az egyéni megoldások célja, hogy összhangba kerüljenek a csekély azonosságot mutató fogalmak

és jelölők. Tamás a fordítási gyakorlatban többféle megoldásról is beszámol, amelyek közé tartozik a kölcsönszavak használata, neologizmusok alkotása, új rövidítések megjelenése, ekvivalensként összetett szó mint terminusjelölt alkotása, a tükörfordítás vagy a terminologizáció is (ibid.). Terminusjelöltből akkor válik terminus, ha használatát a szakmai közösség elfogadja, rögzíti, elismeri és terjeszti (Cabré 2003: 30, Fóris 2005: 51). A kutatásban szereplő forrásnyelvi dokumentumokban főként jogi és vallási terminusokat találhatunk. Egy-egy terminusnak tekinthető kifejezésre bizonyos esetekben egyéni megoldásokat is adtak a fordítók. A következő fejezetben az alkalmazott fordítási megoldásokat tekintem át, amelyek a két kultúra távolsága miatt számos esetben nem feleltethetők meg a célnyelven.

5.2. Az elemzett kategóriák: az átváltások típusai

A forrásszöveg vizsgálendő kifejezéseinek kijelölése és a célnyelvi változattal párba rendezése után az átváltások típusát határoztam meg. Az elemzett 145 kifejezés fordítása a következő átváltási kategóriákba sorolható:

- Lexikai átváltás: A célnyelvben rendelkezik ekvivalens lexikával, amelynek könnyen megfeleltethető.
- Átalakítás: A célnyelvben nem rendelkezik ekvivalens lexikával, de más nyelvi eszközzel kifejezhető.
- Kulturális átváltás: A forrásnyelvi elem a célnyelvi kultúra számára idegen, a fordítótól a célnyelvi elhelyezés többlet erőfeszítést, pragmatikai átváltást kíván. Három altípusba sorolhatjuk. Az első esetben a vizsgált kifejezés rendelkezik ugyan ekvivalens lexikával, de használati módja, referenciális jelentése vagy konnotációja miatt reálialexémának minősül (ez a lexikai-kulturális átváltás), vagy nem rendelkezik célnyelvi ekvivalenssel, mivel a fogalom nem létezik a célnyelvi kultúrában (tisztán kulturális átváltás vagy áttemelés). Amennyiben kulturális háttérismeretek segítségével vagy a kontextus ismeretével a nyelv más eszközeivel hozható létre célnyelvi megfelelő, úgy egyszerre zajlik kulturális átváltás és átalakítás.

Legnagyobb arányban a lexikai átváltás fordul elő a vizsgált korpuszban, 74 esetben talált a fordító célnyelvi lexikai ekvivalenst, mely így az esetek felét teszi ki, így a leggyakrabban használt átváltási mód. A magas arány magyarázható a dokumentumokban közös elemekkel, amilyen a cím, bizonyos dokumentumok típusai, rokon kapcsolatok és tisztviselők hivatali beosztása, amely a magyar közigazgatási rendszerben is hasonlóképpen fordul elő. Számottevő arányban dolgozott a fordító lexikai-kulturális átváltással, az esetek közel egyharmadában fordult elő olyan kifejezés, amelyet az európai kultúrkörben másként értelmeznek vagy hivatalos dokumentumokban szokatlan az előfordulása. Tisztán kulturális átváltás azokban az esetekben fordult elő, amikor a fordító a magyar rendszer számára ismeretlen kifejezést vett át, melyek főleg a vallási terminológiába tartoznak, vagy amelyek angol nyelven sem léteznek, ezért a forrásdokumentumban az urdu nyelvű eredeti latin betűs átírása szerepel az

2. táblázat

Az egyes átváltások típusai és megjelenésüknek százalékos aránya a vizsgálati korpuszban

Átváltás típusa	Előfordulás	Alkalmazás gyakorisága
Lexikai átváltás	74	51%
Átalakítás	6	4%
Lexikai-kulturális átváltás	52	36%
Átalakítás és kulturális átváltás egyidőben	4	3 %
Kulturális átváltás	9	6%
Összesen	145 kifejezés	

angol kifejezés helyén. Ez a vizsgálati anyag csekély részét, mindössze hat százalékát teszi ki, azonban jelentősége nem elhanyagolható, ha összehasonlítjuk az átalakítások és az egyidejű kulturális átváltások és átalakítások számával. Kizárólag átalakítást ugyanis csak közel négy százalékban, az egyidejű kulturális átváltást és átalakítást pedig az esetek kevesebb mint három százalékában alkalmazott a fordító. A korpuszban előforduló egyes átváltási típusok előfordulását a tanulmány terjedelmi korlátaira tekintettel a következő táblázat csak részben ismerteti.

3. táblázat

A korpuszban előforduló átváltások példatára

1. LEXIKAI ÁTVÁLTÁSOK	
Forrásnyelvi kifejezés	Célnyelvi kifejezés
(1) Birth certificate	(1a) Születési anyakönyvi kivonat
(2) Marriage certificate	(2a) Házassági anyakönyvi kivonat
(3) Death certificate	(3a) Halotti anyakönyvi kivonat
(4) NIC No.	(4a) Személyazonosító igazolvány száma
	(4b) nemzeti személyazonosító kártya (NIC)
(5) CNIC No.	(5a) CNIC (elektronikus nemzeti személyi igazolvány)
(6) Islam	(6a) iszlám
(7) Relation of Child	(7a) Viszonya a gyermekhez
(8) District Police Officer	(8a) Körzeti Rendőrkapitány

(9) Age of bridegroom	(9a) A férj életkora (születési ideje)
(10) Peshawar High Court	(10a) Pesavari Ítéletőábla
(11) The Government of Punjab Pakistan	(11a) Pandzsáb Kormánya, Pakisztán
(12) Camp Office	(12a) Camp Office (nem fordították magyarra)
(13) Lahore	(13a) Lahore (Lahor)
(14) Grand father's name	(14a) Nagypja neve
(15) District and date of birth	(15a) Születési körzet és idő
2. ÁTALAKÍTÁSOK	
(16) Affidavit	(16a) Eskü alatti nyilatkozat
	(16b) Nőtlen családi állapot igazolása
	(16c) Eskü alatti írásbeli nyilatkozat
	(16d) Eskü alatt tett nyilatkozat nőtlen családi állapotról
(17) Deponent	(17a) Álszenvedő (pakisztáni fordítóiroda által kiadott magyar fordításban)
(18) Affidavit of non-marriage	(18a) Eskü alatt tett nyilatkozat nőtlen családi állapotról
(19) Deponent	(19a) Az eskü alatti írásos nyilatkozatot tevő személy
	(19b) Álszenvedő
3. LEXIKAI-KULTURÁLIS ÁTVÁLTÁSOK	
(20) Oath Commissioner	(20a) Esketőbiztos
(21) Union Council	(21a) Szövetségi Tanács
(22) Camp Office	(22a) Tábori Iroda
	(22b) Területi Hivatal
(23) Tehsil	(23a) Tehsil (járás)
	(23b) Tehsil (körzet)
(24) S/O	(24a) (név) fia
(25) Relation: Son	(25a) Kapcsolat a gyermekkel: anya
(26) Assistant Director (Con-1)	(26a) igazgatóhelyettes (Con-1)
(27) Whether the husband has delegated the power of divorce to the wife.	(27a) A férj áttengedte-e a válás jogát a feleségnek?

(28) <i>(név)</i> is my real, natural, legal and legitmate son	(28a) <i>(név)</i> a vér szerinti, törvényes fiam
(29) „I hereby affirm and declare on oath) without any compulsion, threat and aggression and else assistance purely on my own sweet will and desire...”	(29a) „...minden kényszer, fenyegetés, agresszió vagy bármely más segítség nélkül tisztán, szabad akaratomból eskü alatt kijelentem,...”
4. KULTURÁLIS ÁTVÁLTÁSOK ÉS ÁTALAKÍTÁSOK	
(30) Police Character Certificate	(30a) a Rendőrség által kiállított erkölcsi bizonyítvány
(31) Affidavit for grant of permission for second marriage	(31a) Eskü alatti nyilatkozat második házasságkötés engedélyezéséről
(32) Police Clearance Certificate	(32a) Erkölcsi bizonyítvány
(33) Absolute Divorce Certificate	(33a) válási okirat
5. KULTURÁLIS ÁTVÁLTÁSOK	
(34) real son	(34a) vér szerinti fiú
(35) Vakil	(35a) feleség által kijelölt Vakil (képviselő)
(36) Ahl-e-Kitab girl	(36a) „Ahl-e-Kitab” lány
(37) Mahar Moajjal, Mahar Ghair Moajjal	(37a) - <i>(kihagyta a fordítót)</i>
(38) Mst. <i>(utónév és vezetéknev)</i>	(38a) - <i>(utónév és vezetéknev) (kihagyta a fordítót)</i>
(39) <i>(név)</i> is my real brother	(39a) <i>(név)</i> ténylegesen a fivérem
(40) That my brother named above is still un-married, he was never engaged are marry any where.	(40a) Miszerint a fent nevezett fivérem még mindig nőtlen, és soha sehol se jegyben nem járt, se házasságot nem kötött senkivel.
(41) foreign girl of his own sweet will and wishes	(41a) saját szíve választása és kívánsága szerinti külföldi lánnyal
(42) Religion: Islam	(42a) Vallása: muzulmán

Az átváltások példatárából látható, hogy a két ország személyi dokumentációs rendszere terminológiai szempontból sokban különbözik. A különbségek főként az iszlám vallással összefüggő kifejezésekben jelentkeznek, valamint azokban a jelenségekben, ami a vallási előírások szerinti anyakönyvezést jellemzi. Szembetűnő, hogy a fordító a számára ismeretlen kifejezéseket (36., 37., 38. példa) valószínűleg kulturális háttérismeretek hiányában kihagyta a fordításból. Kérdés, hogy a kihagyás hibának tekinthető-e, mivel Magyarországon többnyire ismeretlen kifejezéseket takar (36. példa: az *Ahl-e-kitab lány* azon vallási felekezetek valamelyikéhez tartozik, amely vallások követőivel a muszlimok házasságot köthetnek, 37. példa: azonnali és későbbi hozomány, 38. példa: Pakisztánban a fiúgyermek neve elé a „Master” jelzőt illesztik, amellyel arra utalnak, hogy

a dokumentumban kiskorú gyermekről van szó), azonban a fordítás e formában tartalmilag nem tekinthető teljesnek.

Ahogy a 39. példából látható (*my real brother*, fordításban *ténylegesen a fivérem*), a fordító számára szokatlan lehetett a vérrokonság nyomatékosításának e formája, amely a mi kultúrkörünkben kevesebb jelentőséggel bír, ezért nem feleltette meg vér szerinti testvérré (amit a 28. és 34. példában szereplő *real son – vér szerinti fiú* fordítást készítő fordító megtett), így magyarul homályos verzió született. Hasonlóképpen érdekes megnézni a *Camp Office* különböző fordításait (12. és 22. példa). A Pakisztáni Külügyminisztérium területi illetőségű kihelyezett hivatalokat üzemeltet konzuli ügyintézés céljából országszerre azon lakosoknak, akiknek nehézséget jelent a fővárosba utazni. A fordítások közül a 22a. számú *Tábori Iroda* tükörfordítás helytelen, mivel nem táborról van szó, a hivatalok többsége pakisztáni nagyvárosokban található. A patriarchális hagyományok erős lenyomatát is érzékelhetjük a forrásszövegben, mivel általánosan a magyarban megszokott *anyja neve* helyett *apja neve*, vagy *(név) fia* (24. példa), sőt *nagyapja neve* (14. példa) szerepel a felmenők rovatban. A férfiközpontú szemlélet a fogalmazás módjában is megnyilvánul, a 25. példában látható (*relation: son* és fordítása, *kapcsolat a gyermekkel: anya*), hogy a fordító természetesebbé kívánta tenni a célnyelvi változatot és perspektívát váltott. A 19. példában szereplő *Deponent* és nyilvánvaló félrefordítása, az *álszenvedő* arra enged következtetni, hogy az iszlámábádi fordítóiroda ellenőrzés nélkül bocsátotta a fordítást az ügyfél rendelkezésére.

6. A kulturális átváltás munkadefiníciója

A kulturális átváltás az a módszer, amellyel a reálialexémákat fordítjuk. A reálialexémák fordításának többféle módja lehet, ezeket a korábbi fejezetben tárgyalt kulturális átváltás, lexikai-kulturális átváltás és átalakítás alkategóriákra bonthatjuk. Minden olyan terminust kulturális átváltással kell a célnyelvre átültetni, amelynek a célnyelvben nincs ekvivalense, vagy különbözik a kulturális kontextusban elfoglalt helye, más a referenciális jelentése vagy a konnotációja.

7. Összegzés

A tanulmány betekintést kívánt nyújtani a fordítás során felmerülő kérdésekbe két jelentősen eltérő kulturális közeg között; a Pakisztáni Iszlám Köztársaság területén kiadott hivatalos személyi dokumentumokat és magyar fordításait vizsgálta. A vizsgált térség rövid bemutatása után a tanulmány a magyarországi fordító szemével tekintette át a dél-ázsiai kultúrkörben keletkezett dokumentumok jellemzőit.

A tanulmány elméleti háttere az interkulturális kommunikáció és interkulturális nyelvészet alapjaira épül, az elemzést pedig a reáliák (Vlahov és Florin 1980) (Klaudy 2013) és reálialexéma (Mujzer-Varga 2012) definíciója alapján végeztük el. A kutatás mintegy 6500 szövegszóból álló, huszonnégy forrásnyelvi dokumen-

tumot tömörítő anyagot vizsgál, amelyek angol és urdu nyelven íródtak, ezek exploratív elemzése során a nyelv- és kultúraspecifikus elemek és reáliák kiválasztásával és azok magyar célnyelvi megfeleltetésével párhuzamos korpuszt hoztunk létre.

A korpusz elemzése során a reálialexémák fordításának leírására létrehoztuk a kulturális átváltás munkadefinícióját, amely minden olyan terminus átváltási módjára vonatkozik, amelynek a célnyelvben nincs ekvivalense, vagy más a konnotációja, illetve referenciális jelentése. A kulturális átváltás lehet önmagában álló kategória, illetve lexikai-kulturális és átalakítás formájában is megjelenhet. A forrás- és célnyelvi változatok egybevetésekor világossá vált, hogy a fordító kizárólag nyelvismeretre támaszkodva hiányos, egyes esetekben hibás megoldásokat találhat, ezért az ilyen távoli kultúrkörben keletkezett dokumentumok fordításakor tárgykör helyett kultúrkör alapú szemléletre van szükség. A kulturális átváltáshoz szükséges mind a forrásnyelvi, mind a célnyelvi kultúra alapos ismerete, a kontextus figyelembe vétele és a konnotációk ismerete egyaránt.

Irodalom

- Bakos, F. 1994. *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Balázs G. 1999. A magyar nyelv művelés állapota. Tudománypolitikai áttekintés, javaslatok. *Magyar Nyelvőr* 123. évf. 1. szám. 9–27.
- Balázs G. 2001. A nyelvstratégia fő cselekvési területei. In Balázs G.: *Magyar Nyelvstratégia*. Budapest: MTA. 183–194.
- Banczerowski J. 2008. *A világ nyelvi képe. A világkép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához; 86.) Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bond, M. 1996. *The Handbook of Chinese Psychology*. Hong Kong: Oxford University Press.
- Cabré Castellví, M. T. 2003. Theories of terminology. Their description, prescription and explanation. *Terminology* IX(2): 163–200. [megjelent fordításban 2008-ban (ford.: B. Papp E.): A terminológia elméletei. Leírás (deskripció), előírás (preskripció) és magyarázat. *Magyar Terminológia* 1. évf. 1. szám. 11–42.]
- Cohen, S. P. 1994. *The Pakistan Army*. Karachi: Oxford University Press.
- Csicsmann L. 2004. Nukleáris fegyverkezés Dél-Ázsiában: Az indo-pakisztáni konfliktus az ezredfordulón. *Kül-Világ* 1. évf. 2. szám.
- Csicsmann L. 2006. India és Pakisztán három háborúja. *Rubicon*. 17. évf., 2-3. sz. 44–49.
- Csicsmann L. 2007. Destabilizáció vagy demokratikus reformok? A hatalommegosztás kérdőjelei Pakisztánban Pervez Musarraf katonai puccsa óta. *Külgügyi Szemle* 6. évf. 4. szám. 141–163.
- Csicsmann L. 2008a. A pakisztáni belpolitikai folyamatok regionális és nemzetközi dimenziója. *Magyar Külgügyi Intézet Tanulmányok*. 26. évf. 1–11.
- Csicsmann L. 2008b. Pakisztán a februári választások után. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*. 1. évf. 3. szám. 3–12.
- Csicsmann L. 2008c. *A demokratikus hatalommegosztás kérdőjelei Pakisztánban Benazir Bhutto halálát követően*. ZMNE Stratégiai Védelmi Kutatóintézet Elemzések. Budapest: ZMNE. 1–6.
- Csicsmann L. 2009. A politikai iszlám szerepe a Pakisztáni Iszlám Köztársaság bel- és külpolitikájában. In: Dobrovits Mihály (szerk.) *A kívánt világosság: VI. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*. Vámbéry tanulmányok; 6. Konferencia helye, ideje:

- Dunaszerdahely, Szlovákia, 2008.10.03–2008.10.04. Dunaszerdahely: Lilium Aurum. 404–432.
- Csicsmann L. 2011. Normalisation through Cricket Diplomacy? An Analysis of Indo-Pakistani Relations in the 21st Century. In: Matura T. (ed.) *Asian Studies* – 2011. Budapest: Magyar Külügyi Intézet. 24–39.
- Cs. Jónás E. 2004. Integrált nyelvi-kulturális kérdések egy Viszockij-vers fordításai kapcsán. *Modern Nyelvoktatás* 10. évf. 4. szám. 60–71.
- Falkné Dr. Bánó K. 2008. *Kultúráközi kommunikáció: Az interkulturális menedzsment aspektusai*. Budapest: Perfekt.
- Forgács E. 2004. Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben. *Fordítástudomány* 6. évf. 2. szám. 38–56.
- Fóris Á. 2005. A terminológiai norma és az ekvivalencia kérdése műszaki szövegek fordításánál. *Fordítástudomány* 8. évf. 2. szám. 41–53.
- Földes Cs. 2007. Interkulturális nyelvészet: problémavázlat. *Magyar Nyelv* 103. évf. 1.szám. 16–37.
- Gordon, R. Jr. (ed.) 2005. *Ethnologue: Languages of the World, Fifteenth edition*. Dallas: SIL International. Elérhető: <http://www.ethnologue.com/15/> (Letöltve: 2018. 03. 30.)
- Grice, P. H. 1997. A társalgás logikája. In: Pléh Cs., Siklaki I., Terestyéni T. (szerk.) *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest: Osiris. 213–27.
- Grimes, B. (ed.) 2000. "Pakistan". *Ethnologue: Languages of the world*. Dallas: Summer Institute of Linguistics. Vol. 14. 588–598.
- Háda B. 2008. Pakisztán "rendkívüli" novembere. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle* 1. évf. 1. szám. 31–39.
- Háda B. 2009. Pakisztán "muszlim atombombája" – kényszerek és kockázatok. *Külügyi Szemle* 8. évf. 4. szám. 3–17.
- Hidasi J. (szerk.) 2007. *Kultúrák, kontextusok, kommunikáció*. Budapest: Perfekt Kiadó.
- Honti E. 2011. A reáliák fordítása. In: Horváthné Molnár K., Sciacovelli, A. D. (szerk.) „Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe” A XXI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Vol. 8. Budapest-Szombathely-Sopron: MANYE-NYME.
- Heltai P. 2012. Kultúraspecifikus kifejezések és reáliák. *Fordítástudomány* 15. évf. 1. szám. 32–53.
- Hofstede, G. 1994. *Cultures and Organisations, Software of the Mind*. Paperback edition. London: Harper Collins Publishers.
- Kiss J. (ed.) 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris.
- Klaudy 1997. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2013. Nyelvi és kulturális aszimmetria a reáliák fordításában. In: Bárdosi V. (szerk.) *Reáliák – A lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 86–91.
- Kövecses Z. 2006. *Language, Mind and Culture. A Practical Introduction*. New York – Oxford: Oxford University Press.
- Lendvai E. 2015. Interkulturális nyelvészet, interkulturális nyelvoktatás. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 10. évf. 1. szám. 159–166.
- Lendvai E. 2007. Nyelvi reáliák és globalizáció. In: Heltai P. (szerk.) *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia. A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai*. Gödöllő, 2006. április 10–12. MANYE – Szent István Egyetem, Pécs–Gödöllő, 3/2. kötet. 664–669.
- Madarász B. 2008. Észak-Pakisztán és Kasmír. *Természet világa: Természettudományi Közöny*. 139. évf. 2. szám. 72–74.

- Minkov, M. 2007. *What makes us different and similar: A new interpretation of the World Values Survey and other cross-cultural data*. Szófia: Klasika y Stil Publishing House.
- Mujzer-Varga, K. 2007. A reáliafogalom változásai és változatai. *Fordítástudomány* 9. évf. 2. szám. 55–84.
- Mujzer-Varga K. 2009. Honosítás és idegenítés Örkény István Egyperces novelláinak fordításaiban. In: Zimányi Á. (szerk.) *A tudomány nyelve – a nyelv tudománya. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a magyar nyelv évében*. XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Eger, 2009. április 16–18. 500–507.
- Mujzer-Varga K. 2012. Reáliák fordítása irodalmi szövegekben. *Szaknyelv és szakfordítás*. Gödöllő: Szent István Egyetem, Nyelvi Központ. 58–68.
- Mayoral, R. 2014. *Translating official documents. (Translation practices explained)*. New York: Routledge.
- Nadicsán J. 2011. *Pakisztán. Turisztikai attrakciók a tiszta földjén*. Budapest: Magánkiadás.
- Nadicsán J. 2013. Pakisztán dilemmái. In: *Multidiszciplináris kihívások - sokszínű válaszok: a BGF KVIK KÖT tanulmánykötete*. Budapest: Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar. 96–102.
- Nettle, D., Romaine, S. 2000. *Vanishing Voices: the Extinction of the World's Languages*. New York: Oxford University Press.
- Rahman, T. 2010a. *Language Policy, Identity and Religion: Aspects of the Civilization of the Muslims of Pakistan and North India*. Islamabad: National Institute of Pakistan Studies, Quaid-e-Azam University.
- Rahman, T. 2010b. *Language and Children's Education in Pakistan*. Islamabad: National Institute of Pakistan Studies. Quaid-e-Azam University. 3–40.
- Simigné Fenyő S. 2007. *A fordítás mint nyelvi, kulturális és politikai közvetítés*. Miskolc: A Miskolci Egyetem Habilitációs Füzetek.
- Szigeti J. 1979. *Pakisztán*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Simons, Gary F., Fennig, Charles D. (eds) 2018. *Ethnologue: Languages of the World (21st edition)*. Dallas: SIL International.
- Tamás D. 2014. *Gazdasági szakszövegek fordításának terminológiai kérdéseiről*. Fordítástudományi értekezések 1. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanaszék.
- Tamás D. 2015. A fordító mint terminológus. In: Horváth I. (szerk.) *A modern fordító és tolmács*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 47–67.
- Tellingner, D. 2005. Etnokulturémák szerepe a műfordításban. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica* 10. évf. 3. szám. 123–129.
- Valló Zs. 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány* 2. évf. 1. szám 34–49.
- Vlahov, Sz., Florin, Sz. 1980. *Neperedovimoje v perevode*. Moszkva: Mezsdunarodnije otnosenija.
- Whorf, B. L. 1956. *Language, Thought, and Reality. Selected writings of Benjamin Lee Whorf*. Cambridge: Technology Press of Massachusetts Institute.

Jegyzetek

A tanulmányban szereplő nyelvi példák az eredeti dokumentumokban szereplő helyesírást tükrözik.

Fordítás-e a referálás? Pro és kontra érvek¹

Koltay Tibor

E-mail:koltay.tibor@uni-eszterhazy.hu

Kivonat: A referátumok és a referátumkészítés elméletének és gyakorlatának nemcsak jelentős múltja van, hanem jelenét is meghatározza az, hogy az információhoz jutás egyik kiemelkedő jelentőségű eszköze. Fontosságát növeli az a szerepe, amelyet az információs túlterhelés tüneteinek enyhítésében tölt be. A referálás hagyományosnak nevezhető kérdései mellé ugyanakkor egyre inkább felzárkóznak az információs társadalom léte és működése kapcsán felmerülő, valamint az információtechnológiai eszközök széles körű használatából eredő kérdések, feladatok. A címben feltett kérdést megválaszolandó, bemutatom a referátumok, valamint az inter- és intralingvális referálás fő jellemzőit. Összehasonlítom egymással a fordítás és a referálás folyamatait, figyelve a köztük meglévő hasonlóságokra és különbségekre, különös tekintettel az ekvivalens és a heterovalens nyelvi közvetítés néhány kérdésére.

Kulcsszavak: referátumok, referálás, új műfajok, interlingvális nyelvi közvetítés, heterovalencia

1. Bevezetés

A referálás (referátumkészítés) referátumok, mint célszövegek létrehozása (megírása). Ez a tevékenység olyan nyelvi közvetítést eredményez, amelynek során az írott (természetes nyelvi) forrásszöveg nyelvével azonos vagy attól eltérő nyelvű – megint csak írott, természetes nyelvi – célszöveg jön létre, tehát a referálás lehet intralingvális vagy interlingvális. Az angol *abstract* és a magyar *referátum* főnév egy olyan szövegtípust jelöl, amelynek altípusai célszöveggként egy meghatározott másik, (forrás)szöveg legfontosabb tartalmát annál rövidebb terjedelemben reprezentálják. Segítségükkel eldönthető, hogy el kell-e olvasnunk a forrásszöveget. Ezen túl akár a forrásszöveg elolvasását is szükségtelenné tehetik. Az ezekben a funkciókban megmutatkozó különbségek azonban nem befolyásolják a fordítás és a referálás összevetését (Koltay 2009).

¹ A cikk megírását az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” támogatta.

Ha a referátum szerzője azonos a forrásszöveg szerzőjével, *autoreferátumnak* (szerzői referátumnak, absztraktnak, kivonatnak) nevezzük. A szerző személyében meglevő különbségtől eltekintve a referátum és az autoreferátum közeli rokonai egymásnak, ezért a következőkben többnyire mindkettőre a *referátum* szót fogom használni. Bár a referálás és a fordítás viszonyát nem érinti, megemlítem, hogy a referátum köré csoportosuló műfajcsoport egészét a *kivonat* szóval és annak származékaival is illethetjük (Márta 2004).

1.1. Miért fontosak a referátumok?

A referálásnak jelentős múltja van, és az elméletét átfogó módon tárgyaló kézikönyvek a 2010-es években jelentek meg (Koltay 2010; Cleveland és Cleveland 2013). Ettől függetlenül továbbra is napvilágot látnak a referálás különböző aspektusait tárgyaló írások. Olvashatunk a referátumok oktatási eszközként való felhasználásáról amerikai könyvtár- és információtudományi szakos hallgatók kutatómódszertani oktatásában (Ondrusek, Thiele és Yang 2014), a forrásszövegek és a referátumok közötti, mondat szintű egyezésekről (Atanassova, Bertin és Larivière 2016), a kollokációk előfordulásának vizsgálatáról az angolt idegen nyelvként használó thai egyetemi hallgatók referátumaiban (Thongvitit és Thumawongsa 2017), továbbá a referátumok retorikai szerkezetéről (Tankó 2017).

A referátumok fontosságát mutatja az a tény, hogy – bár folyóiratcikkek digitális teljes szövegei egyre nagyobb mértékben és mennyiségben állnak rendelkezésre – a referátumok továbbra is a tudományos információk közötti tájékozódásunk kiemelkedően fontos eszközei, különös tekintettel arra, hogy általában ingyenesen férhetők hozzá (Nicholas, Huntington és Jamali 2007). Ugyanakkor nemcsak a referátumok olvasásáról van szó. Ha ugyanis valaki kutatóként tudományos folyóiratokban közöl cikkeket, előbb-utóbb szembe találja magát azzal a kihívással, amelyet az autoreferátumok írása jelent (Koltay 2018). Nem véletlen tehát, hogy a referálás készségei részét képezik az akadémiai írástudásnak (Al-Mansour 2015), amely azoknak a fogalmaknak és stratégiáknak az együttesét foglalja magába, amelyek a hallgatóknak és az oktatóknak az egyetemi életben való részvételét segítik elő, főként az olvasás, írás, a hallott szöveg értése, a kritikai gondolkodás és a technológia használata terén (Cortes-Vera, Garcia és Gutierrez 2017).

A referátumok fontosságát húzza alá, hogy tudjuk: korunk egyik „betegsége” az információs túlterhelés, amiről a fordítástudományi szakirodalomban (Zethsen 2018) is olvashatunk, és amely leggyakrabban akkor lép fel, amikor nem vagyunk képesek az információfeldolgozás iránti igényünket a feldolgozásra szánt vagy arra fordítható idő alatt kielégíteni. Információs túlterhelés kiváltója lehet az is, ha ez túl nagy erőfeszítést kíván (Pijpers 2010). Ebben a tekintetben hasonlóságot találhatunk a fordítással, mivel az a nyelvi korlát megszüntetésével megkönnyíti és meg is gyorsítja az információfeldolgozást. Tegyük hozzá, hogy ha a fordítás minősége nem megfelelő, akkor megértése akár jelentősen nagyobb erőfeszítést kíván a célnyelvi olvasótól, mint az eredeti a forrásnyelvi szöveg olvasójától. Ezt a képet tovább árnyalja a referálás

egyik, Endres-Niggemeyer (1998) által azonosított (stratégiának is nevezhető) szabálya, amely így szól: Légy a lehető legtömörebb anélkül, hogy az az érthetőség rovására menne! Ez a szabály ugyanis arra is rámutat, hogy a referátum szövegének megértése esetenként nehezebb lehet, mint a forrásszövegé, amiért viszont rövidebbé kárpótolja az olvasót.

Az információ mennyiségén túl gyakori – és sok tekintetben fontosabb – probléma, hogy sokszor nem rendelkezünk megfelelő szűrőkkel a számunkra hasznosnak minősíthető információk kiválasztására, vagy nem vagyunk tisztában azzal, hogy milyen (elsősorban szemléletbeli, intellektuális) technikák állnak rendelkezésünkre a szükségtelen információk kiszűrésére. Ehhez járulhat még, hogy a bejövő üzenetek nincsenek megfelelően szervezve ahhoz, hogy könnyen felismerhető legyen, hogy melyik a fontos közülük (Jones, Ravid és Rafaeli 2004). A referálás célja és a fordítással szembeállítható tulajdonsága éppen az, hogy információfogyasztásunknak azon a szegmensén, amikor a szakmai és tudományos információt használunk, ne kelljen teljesen önállóan döntünk az információ releváns vagy irreleváns, értékes vagy értéktelen voltáról, mivel a referálók (megbízók jóvoltából) információs kapuőrökként jól használható szűrőt adnak kezünkbe.

Közben a hagyományos értelemben vett referátumok mellett, a referálással rokonságot mutató, új műfajok is megjelentek.

A 2014-ben létrehozott *Kudos* a kutatóknak szánt (akadémiai) közösségi-média-szolgáltatás arra buzdítja a tudományos cikkek szerzőit, hogy publikációikról a laikus közönség számára érthető leírásokat készítsenek. Ezek csupán az egyszerűségekre való törekvésben különböznek az autoreferátumoktól.

Egy másik, hasonló műfaj, a *laikus összefoglaló* néven magyarra fordítható lay summary (layman summary) a civil tudományhoz (citizen science) kötődik. Ez is szakmai és tudományos tartalmat hivatott közvetíteni rövid, a nagyközönség számára érthető formában, úgy, hogy nem használ szakzsargont és megmagyarázza a szakkifejezéseket (Duke 2015).

1.2. A referálás professzionális jellege és az „új” műfajok

A fordításnak nemcsak törvényszerűségei vannak, hanem a fordítók körében jelen van az a törekvés, hogy tevékenységük igazi szakmává váljon (Klaudy 2018a), sőt fordítástudományról is beszélhetünk, ami akkor is igaz, ha gyakran találkozunk a *fordításelmélet* kifejezéssel is (Klaudy 2018b).

A referálás (az autoreferátumok írásának kivételével) megbízásra végzett, a fordításhoz hasonlóan professzionális jellegű tevékenység. Törvényszerűségeinek leírását nem szoktuk a *tudomány* szóval illetni. A referálás viszont kétségtelenül hivatásszerűen végzett tevékenység, amely számos, nem-hivatásszerűen végzett – egész pontosan hétköznapi és félprofesszionális – tevékenységgel is rokon. A professzionális jelleget elsősorban az adja, hogy tudatos tevékenységről van szó, amelynek folyamatait szabályok vezérlik, és amelynek eredményes elvégzéséhez tanulási folyamat vezet.

A referálás professzionális, hivatásszerű természete nem jelent feltétlenül főállású munkavégzést, ugyanakkor folyamatában szinte mindig van egy megbí-

zó, aki a munkát megrendeli és – részben ezért – viszonylag jól körülírt szakmai szerepek felvételét és viszonylag egyértelmű küldetésűt kiakadályozását is magával hozza. A megbízó jelenléte nyilvánvalóan a fordítások jelentős részére is igaz (Koltay 2010).

A hétköznapi információsűrités példája az, amikor röviden elmeséljük a nemrég látott film történetét. Ez nem igényel előképzettséget, vagy célzott tanulást, és magát a tevékenységet alkalomszerűen végezzük (Koltay 2003).

A félprofesszionális információsűrités elsajátításához már szükséges (volna) valamilyen szintű tanulás, azonban a sűrités (tömörítés) megvalósításához szükséges eszközrendszer és kompetenciákat csak kis mértékben sajátítjuk el tudatosan, és az e tevékenységeket szabályozó feltételrendszer gyenge. Előnyt jelent tehát, ha ismerjük a fontosabb tömörítési technikákat, de nincs szó hivatásszerű információsűritésről (Endres-Niggemeyer 1998). Az információ ilyen, félprofesszionális sűritése kisebb-nagyobb rendszerességgel ismétlődő munkaformákat takar. Bár többnyire továbbra is hétköznapi jellegű tevékenységeket végzünk, ezek sokkal kevésbé spontán jellegűek. Az információsűrités ebben a körben nem a legfontosabb elfoglaltság, mégis viszonylag sokan végzik viszonylag nagy gyakorisággal. Ilyen, félprofesszionális információsűritéssel találkozunk az újságíróknál, amikor az egy-egy kérdéskörben elhangzottakat, leírtakat összegzik. Ebbe a kategóriába tartozik az a tevékenység is, amelynek során a különböző területeken dolgozó kutatók a friss szakirodalom alapján szóbeli beszámolókat tartanak az adott szakterület legújabb eredményeiről. Ugyancsak a kutatók azok, akik cikkeiket az adott területen felgyülemlett tudás rövid összegzésével kezdik. Fontos félprofesszionális tevékenység a jegyzetelés is, amelynek során a legértékesebbnek tekintett (hallott vagy írott) információt rögzítjük (Koltay 2010).

A fentebb már említett új műfajok professzionális jellege eltér egymástól. A *Kudos* célközönségét főként laikusok képezik, mivel a kutatóknak és a szakembereknek szánt autoreferátumok „érthetőbb” kivonatait közlik. Ilyen módon a *Kudos* által kért referátumok a laikus összefoglaló kategóriába is beillenek (Nicholas, Herman és Jamali 2015). Ugyanakkor – mivel alapjukat az autoreferátumok képezik, és ezeket köztudomásúan maguk a kutatók írják – félprofesszionális, tehát kisebb-nagyobb rendszerességgel ismétlődő tevékenység nyomán jönnek létre. Mindeközben azt is tudnunk kell, hogy az autoreferátumok minősége igen változó annak ellenére, hogy számos folyóirat szerzői útmutatói felhívják a figyelmet fontosságukra és meghatározzák, hogy milyen legyen a szerkezetük. A szerzői referátumokkal való elégedetlenséget mutatja a strukturált (auto)referátumok széles körű alkalmazása is. A strukturált referátumoknak fő jellemzője, hogy bennük a referátumban szükséges információkat előre rögzített (tipográfiaiilag) kiemelt címszavak („fejezetcímek”) alá kell rendeznie a szerzőknek.

A laikus összefoglalók készítése rámutat a hivatásszerű munkavégzés és az amatőrizmus megítélésének (Koltay és Boda 2010) számos ellentmondására. Egyrészt van, akinek a véleménye szerint nyelvi szempontból egy 10. osztályos tanuló szintjét kell megcéloznuk (Linte 2009). Ez az elképzelés talán nem kíván külön kommentárt, viszont az a megjegyzés, miszerint az ezeknek a laikus összefoglalóknak az előállítására használható online platformok nem

segítik eléggé azt, hogy megfelelően strukturálni tudjuk őket (Duke 2015), már eszünkbe juttatja a strukturált referátumok fent említett fontosságát. Az az elvárás pedig, hogy a potenciális olvasókat nem érdeklő információkat ki kell hagynunk a célszövegből (Salita 2015), már a referátumra és az ahhoz kapcsolódó egész műfajcsoportra vonatkozó követelmények „lenyomata”.

2. Fordítás-e a referálás?

Ennek az összetett kérdésnek megválaszolásához kiindulópontként Werlich (1988) némileg provokatív állítását vehetjük, mely szerint a referálás forrásszövegnek új szöveggé való átalakítása (fordítása). Ehhez kapcsolódóan Jakobson (1959) nyomán Heltai Pál (2003) kiemeli, hogy a kommunikáció nyelvi jelek átalakítása más jelekké, és a nyelvi jelek jelentése más jelek fordításaként jön létre. Gutt (2000) érvelésére is kitér, amelynek alapján azt is mondhatjuk, hogy minden fordítás kommunikáció, mivel a fordítást ugyanazok az elvek vezérlik, mint a kommunikáció típusait. Ahogy azt Heltai kifejti, a fordítás ebben az értelemben nemverbális üzenetek verbális formára való alakítása és *vice versa*. Hozzáteszi, hogy a tág értelemben vett fordítás az üzenet formájának megváltoztatása, tehát így nézve minden kommunikáció fordításnak tekinthető, viszont arra is felhívja a figyelmünket, hogy a terminológiai zavar elkerülése érdekében a *fordítás* terminust fenn kell tartanunk arra az esetre, amikor verbális közléseket más verbális formákra alakítunk.

A későbbiekben rá fogok mutatni, hogy a referálás a forrásszövegben található információt új formában közvetíti, tehát fordításnak abban az értelemben nevezhető, hogy verbális közléseket verbális közlésekkel helyettesít, viszont szelektív módon teszi ezt, tehát a célszöveg tartalma részben el fog térni a forrásszövegtől, függetlenül attól, hogy interlingvális, vagy intralingvális közvetítésről van-e szó.

Megkülönböztetett figyelmet érdemel ugyanakkor a forrásszöveg címének fordítása, amely az interlingvális referálás egyik részfolyamata. Ezeknek a címfordításoknak teljes értékűnek, ekvivalensnek kell lenniük, tehát a referátumra jellemző tartalmi szelektivitás nem jellemző rájuk, kivéve azokat az eseteket, amikor ezek a címek nem jelölik meg az írás tárgyát kellő alapossággal és ezt a referáló is így ítéli meg. Ilyenkor a referátumnak bővített és/vagy új értelmező címet kell kapnia, amit egyébként a referátumok magyar szabványa (MSZ 1987) is megkövetel. A címfordítások számos kérdését tárgyalja a fordítástudományi szakirodalom (Károly 2007), ez a kérdéskör azonban csak a referálás kisebb részfolyamata, még akkor is, ha a címekre vonatkozó szabályozás valóban szigorú.

2.1. A fordítás és a referálás folyamatai

A fordítás és a referálás közötti hasonlóságok közül a legeggyértelműbb és leginkább szembeűnő az, hogy mindkét tevékenység feltételezi egy közvetítő (a fordító, illetve a referáló) meglétét (Busch-Lauer 1995).

A fordítás kommunikációs modellje ennek megfelelően arra a felismerésre épül, hogy a fordítók, a nyelvtanárokhöz és a nyelvet tanuló személyekhez hasonlóan, egyszerre játsszák az adó (feladó) és a vevő (címzett) szerepét (Bańcerowski 2000), ami igaz a referálóra is.

A kommunikációs folyamatban elfoglalt helyük szerint tehát a fordítás ágensei a következő szerepeket töltik be: Feladó $\mapsto$ A szöveg $\mapsto$ fordító $\mapsto$ B szöveg $\mapsto$ címzett (Bańcerowski 2000).

A fordítók és a referálók egyaránt feladók és címzettek, tehát a fenti képletben a *fordító* szó helyettesíthető a referáló szóval: Feladó $\mapsto$ A szöveg $\mapsto$ *referáló* $\mapsto$ B szöveg $\mapsto$ címzett (Koltay 2010).

A nyelvi közvetítést eredményező transzformációk tipológiáját (Russel 1988) nézve, a fordítások létrejöttét a helyettesítés (átváltás), a referátumok megírását viszont az információsűrités útján megvalósuló redukció eredményezi.

A referálás folyamatainak alapját az analízis és a szintézis kettőse adja meg. Ezek ugyanis azokon a döntéseken alapulnak, amelyeket az adott információ fontosságáról hozunk. A referálás ilyen módon a feleslegesnek ítélt részek törlése értelmében használt *absztrahálás* (elvonatkoztatás) példája (Root-Bernstein 1991). Rövid terjedelmük folytán a referátumok a tudományos cikkekben található információnak csak egy részét reprodukálják, ennek következtében nem adják vissza a célszövegekben megjelenő összetett érvelést, miközben meghatározott információk törlésével feltárják egy összetett fogalmi mező mögöttes struktúráit (Atanassova, Bertin és Larivière 2016).

A Károly Krisztina (2007) által felsorakoztatott érvek és az általa idézett szerzők megállapításai jó alapot szolgálnak a fordítás és a referálás néhány fontos jellemzőjének összehasonlításához. Károly rámutat arra, hogy a fordítás egyaránt szövegprodukción és szövegreprodukción, tehát nem alsóbb rendű szövegalkotás, hanem olyan szintű képességek meglétét tételezi fel és olyan, a forrásszöveg létrehozásához hasonló mennyiségű erőfeszítést igényel, mint amit a forrásszöveg szerzőjének esetében feltételezünk. Ez a megállapítás érvényes a referálásra is, amelyről elmondhatjuk, hogy komplexebb, mint az eredeti szövegalkotás, tehát esetében is szükségesek azok a magasabb rendű, nyelvi és szövegalkotási kompetenciák, amelyeket Károly a sikeres fordítás zálogaként említ meg.

Éppen ezeknek a kompetenciáknak birtokában hozhatunk létre olyan autonóm szövegeket, amelyek nem mutathatják annak jelét, hogy fordítás nyomán keletkeztek (Williams 2005). Az autonómiának ez a típusa referálás esetében is megvan, bár csak a referátumok egyik (legkedveltebbnek és leghasznosabbnak tekintett, és gyakran magával a referátummal azonosnak tekintett) alfajára, az *informatív referátumra* igaz. Az informatív referátumok ugyanis nem tartalmaz(hat)nak a forrásszövegre utaló metakommunikatív kijelentéseket (referenciát) (Gläser 1990), amelyek (gyakran implicit) felszíni megjelenése a következő: „A (referált) dokumentum...”, vagy „A dokumentum(ban)...” stb. (Kuhlen 1984).

Károly érvelése nyomán tehát elfogadhatjuk, hogy a fordító – bár nem feladata a szöveg által kommunikálandó gondolatok kitalálása – szöveget alkot, amivel célnyelvi „szerzővé” válik. Ez a megállapítás a referáló státuszára is érvényes.

A szelektivitás természetesen nem lehet jellemző a fordításra, viszont eszünkbe juttatja a fordítás során alkalmazható átváltási műveleteket. Ez különösen igaz az explicitációs/implicitációs stratégiákra, amelyek közül az előbbi alkalmas arra, hogy nyíltabban, világosabban, esetleg több szóval fejezzük ki a célnyelvi szövegben azt, ami a forrásnyelvi szövegben szerepel (Klaudy 2007). Kontextus- és helyzetfüggő természeténél fogva az implicitáció, a forrásszöveg explicit mondanivalóját a célszövegben implicit formában közvetíti (Vinay és Darbelnet 1995). Az implicit közlés a referálás fontos eszköze, hiszen terjedelmének rövidebbnek kell lennie a forrásszövegénél. Ugyanakkor tudjuk, hogy az általánosítás, a kontrakciók és elhagyások útján megvalósított implicitáció népszerűsége a fordítók körében kicsi (Klaudy 2009).

A fordítás nyilvános nyelvhasználat, tehát a célnyelvi szövegnek formai szempontból helyesnek, érthetőnek és elfogadhatónak kell lennie. A fordításnál középponti kérdés a forrásszövegnek való megfelelés, illetve az attól való eltérés (Heltai 2005). A referálás is alapvetően a nyilvános nyelvhasználat körébe tartozó szövegek létrehozása. Az eredeti szövegnek való megfelelés azonban a referátumok esetében olyan sajátos követelmény, amely az információ sűrítése folytán kizárólag a tartalom egy részére, tehát a referátumba átkerülő információra igaz. Az interlingvális referálás esetében is értékelési szempont viszont, hogy mennyire jó a célnyelvi szöveg megfogalmazása és vannak-e benne tárgyi tévedések (Koltay 2003, 2010). Ezek jelentős részét a megértési nehézségekben gyökerező félrefordítások okozzák (Klaudy 2007).

2.2 Ekvivalencia és heterovalencia a referálásban

A fenti okfejtés már előrevetítette azt, hogy a referálás – a vele foglalkozó szakirodalomban legalábbis – általában implicit *heterovalens* nyelvi közvetítésként jelenik meg (Koltay 2010). A referálás szakirodalmában ugyanis markánsan jelen van az a gondolat, hogy a referátum – bár tartalmában (témájában, fogalmi és terminológiai rendszerében) függ a forrásszövegtől – függősége szelektív természetű (Pfeiffer-Jäger 1980).

Ahogy erről már szóltam, a referálás során a célratörően rövid, de minden, fontosnak tekinthető információt tartalmazó célszöveg sikeres létrehozásának egyik feltétele, hogy bizonyos, a forrásszövegben szereplő információk ne kerüljenek be ebbe a célszövegbe. Ez különösen igaz a forrásszövegekben fellelhető ismétlésekre. A forrásszövegben egyes állítások többször is szerepelhetnek a jobb megértés előmozdítása érdekében vagy bármilyen más okból. A referátumban viszont ezek a szavak, kifejezések vagy mondatok csak egyszer szerepelhetnek.

A fordításeleméletben és a fordítás gyakorlatában mindeközben az ekvivalencia többféle, sok esetben ellentmondásoktól sem mentes megközelítésével találkozunk. Ezek részletes ismertetése nem célja ennek az írásnak, viszont néhány kérdésére érdemes kitérnem.

Tudjuk, hogy fordításkor sem mindig szimmetrikus a forrásszöveg és a célszöveg közötti viszony, amit a célközönség egyes elvárásai bizonyos esetekben indokolhatnak. A referálás során a célszövegnek a forrásszöveghez képest be-

következő változásai viszont nem esetiek, hanem a referátum létrehozásának céljaiból következnek, tehát – az elvárások szintjén legalábbis – rendszerszintű követelményt jelentenek, tehát az ekvivalenciánál megvalósuló teljes körű tartalmi és stilisztikai megfelelés sincsen meg.

Mivel szakszövegek fordításakor a tartalom megbízható közvetítésének kiemelkedő fontossága van, esetükben az ekvivalencia a fordítási minőség alapkritériuma (Heltai 2005).

A fordítás során a forrás- és a célnyelvi szövegek között több szempontból is ekvivalenciának kell létrejönnie:

- referenciálisan, mert ugyanaz a valóságvonatkozásuk,
- funkcionálisan, mivel kommunikatív szerepük azonos,
- kontextuálisan, hiszen a forrásnyelvi mondatoknak a célnyelvekkel azonos szerepet kell betölteniük. (Klaudy 1979)

Az ekvivalencia egy másik, a fentitől némileg eltérő megközelítést nézve, azt mondhatjuk, hogy ha a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg kommunikációs értékükben megegyeznek, akkor a célnyelvi szöveget eredményező folyamat a kommunikáció tekintetében ekvivalens átkódolás. Ebben az esetben kommunikatíván ekvivalens nyelvi közvetítésről van szó. Amikor viszont ez a két szöveg csak bizonyos kommunikációs értékek tekintetében egyezik meg egymással, kommunikatíván heterovalens nyelvi közlésről van szó (Nagy 1989). Ez pedig egyértelműen igaz a referálásra.

Ha konstruktivista szemlélettel közelítünk a referáláshoz, akkor társadalmi interakciók soraként tekintünk rá, és az ekvivalencia megítélése már nem lesz egyértelmű, mivel dinamikussá és rugalmassá válik. Ennek eredményeként megítélésére egyaránt hatnak létrejöttének és felhasználásának társadalmi-kulturális jellemzői és szövegekben megvalósuló manifesztációi, valamint az, ahogyan ezeket a referátumok retorikai szerkezetéhez alakítjuk (Izquierdo Alonso és Moreno Fernández 2010).

Mivel a referátum és a forrásszöveg tartalmi előképe egy és ugyanaz a valóság, közöttük referenciális ekvivalencia-kapcsolat áll fent (Cross és Oppenheim 2006).

Ugyanakkor nem vitás, hogy a forrásszöveg és a referátum eltérő célokat hivatottak szolgálni. Ennek megfelelően a referálás folyamatában szándékosan hozunk létre heterovalens célszövegeket ahelyett, hogy az ekvivalenciára törekednénk. A referátum ugyanis csak a tartalom szintjén (referenciálisan) függhet a célszövegtől, ami többek között azzal jár, hogy a függőség nem vonatkozik a tartalom kiválasztására, súlyozására és sorrendbe állítására. Ez ugyanis csak a szöveg külső formáját adja meg. Aminek egybe kell esnie, az a forrásszöveg és a referátum belső formája, ami viszont a rövidebb terjedelem diktálta szelektivitás okán nem teljesülhet maradéktalanul.

A kontextus szintjén a fordítónak ugyanazt a mondanivalót kell közvetítenie, mint amelyet a forrásszöveg szerzője közölni szándékozott (Mackenzie 1994). Ahogy erről fentebb szó volt, a referálás esetében ez a követelmény csak a forrásszövegben megfogalmazódott mondanivaló egy részére érvényes. Ahhoz, hogy azonosítható legyen az az információ, amelynek be kell kerülnie

a referátumba, két kérdésre kell a referálónak válaszolnia. Egyrészt szakmai ismeretei alapján el kell döntenie, hogy mi fontos az adott szakterületen. Másrészt meg kell ítélnie, hogy mi volt a forrásszöveg szerzőjének közlési és befolyásolási szándéka, tehát azt, hogy mi fontos az adott szövegösszefüggésben (Koltay 2003). Ennek a szelektivitásnak a szöveg felszínén megjelenő eredménye az, hogy a referátumszöveg terjedelme kisebb lesz, mint a forrásszövegé.

Kommunikatív szerepük szempontjából a referátum és a forrásszöveg egymástól eltérően viselkednek, és az is egyértelmű, hogy a forrásnyelvi szöveg és a referátum mondatai csak részlegesen töltenek be azonos szerepet egymással.

A referálás mint nyelvi közvetítés ekvivalens voltának megítélését illető gondolatok összegzéseként azt mondhatom, hogy referátumok esetében nem beszélhetünk forrás- és célnyelvi szövegek közötti teljes körű ekvivalencia megletéről, viszont mindenképpen érdemes arra felfigyelnünk, hogy közöttük részleges ekvivalencia áll fenn, mivel a célszöveg csak bizonyos állítások elhagyása, valamint új feszíni formába való átalakítása útján jöhet létre. A részleges ekvivalencia a fentebb említett „új” műfajokra is jellemző.

A referálás esetében az átalakítások jelentős részben megegyeznek azokkal a műveletekkel, amelyekkel a szövegértés érdekében a jelentést a felesleges információ kihagyásával egy kivonatba tudjuk sűríteni. Az így létrejövő kivonatokhoz van Dijk (1980) szerint négy alapvető művelet (makro-műveletek) végrehajtásával (vagy más néven makro-szabályok alkalmazásával) jutunk el.

Ezek közül a *kihagyás* a fölöslegesnek ítélt információ elhagyása, ami feltételezi, hogy van *válogatás*, vagyis sor kerül a szükséges információ tárolására. Az *általánosítás* az egyedi tények magasabb szintű helyettesítése, míg az *újraszervezés* expliciten ki nem fejezett, de a szövegbe beleérthető állítások megfogalmazása. Az ezekből a szabályokból következő műveletek a referálás során is alkalmazhatók (Beghtol 1986).

A kihagyás természetét magától értetődőnek tekinthetjük. A másik három műveletet Balázs János (1985) példáival szemléltethetjük.

Válogatás:

Október közepén egy szomorú és borús pénteki napon, óra közben, mint minden nap, elszaladt a pedellushoz, s megnézte a kátrányszagú vasrácsos fekete hirdetőablán az érkezett levelek lajstromát. Legnagyobb rémületére ott látta a nevét a többi közt. Ha a nevét kimondták, vagy leírva látta, mindig szívdobogást kapott.” (Móricz Zsigmond: *Légy jó mindhalálig*) A válogatás műveletével a következőt kapjuk: *Az izgulós kisdíák egy borús októberi napon szívdobogva fedezte fel nevét az érkezett levelek lajstromán. Vagy „... a kisdíák pakkot kap hazulról.”*

Általánosítás:

Az ünnepélyen ott voltak a fiatal korosztály képviselői. De megjelentek a középkorú nemzedék tagjai is. Sőt az idős korosztály tagjai sem hiányoztak. Általánosítás útján mondhatjuk: *Az ünnepélyen minden korosztály képviseltette magát.*

Újraszerkesztés:

A nyaralók kivontatták az öbölbe hajójukat. Közben kedvező szél támadt. Ezért fölvtették a vitorlát. Majd kényelmesen elhelyezkedtek a hajón. Miután úti készülődésüket befejezték, búcsút vettek társaiktól. Majd a hajón elindultak a tulsó part felé.

Újraszerkesztéssel a következő hozható létre: *A nyaralók a kedvező szelet kihasználva a tulsó part felé vitorláztak* (Balázs 1985: 200-205).

Végül, de nem utolsó sorban ki kell emelnem, hogy a teljes szövegszintű ekvivalencia megteremtése a fordítás során sem feltétlenül cél, különös tekintettel arra, hogy sok esetben nem is valósítható meg (Károly 2007).

A fordítás és a referálás közötti hasonlóságok és különbségek, valamint az ekvivalencia kapcsán érdemes külön kitérni a tömörítvényre, amely a referátum egyik olyan altípusa, amely a többi típusnál nagyobb fokú rokonságot mutat a fordítással. Ezért is nevezik gyakran *tömörített fordításnak*.

A tömörítvény és a fordítás közötti legközelebbi rokonságot a közvetítés interlingvális természetében találjuk meg. A tömörítvény ugyanis szinte minden esetben forrásnyelvi szöveg átalakítása célnyelvi szöveggé. Ennek praktikus okai vannak. A tömörítvény műfaját (ezzel az elnevezéssel legalábbis) csak ideha-za ismerjük, ami nagymértékben meghatározza azt, hogy szinte kizárólagosan idegen nyelvű forrásszövegből készülnek magyar nyelvű tömörítvények. Mindazonáltal a referáláshoz hasonlóan a tömörítés sem ekvivalens nyelvi közvetítés. Az eredeti szöveg tartalma nem kerül át teljes egészében a tömörítvénybe sem, mivel ez a műfaj is arra épül, hogy esetében a közvetítés tudatosan és előre tervezett információvesztéssel jár. (Ez akkor is igaz, ha tudjuk, hogy – ideális esetben legalábbis – a referátum és a tömörítvény címzettje számára kevésbé fontosnak, szükségtelennek vagy leginkább már ismertnek tekinthető információt veszítjük el, ráadásul tudatosan, célzottan tesszük ezt.)

A tömörítvény mégis közelebb áll a fordításhoz, mint a referátum. A relatíve nagyobb fokú ekvivalencia egyik forrása az, hogy nagyobb terjedelme folytán a kihagyás, bizonyos információk törlése kisebb mértékű benne. Emellett a tömörítvény a tömörített szövegben található kifejtési sorrendet megtartja, ami nem kötelező a referáláskor.

Természetesen a referátumokban is célszerű ragaszkodnunk a forrásszövegben talált sorrendhez, mindaddig, amíg az logikus és nem tartalmaz ismétléseket. Az információk sorrendjén azért is változathatunk a referátumban, mert a grammatikai átszerkesztés (mint tömörítési eszköz) is sokszor megköveteli ezt.

A referátum ugyanis – a már említett módon – globálisan függ a forrásszöveg tartalmától, viszont függősége nem vonatkozik a tartalom kiválasztására, súlyozására és sorrendbe állítására, mivel bizonyos információkat nem ismételhetünk meg a referátumban akkor sem, ha azok a forrásszövegben ismétlődnek. Bár a tömörítvény is tartalmi szinten függ a tömörített célszövegtől, az abban talált kifejtési sorrendet meg szoktuk őrizni, bár ezt csak íratlan szabály diktálja. Ehhez kapcsolódik még az az előírás, hogy a referátumok nem tartalmazhatnak

táblázatokat és ábrákat, továbbá nem használunk alcímeket. A tömörítvénnnyel kapcsolatban ugyanakkor nem ismerünk ilyen előírásokat (Koltay 2003).

2.3. Referálók és fordítók

A referálónak, azaz a referátumot szellemi erőfeszítéssel intellektuális úton előállító személynek) a fordítóhoz hasonlóan nyelvi és nem nyelvi ismeretekkel, készségekkel, képességekkel kell rendelkeznie.

A nyelvi ismeretek magukba foglalják a következőket:

1. kommunikációs kompetencia
2. meghatározott nyelvek ismerete (nyelvismeretet forrás- és cél nyelv(ek) vonatkozásában) (Bańcerowski 2000, Coseriu 1981).

A kommunikatív kompetencia a következő komponensekből tevődik össze:

- nyelvi kompetencia,
- nyelvi pragmatikai kompetencia,
- metanyelvi kompetencia,
- metanyelvi pragmatikai kompetencia,
- para- és extranyelvi kompetencia,
- para- és extranyelvi pragmatikai kompetencia,
- kulturális kompetencia,
- pragmatikai kulturális kompetencia (Bańcerowski 2000).

A nyelvismeret szükségessége aligha kétséges a fordító esetében. A referálás pedig gyakran interlingvális, tehát szükség van egy forrás- és egy cél nyelv ismeretére. Igaz, – ahogyan erről már szóltam – létezik intralingvális referálás is.

A nem-nyelvi ismeretek lehetnek:

- köznapi ismeretek
- szakterületre vonatkozó ismeretek (szakismeret),
- a kiszolgált címzettek (felhasználók) körének, érdeklődésének és (főként) igényeinek ismerete,
- azoknak az előírásoknak az ismerete, amelyek munkáját meghatározzák (Koltay 2003).

A referálónak rendelkeznie kell az elemzés és a szintetizálás képességével. A referálónak, és a fordítónak is tisztában kell lennie azzal, hogy sajátos, közvetítői szerepet tölt be, küldetése van.

Mindezek a képességek és készségek jól illeszkednek az információs műveltség (information literacy) elméletéhez és gyakorlatához, legyen szó akár fordításról, akár referálásról. Massey és Ehrensberger-Dow (2011) szerint az információs műveltséget a fordítási kompetencia kulcsfontosságú összetevőjének tekinthetjük. Ezért is van az, hogy Pinto és Sales (2008) kifejezetten fordítók információs műveltségi oktatását célozták meg modelljükben, amely

egyaránt épít az általános és a szakterületet jellemző információs és fordítói készségekre.

Bár az információs műveltség szemlélete sokat változott, megítélése a legmarkánsabb módon klasszikus definíciójában fogalmazódik meg. E szerint a meghatározás szerint információsan műveltnek azt tekinthetjük, aki felismeri, hogy mikor van szüksége információra; aki megtanulta, hogyan kell tanulni; továbbá ismeri, hogy miként szerveződik az információ, hogyan található meg, és hogyan használható fel a tanulásban. A meghatározáshoz tartozó készségek között pedig ott van a megtalált információ (kritikai) értékelése (ALA, 1989). Ez utóbbi továbbra is napirendben maradt (Fernández-Ramos 2017), ami leginkább arra vezethető vissza, hogy a fenti definíció alapján az irodalomkutatás során talált cikkek – az információs igénynek való megfelelés értelmében vett – relevanciájának meghatározásában kiemelkedő szerepet játszanak az adott cikkek referátumai.²

Irodalom

- ALA 1989. *Final Report, American Library Association Presidential Commission on Information Literacy*. Chicago, IL: American Library Association. <http://www.ala.org/acrl/publications/whitepapers/presidential>
- Al-Mansour, N.S. 2015. Teaching Academic Writing to Undergraduate Saudi students: Problems and Solutions – A King Saud University perspective. *Arab World English Journal* Vol. 6. No. 3. 94–107. <https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol6no3.6>
- Atanassova, I. Bertin, M., Larivière, V. 2016. On the composition of scientific abstracts. *Journal of Documentation* Vol. 72. No. 4. 636–647.
- Balázs J. 1985. *A szöveg*. Budapest: Gondolat.
- Beghtol, C. 1986. Bibliographic classification theory and text linguistics: aboutness analysis, intertextuality and the cognitive art of classifying documents. *Journal of Documentation* Vol. 42. No. 2. 84–133.
- Bañcerowski J. 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE.
- Busch-Lauer I.A. 1995. Abstracts in German medical journals: A linguistic analysis. *Information Processing and Management*, Vol. 31. No. 5. 769–776.
- Cleveland, D.B., Cleveland, A.D. 2013. *Introduction to Indexing and Abstracting*. Littleton, CO: Libraries Unlimited.
- Cortes-Vera, J., García, T. J., & Gutierrez, A. 2017. Knowing and improving paraphrasing skills of Mexican college students. *Information and Learning Science*, Vol. 118. No. 9–10. 490–502.
- Coseriu E. T. 1981. *Textlinguistik: eine Einführung*. Tübingen: Narr.
- Cross, C., Oppenheim, C. 2006. A genre analysis of scientific abstracts. *Journal of Documentation* Vol. 62. No. 4. 428–446.
- van Dijk, T. 1980. *Macrostructures*. Hillsdale: Erlbaum.
- Duke, M. 2015. Lay Summaries for Research Articles: A Citizen Science Approach to Bridge the Gap in Access. In: Schmidt, B., Dobрева, M. (eds) *New Avenues*

² A szerző köszönetét fejezi ki Szöllősy-Sebestyén Andrásnak a kézirat első változatához fűzött megjegyzéseirért.

- for *Electronic Publishing in the Age of Infinite Collections and Citizen Science: Scale, Openness and Trust: Proceedings of the 19th International Conference on Electronic Publishing*. Amsterdam: IOS Press. 1–7.
- Endres-Niggemeyer, B. 1998. *Summarizing information*. Berlin etc.: Springer.
- Fernández-Ramos, A. 2017. El papel de la alfabetización informativa en la interpretación de la información. In *Significados e interpretaciones de la información desde el usuario* Instituto de Investigaciones Bibliotecológicas y de la Información. Ciudad de México: UNAM 127–160.
- Gläser, R. 1990. *Fachtextsorten im Englischen*. Tübingen: Günter Narr.
- Gutt, E. A. 2000. *Translation and Relevance. Cognition and Context*. Manchester és Boston: St. Jerome Publishing.
- Heltai P. 2003. Message adjustment in translation. *Across Languages and Cultures* Vol. 4. No. 2. 145–185.
- Heltai P. 2005. A fordító és a nyelvi normák. 2. *Magyar Nyelvőr* 129. évf. 1. szám. 30–58.
- Izquierdo Alonso, M., Miguel Moreno Fernández 2010. Perspectives of studies on document abstracting: Towards an integrated view of models and theoretical approaches. *Journal of Documentation*, Vol. 66. No. 4. 563–584.
- Jakobson, R. 1959. On Linguistic Aspects of Translation. In: Brower, R. A. (ed.) *On Translation*. Cambridge, M.A.: Harvard University Press
- Jones, Q. Ravid, G., Rafaeli, S. 2004. Information overload and the message dynamics of online interaction spaces: A theoretical model and empirical exploration. *Information Systems Research*, Vol. 15. No. 2. 194–210.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1979. Fordítás és aktuális tagolás. *Magyar Nyelvőr* 103. évf. 4. szám. 282–287.
- Klaudy K. 2007. *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta.
- Klaudy K. 2009. The Asymmetry Hypothesis in Translation Research. In: Dimitriu, R. Shlesinger, M. (eds) *Translators and Their Readers. In Homage to Eugene A. Nida*. Brussels: Lés éditions du Hazard. 283–303.
- Klaudy K. 2018a. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába* Budapest: Akadémiai Kiadó
- Klaudy K. 2018b *Bevezetés a fordítás elméletébe* Budapest: Akadémiai Kiadó
- Koltay T. 2003. *A referálás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Könyvtári Intézet.
- Koltay T. 2009. Abstracting: information literacy on a professional level. *Journal of Documentation* Vol. 65. No. 5. 841–855.
- Koltay T. 2010. *Abstracts and Abstracting: A genre and set of skills for the twenty-first century*. Oxford, etc.: Chandos.
- Koltay T. 2018. Az „írástudó” egyetemi hallgató. *Anyanyelv-pedagógia* 11. évf. 1. szám. 5–14.
- Koltay T., Boda I. 2010. Írástudások az információs társadalomban amatőröknek és szakembereknek. *Információs Társadalom*, 10. évf. 1. szám. 57–76.
- Kudos 2018. <https://www.growkudos.com/>
- Kuhlen 1984. Some similarities and differences between intellectual and machine text understanding for the purpose of abstracting. In: Dietschmann, H.J. (ed.) *Representation and Exchange of Knowledge as a Basis of Information Processes*. Amsterdam: Elsevier. 87–109.
- Linte, C. A. 2009. Communicating your research in lay language [Student’s corner]. *IEEE Engineering in Medicine and Biology Magazine* Vol. 28. No. 3. 5–7.

- Mackenzie, I. 1994. Review of Gutt's Translation and relevance. *Journal of Literary Semantics* Vol. 23. 239–244.
- Márta A. 2004. A kivonat mint önálló műfaj. *Modern Filológiai Közlemények* 6. évf. 2. szám. 37–56.
- Massey, G., Ehrensberger-Dow, M. 2011. Investigating information literacy: A growing priority in translation studies. *Across Languages and Cultures* Vol. 12. No. 2 193–211.
- MSZ 1987. MSZ 3436-87. *A dokumentumok referátumai és annotációi*. Budapest: Magyar Szabványügyi Hivatal.
- Nagy G. 1989. A német fordításelmélet irányzatai és problémái. *Hungarológiai Közlemények* 12. évf. 44. szám. 99–112.
- Nicholas, D., Herman, E., Jamali, H. R. 2015. Emerging reputation mechanisms for scholars. *European Commission, Joint Research Centre, Institute for Prospective Technological Studies*.
- Nicholas, D. Huntington, P., Jamali, H. R. 2007. The use, users, and role of abstracts in the digital scholarly environment. *Journal of Academic Librarianship* Vol. 33. No. 4. 446–453.
- Ondrusek, A. L. Thiele, H. E., Yang, C. 2014. Writing abstracts for MLIS research proposals using worked examples: An innovative approach to teaching the elements of research design. *College and Research Libraries* Vol. 75. No. 6. 822–841.
- Pfeiffer-Jäger, G. 1980. Referat und Referieren. *Germanistische Linguistik* No. 1–2. 1–180.
- Pijpers, G. 2010. *Information Overload: A System for Better Managing Everyday Data*. Hoboken, N.J.: Wiley.
- Pinto, M., Sales, D. 2008. INFOLITRANS: a model for the development of information competence for translators. *Journal of Documentation* Vol. 64. No. 3. 413–437.
- Root-Bernstein, R. 1991. Teaching Abstracting in an Integrated Art and Science Curriculum. *Roeper Review* Vol. 13. No. 2. 85–90.
- Russel, P. 1988. *How to Write a Précis*. Ottawa: University of Ottawa Press.
- Salita, J. T. 2015. Writing for lay audiences: A challenge for scientists. *Medical Writing*. Vol. 24. No. 4. 183–189.
- Thongvitit, S., Thumawongsa, N. 2017. A Corpus-Based Study of English Collocations Found in the Abstracts of Research Articles Written by Thai EFL Writers. *International Journal of Social Science and Humanity* Vol. 7. No. 12. 751–755.
- Tankó Gy. 2017. Literary research article abstracts: An analysis of rhetorical moves and their linguistic realizations. *Journal of English for Academic Purposes* Vol. 27. 42–55.
- Vinay, J.P., Darbelnet, J. 1995. *Comparative Stylistics of French and English. A Methodology for Translation*. Amsterdam, Philadelphia, PA: John Benjamins.
- Werlich, E. 1988. *Student's Guide to Text Production*. Berlin: Cornelsen.
- Williams, I. A. 2005. Thematic items referring to research and researchers in the discussion section of Spanish biomedical articles and English-Spanish translations. *Babel* Vol. 51. No. 2. 124–160.
- Zethsen, K. K. 2018. Access is not the same as understanding. Why intralingual translation is crucial in a world of information overload. *Across Languages and Cultures* Vol. 19. No. 5. 79–98.

Az orvosi eufemizmusokról angolról magyarra fordított betegtájékoztatók tükrében

Mány Dániel

E-mail: manydaniel91@gmail.com

Kivonat: Jelen leíró jellegű, feltáró esettanulmány középpontjában az eufemizmus jelensége áll, azon belül pedig ezen orvostudományi terminusok előfordulása és fordítása angolról magyarra fordított betegtájékoztatókban. Az eufemizmusok gyakorisága és nyelvi megvalósulási formája lingvakultúránként eltérő, ezért a fordítónak szem előtt kell tartania a laikus célnyelvi olvasó feldolgozási erőfeszítését, pszichológiai teherbírását és a célnyelvi normákat. Az esettanulmány eredményei tekintetében elmondható, hogy a potenciálisan eufemisztikus egységek rendszerint változnak a célnyelvi szövegben a forrásnyelvi szöveghez képest, és az eufemisztikus hatás feltehetőleg ortofemizálódik, csökken. Az esettanulmány célja a készülő disszertáció alapterminusainak, kutatási kérdéseinek és hipotéziseinek tisztázása.

Kulcsszavak: eufemizmus, ortofemizmus, betegtájékoztatók, fordítási stratégiák, laikus célközönség

1. Bevezetés

Orvosi rendelő dolgozójaként gyakran merült fel bennem a kérdés, hogy hogyan lehet, illetve hogyan kell rossz híreket olyan formában közölni, hogy az a beteg számára pszichológiai értelemben befogadható legyen. Az enyhítő kifejezések használata ilyenkor elengedhetetlen.

Első lépésként mondjuk például azt, hogy „**a vizsgálati eredmények nem olyan jók, mint amire számítottunk**”. A második lépésben elmondhatjuk, hogy a legutóbbi vizsgálat **daganatot** jelez. A következő lépésben beszélhetünk arról, **hogy a szövettani vizsgálat szerint ez a daganat rosszindulatú**. Legkésőbb ennél a pontnál az orvosnak általában érdemes megállnia, s a további információkat (pl. esetleg áttétekről, a betegség gyógyíthatatlanságáról, prognózisról) egyelőre nem közölni. (Pilling 2008: 317)

A nyelvtudomány szempontjából érdekes, hogy nyelvileg hogyan valósulhatnak meg az említett enyhítő kifejezések, az eufemizmusok. Mitől és miért tekinthetünk valamit a szokásostól enyhébbnek, könnyebben feldolgozhatónak?

Az enyhítés és a szépítés fogalma véleményem szerint meglehetősen szubjektív. A jelenség átfogó vizsgálatával objektivitást vihetünk a szubjektivitásba, általános törvényszerűségeket fogalmazhatunk meg az eufemizmus természetét illetően. A fordítástudomány szempontjából vizsgálva különösen érdekes az eufemizmus jelensége, hiszen különböző nyelvek és kultúrák között közvetítünk. Szociolingvisztikai fogalom lévén az eufemizmus gyakorisága és megvalósulási formái nyelvenként, kultúránként, jogi rendszerenként és társadalmanként eltérők lehetnek, mert az egyes lingvakultúrák máshogy viszonyulhatnak a kényesnek ítélt témákhoz, más eljárásokat alkalmazhatnak, ha számukra kényesnek ítélt kérdésekről, tényekről kell beszélniük. Felmerült bennem a kérdés, hogy vajon a fordítók hogyan ültetik át a célnyelvre ezt a nyelvilleg, pszichológiailag és kulturálisan összetett, az egészségügy világában elengedhetetlen jelenséget, ha a feladatuk pontosan a nyelvek és a kultúrák közötti közvetítés.

A kutatást azért tartom relevánsnak, mert bár számos kutató foglalkozott az eufemizmus nyelvtudományi vonatkozásaival (pl.: Zlinszky 1931, Warren 1992, Linfoot-Han 2005, Donáth 2003, Jamet 2010), tudomásom szerint mindeddig nem került sor sem az angolul és magyarul írt orvosi szövegek, sem az angolról magyarra fordított szövegek eufemizmusainak átfogó, nyelvtudományi szempontú, leíró vizsgálatára. Az eufemizmus fordításban megfigyelhető viselkedésével reményeim szerint csökkenhet e kutatási űr. Az eufemizmusok fordítási stratégiáinak azonosítása a fordítástudomány szempontjából releváns, hiszen egyrészt az orvosi szakfordítás témájában született kutatások számát növeli, másrészt a fordítástudomány egyik központi kérdéséről, a fordítási stratégiákról ad számot az adott szövegtípus, nyelvpár és fordítási irány tekintetében. Reményeim szerint az eredmények hasznosak lesznek gyakorló fordítóknak, és felhasználhatók lesznek a (szak)fordítóképzésben. Releváns továbbá a kutatás, mert a gyógyszerészeti, terápiás és orvosi kísérőiratok nyelvészeti elemzése a nyelvtudomány számára egyelőre feltáratlan terület (Illésné Kovács és Simigné Fenyő 2009: 141), annak ellenére, hogy napjainkban az egészségügyi felvilágosító irodalom a legolvasottabb szövegtípusok egyike (Tótfalusi 2008: 12). Úgy gondolom, hogy a betegtájékoztatók szövegtípusának elemzésével és az eredmények leírásával is szűkíthetjük a kutatási űrt, ezért készülői doktori disszertációm szövegkorpuszát betegtájékoztatókból építem fel.

A kutatás célja feltárni a betegtájékoztatókra jellemző eufemisztikus jellemzőket, az eufemizmusok megvalósulási formáinak altípusait, gyakoriságát és eloszlását, az eufemizmusok gyakoriságának kimutatása autentikus és fordított alkorpuszokon, illetve az eufemizmusokra jellemző fordítói stratégiák azonosítása, leírása és tipizálása. A jelen tanulmány a készülő doktori disszertáció első esettanulmányának bemutatása.

2. Az eufemizmus jellemzői és definíciója

Az *eufemizmus* eredetileg vallási körökből származó, görög eredetű szó, amelynek jelentése *eu-* ‘jó, jól’, illetve *-phēmi* ‘beszélek’. A „jó jelentésű” meghatározás azonban meglehetősen szubjektív, és meg kell állapítani, hogy

a szubjektivitás hozzátartozik az eufemizmusok általános jellemzéséhez. Egy kommunikációs helyzet akármelyik résztvevője akármikor érezheti úgy, hogy mondandóját szépíteni, enyhíteni kell. Mindez nagyban függ egyrészt attól, hogy az adott korszak társadalmi, kulturális és nyelvi normái milyen fogalmkörök esetében sugallják, hogy a szavak élet tompítani kellene. A szubjektív jelleg ellenére is levonhatók azonban általános következtetések, megfogalmazhatók objektív jelenségek.

Az eufemizmus fogalmának létezése szoros kapcsolatban áll a szociális tabu fogalmának létezésével. A XVIII. századi Franciaországban például tabunak számított minden emésztéssel kapcsolatos téma: ebből a korszakból származik a *mal au cœur* 'szívfájdalom' kifejezés, amely nem szívfájdalomra, hanem hányingerre utal. Tabun olyan gondolat-, érintés- és megnevezés-tilalommal megjelölt folyamatokat, tárgyakat vagy gondolatokat értünk, melyek társadalmi jelenségeként értelmezendők, azaz minden tabu egy bizonyos társadalomban jön létre, és az adott társadalomnak a jellemzői határozzák meg (Trojca 2006: 4). Az eufemizmus esetén azonban éppen hogy nem jön létre tabu, elmozdulás ugyan történik afelé, hogy tabu születhessen, de nem az a lényeg, hogy egy témát hatályon kívül helyezzünk, hanem hogy a hatást gyengítsük, a megfogalmazást szépítsük. Az eufemizmust pedig azért használjuk, hogy a nyelvi tabu valóban tabu maradjon, hogy ne kelljen valamit „néven neveznünk” (Cselovszkyné Tarr 1999: 35–37).

Maguk az egészségügyi dolgozók is gyakran elkerülési mechanizmusokat alkalmaznak, amikor például a köznyelven *rák* néven ismert betegséget inkább *daganatnak*, *rosszindulatú elváltozásnak*, *csomónak*, *kóros sejteknek*, *tumor-nak*, *szövetszaporulatnak*, *rosszindulatú elváltozásnak*, *szövetburjánzásnak* nevezik (Cselovszkyné Tarr 1999). Az eufemizmusnak fontos hatása van a nyelvre nézve, hiszen elősegíti szavak eltűnését, jelentéscsusamlását, jelentésbővülését, új szavak, perifrázisok, kollokációk születését (Demers 1991: 12). Leszögezhető, hogy az eufemizmus jelen van a mindennapi orvosi nyelvhasználatban. Az egészségügyi szakdolgozókat a társadalomban betöltött szerepük önmagában eufemizmus használatára kötelezi, amely lehetővé teszi, hogy semlegesebbé tegyék a tabutémákról való beszélgetéseket. Ezen a ponton tisztázom, hogy az eufemizmus nem egyszerű megfogalmazás, hanem pszichológiai jelenség is, amely elsősorban az egészségügy területén hathat reményt adó módon (Cselovszkyné Tarr 1999: 43). Az egészségügy nyelve gyakran szándékosan eufemizál, gyakorlatilag munkaeszköz a diagnózis közlésénél (Cselovszkyné Tarr 1999: 72).

Mint minden más nyelvi jelnek, az eufemizmusoknak is van diatopikus, diasztratikus és diakrónikus változata, átjárhatók és idővel elavulhatnak. Ha az eufemizmus felváltja a tabuszót, elveszíti szerepét, de lassacskán ő is tabuvá válik, majd az elavult eufemizmust újjal helyettesítjük, amely ugyancsak elavul egy idő után. Ezt a folyamatot láthatjuk a *fogyatékoság* angol nyelvű megnevezésében is: *lame*, *crippled*, *handicapped*, *disabled*, *person with a disability*, *physically-challenged*, *differently abled*. Az eufemizmus ereje tehát csökken, ha használata megszokottá válik, vagyis nem tér el a szokásos nyelvhasználattól (Jamet 2010: 35). Ezen okokból kifolyólag fontos, hogy ha az eufemizmusok szinkrón vizsgá-

latára törekszünk, akkor az elemzéshez használt szövegek keletkezésüket tekintve minél frissebbek legyenek.

Az eufemizmus tehát egy pozitív vagy semleges nyelvi kifejezés szépítő vagy elfedő értelmű használata a kellemetlen vagy tabuizált tartalom kifejezésére (Cselovszkyné Tarr 1999: 39). Az eufemizmusok az orvosi kommunikáció szervei részei. Az egészségügyi szakdolgozók bár legjobb belátásuk szerint igyekeznek a beteg számára befogadható módon a rossz híreket közölni, beszélni a kényes témákról, kommunikációjuknak komoly jogi vonatkozásai vannak az 1997. évi CLIV. egészségügyről szóló törvény értelmében. A vonatkozó jogszabályok pontjai tehát egyértelművé teszik, hogy az orvosnak őszintének kell lennie, de a közlés módra is számos javaslat, orvostikai utasítás vonatkozik.

3. Fordítási feladat végeztetése orvosi fordításokat vállaló szakemberekkel

3.1. Az esettanulmány előkészítése

Bár az eufemizmusok mérésére számos taxonómiát dolgoztak ki (Zlinszky 1931, Zumthor 1953, Tournier 1985, Demers 1991, Cselovszkyné Tarr 1999), ezek azonban túl általánosak, és nem fedik le a jelenség egészét. Warren (1992: 133) szerint két főcsoportot, formai (*formal innovation*) és szemantikai eljárásokat (*semantic innovation*) érdemes megkülönböztetni, amelyekben belül számos alcsoport van. Az eufemizmusok releváns megvalósulási formái az orvosi szövegeken a következők: idegen szavak, metonímiák, rövidítések és betűszók, illetve a taxonómiához Linfoot-Ham (2005: 242–243) által hozzáadott eponimák, azaz tulajdonnevek. A Warren-tipológia (1992) alkalmazásának előnye, hogy az eredmények összehasonlíthatók korábbi vizsgálatok eredményeivel, amelyeket szépirodalmi (Linfoot-Ham 2005), politikai (Samoškaitė 2011), fordított szépirodalmi (Beizae és Suzani 2016) szövegeken végeztek.

A disszertációs témám relevanciáját úgy igyekeztem alátámasztani, hogy fordítási feladat elvégzésére kértem olyan fordítókat, akik rendszeresen végeznek orvosi fordításokat. A feladatra szánt időt mindenki maga osztotta be, a megoldás online Google kérdőív formájában történt. Megkérdeztem a kitöltők korát, nemét, munkanyelveit, illetve hogy milyen gyakran fordítanak orvosi szövegeket. A feladatot összesen 24-en végezték el. Fontos megjegyezni, hogy a fordítók számából kifolyólag messzemenő következtetéseket nem lehet levonni az eredményekből, de az esettanulmánynak nem is ez volt a célja, hanem az, hogy rávilágítson, hogy a potenciálisan eufemisztikus hatást keltő egységek a fordítás folyamatában változnak, változhatnak. Mindezzel kijelölhetők a további kutatások irányok, lehetővé válik a kutatási kérdések és a kérdésekre vonatkozó hipotézisek megfogalmazása.

A fordítók betegtájékoztatókból véletlenszerűen kiválasztott szövegeket kaptak, és arra kértem őket, hogy a vastagon szedett szavakat, terminusokat, kifejezéseket fordítsák le. A kontextust segítségképpen megadtam, de fordítani csak a kérdéses egységeket kellett.

A fordítók figyelmét nem hívtam fel arra, hogy az eredmények az eufemizmusok vizsgálatához szükségesek, mert nem akartam befolyásolni őket a célnyelvi megfeleltetésben. A szövegekben megjelenő potenciális eufemizmusok eloszlása nem egyenesen arányos. Ez azért van, mert feltehetőleg idegen szavak például gyakrabban szerepelnek orvosi szövegekben, mint eponimák. A szövegeket éppen ezért nem szerettem volna „megfosztani” természetes jellemzőiktől, szándékosan teletűzdelve őket tulajdonnevekkel, mert valószínűleg a vizsgálat célja kiderült volna, és az feltehetőleg befolyásolja a fordítói döntést.

A kitöltők (24) összesen 75%-a nő, 25%-a férfi volt, átlagos életkoruk 39 év. Változó, hogy a kitöltők közül ki milyen gyakorisággal fordít orvosi szövegeket. A legtöbben (nyolcan) hetente, öten napi szinten, heten saját elmondásuk szerint ritkán foglalkoznak orvosi fordítással.

3.2. Az esettanulmány módszertana és eredményei

Mivel a potenciálisan eufemisztikus hatást keltő egységek azonosítása és elemzése más módszertant igényel, az egységek azonosításának módszertanát és az eredményeket egy alfejezetben belül mutatom be.

Az összeállított fordítási feladatban öt idegen szó (*amniocentesis, amniotic sac, amniocentesis, lymphocyte, tumours*) szerepelt. Mint minden nyelvben, sőt, mint minden szaknyelvben, az angol, francia és magyar orvosi szaknyelvben is vannak idegen szavak. A népek, népcsoportok folyamatosan érintkeznek egymással, és az új fogalmak, tárgyak megnevezésére idegen eredetű szavakat vesznek és adnak át. A nem belső keletkezésű szóállományban megkülönböztetjük egymástól a jövevényszó vagy kölcsönszó és az idegen szó fogalmát. Az idegen szó és a jövevényszó közötti különbség abban rejlik, hogy míg az idegen szó idegenszerűségét a nyelvközösség legtöbb tagja érzékeli, a jövevényszó nem idegenszerű, az átvevő nyelv rendszerébe beilleszkedett, a nyelvközösség számára nem idegen hatású. Ennek fényében természetesen az idegen szavak idővel ugyanúgy jövevényszavakká válhatnak (Fazekas 2007). Bár a *vírus, doktor, fisztula, diftéria* szavak mind latin eredetűek, véleményem szerint az első kettő nem hat idegenszerűen a nyelvközösség döntő többségének. Az eufemizmusok azonosítása szempontjából releváns az orvosi szaknyelvekben felbukkanó idegen szavak, tehát a laikus olvasó számára feltehetőleg idegenszerűleg ható terminusok jelensége. Úgy gondolom, hogy az általam vizsgált nyelvekben az orvosi nyelv történetének okán elsősorban latin, görög és angol (LGA) eredetű idegen szavakat érdemes vizsgálni. Ezt azért fontos tisztázni, mert a terminusokat szokás megkülönböztetni a köznyelvi szavaktól, de fontos leszögezni, hogy nincs éles határvonal a két fogalom között. Annál is inkább, mert lényegében bármely köznyelvi szó terminussá válhat egy adott beszédközösség számára, vagy akár egy adott szövegben is. A különbség a tudományos és a hétköznapi megismerés különbségeire vezethető vissza, hiszen a tudományos megismerési és megnevezési folyamat részletesebb, túlmegy a mindennapos megismerésen, és a valóság olyan szegletét osztályozza, amelyet a köznyelv egyáltalán nem, vagy csak kevésbé részletesen. (Heltai 2004: 29).

Újlatin nyelveken alacsony regiszterűnek tűnhet egy-egy olyan terminus, amely jól megállja a helyét angol tudományos szövegekben (Montalt Resurrecció és González Davies 2007: 242). A fordításban ilyenkor felmerül az orvostudományi terminus kerülése, az átalakítás (*reformulation*) és az explicitáció lehetősége (Jiménez-Crespo és Tercedor Sánchez 2017: 407). Angolról franciára és magyarra fordított párhuzamos, betegtájékoztatóból épült korpuszon kimutatható, hogy az angol alkorpuszra jellemző a legkevésbé az idegen szavak használata. A francia alkorpusz esetén több idegen szó szerepel, feltehetőleg az angol nyelvű orvosi terminusok jelenléte miatt. A legtöbb idegen szó a magyar alkorpuszban található, ami feltehetőleg azért van, mert magyarul idegenszerűleg hatnak a latin, görög és angol eredetű tudományos terminusok, a vizsgált nyelveken más lexikai jellemzőkkel rendelkeznek, az orvosi szakfordítók pedig igyekeznek megismertetni a célnyelvi olvasókkal az adott betegségekre jellemző tudományos terminológia egy részét, de annak köznyelven érthető változatait is (Mány 2019).

Az elemzésben az AntConc 3.5.0. segítségével lehívhatók a gyakorisági listák, amelyekből elkülöníthetők az idegen eredetű egészségtudományi terminusok vagy részben idegen eredetű, hibrid terminusok részei (pl.: *izomdisztrófia*, *őssejttranszplantáció*, *sejtproliferáció*). Kétség esetén az elemzéshez objektív alapot nyújt az adott nyelveken írt idegen szavak szótára (pl: Bakos 2013). Az elemzés következő lépésében a MemoQ szövegpárhuzamosító funkcióját használva lehetséges megvizsgálni az adott terminusok környezetét, ami azért fontos, mert arra számítok, hogy a szerző bizonyos esetekben például zárójelben szerepelteti az LGA terminust, de a magyar fordító esetenként köznyelvi szót választ a forrásnyelvi LGA terminus megfeleltetésére. A szövegpárhuzamosítás azért is szükséges, mert nem biztos, hogy az LGA terminusokat a fordító megtartja, és szükséges megvizsgálni, hogy az adott angol szöveg idegen eredetű terminusa hogyan jelenik meg a magyar fordításban. A párhuzamosítással tehát kigyűjtöm az LGA terminusokra jellemző fordítási stratégiákat.

Az első idegen eredetű terminus (*amniocentesis*) esetén 12 fordító a magyar megfelelőt (*magzatvíz-mintavétel*, *magzatvízvizsgálat* stb.) választotta a terminus megfeleltetésekor, 10 fordító megtartotta az idegen eredetű terminust, de annak jelentését magyarul is megadta, és két fordító vette át az idegen eredetű terminust mindenféle magyarázat vagy definíció nélkül. A terminus (*amniocentesis*) második előfordulásakor a számok némileg változnak, ugyanis továbbra is 12 fordító szerepelteti a csak magyar megfelelőt, csupán ketten választják az idegen eredetű terminus átváltását magyarázat betoldásával, és tízen használják önmagában az idegen eredetű terminust magyarázat vagy definíció nélkül. Az *amniotic sac* forrásnyelvi terminust 20-an magyar megfelelővel (*magzatburok*) váltották át, egy fordító tartotta meg az idegen terminust, és adott hozzá magyar megfelelőt, és három fordító tartotta meg az idegen szót magyarázat vagy definíció betoldása nélkül. A *lymphocyte* terminus magyar változata mellett hatan, magyarázattal betoldott idegen szóval való átváltása mellett nyolcan, az idegen szó önmagában való szerepeltetése mellett tízen döntöttek. Az utolsó idegen szót (*tumours*) 20-an magyar megfelelővel váltották át (*daganatok*, *daganatsejtek*, stb.), egy fordító szerepeltette a magyar és az idegen eredetű terminust, és hárman megtartották az idegen szót.

Az eredményeket összegezve elmondható, hogy a fordítók 70 alkalommal elhagyták a forrásnyelvi idegen szót, és a magyar megfelelőt választották. 22-szer figyelhető meg, hogy a fordítók megtartották az idegen szót, de közvetlenül mellé magyar magyarázatot, definíciót toldottak be. Összesen 28 alkalommal vették át az idegen eredetű terminust magyarázat nélkül. Fontos megjegyezni, hogy ebből 10 előfordulás az *amniocentézis* terminus, amelynek jelentését az első előfordulásakor 24-ből 22 fordító magyarul is elmagyarázta. Feltehetőleg azért döntött 10 fordító a *limfocita* terminus közvetlen átváltása mellett, mert az a köznyelv számára is ismertebb fogalom.

Az eredmények tekintetében megfigyelhető, hogy a fordításokban 98 alkalommal vagy elmarad az idegen szó, vagy közvetlen lexikai környezetében közérthető magyarázat, betoldás van. Ezekben az esetekben az idegen szavak esetleges forrásnyelven észlelhető eufemisztikus hatása megszűnik, tehát az eufemisztikus egység ortofemizálódik: az idegen szavakra jellemző szemantikai homály megszűnik, ha a célnyelven nem idegen szó, hanem a köznyelven is érthető terminus szerepel az idegen szó közvetlen lexikai környezetében, vagy az idegen szó helyett.

Az öt idegen szó után leggyakrabban előforduló esetlegesen eufemisztikus egység a betűszók (*MDS*, *MDS*, *VWF*, *HAVS*) kategóriája. A betűszók és a rövidítések egymás után következő nagybetűk (esetenként ponttal elválasztva), ezért korpusznyelvészeti eszközökkel a szövegekben azonosíthatók. Az első betűszó (*MDS*) első előfordulásakor 12 fordító feloldotta a betűszót (pl.: *mielodiszpláziás szindróma*, *mielodiszplázia*, stb.), 12 fordító pedig a betűszó megtartása mellett magyarázatot, definíciót toldott be. A második előfordulásakor 11 fordító döntött a betűszó feloldása mellett, 1 fordító a betűszó megtartása és a rá vonatkozó magyarázat betoldása mellett, és 12-en vették át közvetlenül a betűszót, miután az első előfordulásakor tisztázták annak jelentését. A *VWF* forrásnyelvi betűszót heten bontották fel, 11-en tartották meg a betűszót és toldottak be magyarázatot, öten vették át magyarázat nélkül, és egy fordító hagyta ki fordításából. Az utolsó betűszó (*HAVS*) esetén öt felbontás figyelhető meg, és 14 átváltás magyarázat betoldásával történt. A betűszót magyarázat nélkül kettő fordító vette át, és három hagyta ki.

A betűszók tekintetében elmondható, hogy a fordítók 38 alkalommal törekedtek arra, hogy a betűszót megtartsák, de annak közvetlen lexikai környezetében magyarázatot is fűzzenek hozzá. A betűszót 35 alkalommal bontották fel, és 19 alkalommal vették át magyarázat nélkül, de ebből 12 az *MDS* második előfordulása, amelyet a fordítók minden esetben elmagyaráztak a terminus első előfordulásakor. A fordítók 4 alkalommal döntöttek a betűszók kihagyása mellett. Az eredmények tekintetében tehát a betűszók 77 alkalommal ortofemizálódtak, és 19 alkalommal tartották meg eufemisztikus jellegüket.

A fordítási feladatban két rövidítés (*BP*, *NK*) szerepelt. Az elsőt 22 fordító magyar megfelelővel (*vérnyomás*) váltotta át, egy fordító tartotta meg a rövidítést magyarázat betoldásával, egy pedig magyarázat nélkül vette át. A második rövidítést (*NK*) 10 fordító váltotta át magyar megfelelővel (pl.: *természetes ölsejtek*), heten tartották meg a rövidítést magyarázat betoldásával, és hét fordító tartotta meg a rövidítést magyarázat nélkül. Az eredmények arra utalnak, hogy

a fordítók 32 alkalommal felbontották a rövidítést, kilenc alkalommal megadták a magyar megfelelőt a rövidítéssel együtt, és nyolc alkalommal használták csak a rövidítést. Ennek fényében a rövidítések 41 alkalommal veszítik el eufemisztikus jellegüket, és nyolc alkalommal tartják meg azt a fordításban.

A metonímiák szűrése abban az értelemben nehezíti meg a feladatot, hogy legjobb tudomásom szerint nem áll rendelkezésre a metonímiákat megbízhatóan azonosító szerver, ezért a feladat e része manuális elemzést igényel. Az első metonímia (*white finger*) esetén a fordítók két alkalommal kihagyást alkalmaznak, és csupán egy alkalommal választanak más szóképet (eponimát) a célnyelvi megfeleltetéskor (*Raynaud-jelenség*). Az összes többi, összesen 21 esetben a célnyelven megjelenő szóképek a forrásnyelvi szóképhez illeszkednek (pl.: *elfehéredett ujjak*, *fehér ujj jelenség*). Ezen a ponton meg kell jegyezni, hogy feltehetőleg ezeket a szóképeket a beszélőközösség nem érzékeli szépítő, eufemisztikus jellegűnek, hiszen a szóképek pontosan megnevezik az adott jelentést. Az elhalt, elfehéredett ujjak konkrét megnevezése véleményem szerint inkább szókimonódó, diszfemisztikus, mintsem eufemisztikus. Ennek alátámasztására további hatásvizsgálatok szükségesek, de érdekes, hogy a feltehetőleg eufemisztikus hatást keltő metonímia (*baby blues*) célnyelvi megfeleltetésében a terminus csupán egy alkalommal szerepel közvetlen átváltásként. A *baby blues* terminus szerepel továbbá három alkalommal a fordításokban, de ezekben az esetben a fordítók magyarázatot is fűztek hozzá. 20 alkalommal figyelhető meg, hogy a fordítók a *depresszió*, *lehangoltság* szavakat alkalmazták a fordításokban, és a metonímiát elhagyták. Ebben az esetben tehát 23 alkalommal ortofemizálódik a forrásnyelvi eufemizmus, és 1 alkalommal marad meg a terminus tompító jellege.

A tulajdonnevek felismeréséhez Farkas és Szarvas (2006) nyelvfüggetlen tulajdonnév-felismerő rendszerét használom. A statisztikai tulajdonnév-felismerőt korábban magyar és angol nyelvű gazdasági szövegeken, újsághíreken és orvosi szövegeken használták. Utóbbi esetén zárójelentések anonimizálására használták az orvosok, a kórházak és a betegek nevének felismerését. A szövegekben fel kell ismerni az előre meghatározott csoportokba tartozó tokensorozatokat. A tulajdonnév-felismerő rendszer szóalapú osztályozásként kezeli a kérdést, figyelembe véve a szövegkörnyezetre jellemző információkat, a megelőző és rákövetkező szavak főbb tulajdonságait. A rendszer felépítéséhez nagyméretű tulajdonságthalmazt gyűjtöttek össze, amely leírja az egyes szavakat és azok rögzített szélességű környezetét. A tulajdonnév-felismerővel lehetséges a tulajdonnevek kinyerése. Az eddigi kategóriákkal ellentétben nem változik lényegesen a potenciális eufemisztikus hatás a forrásnyelvi eponima (*Raynaud's syndrome*) esetén, hiszen összesen kettő fordító fűzött magyarázatot az eponimához a célnyelven, és 22 vette át magyarázat vagy definíció nélkül. A litotész (*not a small problem*) esetén 16 fordító megtartotta a tagadó formát, és 8 fordító eufemizálástól mentes, kijelentő alakot használt a fordításokban (pl.: *súlyos probléma*, *jelentős problémát tud okozni*).

Úgy gondolom, hogy a kis minta miatt az eredményekből nem érdemes százalékos arányokat számítani, de az eredmények rávilágítanak, hogy az eufemizmus egyes alkategóriáira más fordítási stratégiák jellemzők, és emiatt fontos a kategóriákat egyesével, egymástól elkülönítve vizsgálni. Az eredmények tekintetében elmondható, hogy a potenciálisan eufemisztikus egységek rendszerint

valóban változnak, nem „statikusak” a fordított szövegben a forrásnyelvi szöveghez képest, és az eufemisztikus hatás feltehetőleg a fordításokban változik. Akkor mutathatunk ki jellemző stratégiákat, általánosan megfigyelhető jellemzőket az eufemizmusok fordításával kapcsolatban, ha hatásvizsgálatot végzünk a potenciálisan eufemisztikus egységek eufemisztikus hatásának alátámasztására, és a stratégiákat nagy mennyiségű fordítási szövegtörzshöz elemezzük.

4. Kutatási kérdések, terminusok és korpusz

4.1. A kutatás kérdései

Az eufemizmusok gyakoriságát, az előfordulásukra jellemző hasonlóságokat és különbségeket, a fordítási stratégiákat a későbbiekben ismertetett korpusz alapján a következő konkrét kutatási kérdések vizsgálatával elemzem:

- (1) Milyen gyakorisággal fordulnak elő eufemizmusok az angolról magyarra és franciára fordított betegtájékoztató szövegek párhuzamos korpuszában?
- (2) Van-e eltolódás az összehasonlítható korpusz tekintetében az azonos nyelvű autentikus és az azonos nyelvű fordított alkörpuszok között az eufemizmusok gyakoriságának tükrében?
- (3) Milyen fordítási stratégiák azonosíthatók az eufemizmusok fordításakor az adott nyelvek, szövegtípus és fordítási irány tükrében?

4.2. A kutatásban használt terminusok

Az eufemizmusok azonosítására, jellemzőire és mérésére a következő terminusokat használom:

- (1) eufemisztikus sűrűség (*euphemistic density*): a lexikai sűrűség (a szótípus/szövegszó aránya) fogalmából kiindulva eufemisztikus sűrűségnek nevezem az eufemizmusok/szövegszók arányát;
- (2) eufemisztikus gyakoriság (*euphemistic frequency*): az eufemizmus alkategóriáinak gyakorisága egymáshoz képest;
- (3) eufemisztikus eltolódás (*euphemistic shift*):
 - a. eufemizálás (*euphemisation*): nem eufemisztikus egységből eufemisztikus egység lesz a fordításban (pl.: a *méhen kívüli terhesség* terminus fordítása a *Fallopian pregnancy* terminussal);
 - b. ortofemizálás (*orthophemisation*): az eufemisztikus egység elveszíti eufemisztikus hatását a fordítás folyamatában (pl.: az *amniocentesis* angol terminus fordítása a *magzatvízvétel* terminussal);
 - c. eufemisztikus csere (*euphemistic substitution*): a fordított eufemisztikus egység megtartja a forrásnyelvi egység eufemisztikus hatását, de a taxonómia más alkategóriájába sorolható (pl.: *the treatment is not an easy option* litotézis fordítása a *kezelés kihívásokkal teli utat jelent* körülírással).

4.3. Korpuszépítés

A betegtájékoztató szövegek fontos részei az orvos–beteg kommunikációnak, ezért alkalmasak az eufemizmusok elemzésére. Rossz hírek közlésénél „amennyiben lehetséges, készítsünk elő olyan írásos anyagokat, amelyeket majd átadunk a betegnek (pl. a betegségével kapcsolatos információs anyagokat, támogató szervezetek prospektusait stb.)”, hiszen ezek az anyagok segíthetnek a betegségről való tájékozódásban (Pilling 2008: 315). A szövegtípust tehát használják az egészségügyi kommunikációban, de fontos kiemelni, hogy a gyógyszerészeti, terápiás és orvosi kísérőiratok nyelvészeti elemzése a nyelvtudomány számára egyelőre feltáratlan terület (Illésné Kovács és Simigné Fenyő 2009: 141).

Az orvosi szaknyelv egyik diasztraktikus változatának tekintem az orvos–laikus kommunikációt. Az orvosi szaknyelv szakember és laikusok közötti nyelvhasználati rétegének jellemzője, hogy a kommunikáció résztvevői eltérő szakmai ismeretekkel rendelkeznek (Kurtán 2003: 33), és az egészségügyi szakdolgozók a kommunikáció során elkerülési mechanizmusokat alkalmaznak, amikor általuk kényesnek, nehéznek ítélt tényekről kell tájékoztatniuk a betegeket (Cselovszkyne Tarr 1999). Éppen ezért a szövegtípus kiválasztására motiváló következő ok, hogy véleményem szerint ezek a közvetett, írott formájú, betegeknek és hozzátartozóiknak készített füzetek jó lehetőséget adnak annak feltárására, hogy az angol orvosi szaknyelv jelen változatára mennyire és milyen formában jellemző az eufemisztikus fogalmazásmód, valamint hogy ezen eufemizmusok milyen mennyiségben és formában jelennek meg magyar és francia fordításokban, illetve az eredetileg franciául és magyarul írt betegtájékoztató szövegekben.

Az összegyűjtött szövegek egyik részére párhuzamos korpuszként (Baker 1993) tekintek, hiszen az angol nyelvű szövegeket és azok francia és magyar fordításait tartalmazza. Ezek a szövegek elérhetők a Pannónia Korpusz (Robin et al. 2016) egészségtudományi alkorpuszában. A párhuzamos korpuszelemzés lehetővé teszi annak feltárását, hogy az eredmények oka intralingvisztikai vagy interlingvisztikai explicitációban keresendő-e (Jiménez-Crespo és Tercedor Sánchez 2017: 420). A párhuzamos korpuszok hozzájárulnak, hogy az empirikus kutatások a leíró fordítástudomány felé forduljanak, és jól rávilágítsanak, hogyan oldják meg a fordítók az egyes fordítási problémákat (Robin et al 2016). A párhuzamos korpuszelemzés teszi lehetővé annak feltárását, hogy milyen különbségek vannak az eredeti és a fordított szövegek között, tehát milyen tudatos vagy tudatalatti stratégiákat alkalmaz a fordító az eufemizmusok fordításakor. A párhuzamos korpusz rámutat a fordító műveleteire, stratégiáira, illetve azt is megmagyarázza, hogy miként befolyásolja a fordító megfogalmazását az eredeti forrásnyelvi szöveg.

Az összegyűjtött szövegek másik része összehasonlítható korpusznak (Baker 1993) tekinthető: azonos nyelvű, gépileg elemezhető, ugyanazon műfajú eredeti, autentikus magyar szövegből áll. Az összehasonlítható korpusz rávilágít arra a kutatás szempontjából fontos kérdésre, hogy bizonyos szavak, terminusok gyakrabban fordulnak-e elő a fordított alkorpuszban, mint a nem fordított alkorpuszban, hogy az eufemizmusok gyakorisága a két alkorpuszban eltérő-e,

hogy azonosítható-e eltolódás. Azon túl, hogy az autentikus magyar szövegek műfaja megegyezik a párhuzamos korpuszban szereplő, fordítás eredményeképpen kapott magyar célnyelvi szövegek műfajával, tematikájukat és regiszterükben hasonló, terjedelmükben nincs jelentős különbség. A magyar nyelvű autentikus alkorpusz természetesen nem fordítás eredménye, de szükséges a kutatás szempontjából. Ebben arra keresem a választ, hogy van-e eltérés az eufemizmus tekintetében a fordított és az autentikus szövegek között, tehát hogy változik-e az idegen szavak gyakorisága a fordítás folyamatában.

A szövegek gyűjtésénél figyelme kell venni, hogy a szövegek keletkezésüket és fordításukat tekintve 2000, de lehetőleg 2010 utániak legyenek. A betegtájékoztatókat .txt formátumban tárolom, hiszen ebben a formátumban elemezhető korpusznyelvészeti eszközökkel. Különböző szerzők és különböző fordítók munkáját elemzem, mert a cél általános tendenciák, nem pedig egy-egy fordító jellemző stratégiáinak kimutatása. Fontos, hogy az elemzéshez olyan szövegek elemzésére kerüljön sor, amelyek témája korunk társadalmában és az elemzés alapjául szolgáló lingvakultúrák szövegeiben feltehetően eufemizálásra ad okot (pl.: gyermekbetegségek, HIV/AIDS, abortusz).

5. Összefoglalás és kitekintés

Az eufemizmus összetett pszichológiai és szociolingvisztikai fogalom, a használatára vonatkozó jellemzők nyelvenként és kultúránként eltérők lehetnek, ezért kiemelten fontos szerepük van a fordításban. A korábban kidolgozott taxonómiák és az eufemizmusok általános jellemzésének, valamint az orvosegyetemek normatív elvárásai és a vonatkozó jogszabályok megismerése után nyílik lehetőség az eufemizmusok „szűrésére”. Ahogy az elméleti háttérben bemutattam, számos kutató foglalkozott az eufemizmus tipologizálásával, de a legátfogóbb képet Warren (1992) taxonómiája adja, elemzésemben ezért erre támaszkodom. Kutatásom eredményeit a Warren-féle taxonómiából kiinduló korábbi vizsgálatok eredményeivel hasonlítom össze, így képet kaphatunk az eufemizmusok hasonlóságairól és különbségeiről egészségügyi, politikai és szépirodalmi szövegek tekintetében.

A kutatás megkezdése előtt rövid fordítási feladat elvégzésére kértem orvosi fordítással foglalkozó szakembereket. A jelen tanulmányban bemutatott eredmények arra utalnak, hogy az eufemizmusok változhatnak a fordítás folyamatában, és felmerül a kérdés, hogy milyen különbségeket és hasonlóságokat figyelhetünk meg a párhuzamos és az összehasonlítható korpuszokban. Fontosnak tartom, hogy az írott szövegek elemzését kiegészítsem egyéb kutatási módszerekkel. Az empirikus kutatást interjúk készítésével árnyalom. Az orvosi kommunikációban részt vevő angol, francia és magyar anyanyelvű, különböző korú és nemű egészségügyi szakdolgozóknak, fordítóknak és betegeknek előre összeállított kérdéseket teszek fel. A beszélgetést a résztvevők engedélyével hangfelvétellel rögzítem. Az interjúk rávilágítanak a betegtájékoztatók felhasználói attitűdjeire, a tudatos vagy nem tudatos fordítói döntésekre és az orvos-tudományban elvárt kommunikációs mintákra az eufemizmusok tekintetében.

Az eufemizmus egyes alkategóriáinak vizsgálata nem ugyanolyan nehézű feladat, ezért elemzésüket alkategóriánként szükséges elvégezni. Az idegen szavakat, a tulajdonneveket, a rövidítéseket, a betűszókat, a litotészeket a dolgozatban bemutatott módszerekkel kivonatolom az egyes alkorpuszokból, az eredményeket számszerűsítem, és összevetem, majd megállapítom az eufemizmusok egyes alkategóriáira jellemző fordítási stratégiákat. Fontos megjegyezni, hogy a felsorolt alkategóriákba való besorolhatóság nem jelenti feltétlenül azt, hogy az adott nyelvi egységek eufemisztikus hatást keltenének (főleg a metonímiák esetében). A kiszűrt, potenciálisan eufemisztikus egységeken hatásvizsgálatot fogok végezni, és akkor tekintem eufemisztikusnak az adott kifejezést, ha a beszélőközösség azt annak érzékeli. Ennek fényében állapíthatjuk meg az adott szövegek eufemisztikus sűrűségét, eufemisztikus gyakoriságát, illetve a fordításban keletkező esetleges eufemisztikus eltolódásokat az adott nyelveken írt vagy az adott nyelvekre fordított betegtájékoztatók és az adott fordítási irányok tekintetében.

Kutatásom eredményeivel reményem szerint átfogóbb képet kapunk az eufemizmusok működéséről autentikus angol, magyar és francia, valamint angolról magyarra és franciára fordított betegtájékoztatók tükrében. Az eredmények hasznosak lehetnek a leíró fordítástudomány, az orvosi kommunikációban résztvevő egészségügyi dolgozók, fordítók és betegek számára. A kutatás ezen felül segítséget nyújthat a gyakorló fordítók túl a (szak)fordítóképzésben oktató tanároknak és hallgatóknak.

Irodalom

- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies – Implications and Applications. In: Baker, M. Francis, G., Tognini-Bonelli, E. (eds) *Text and Technology. In Honour of John Sinclair*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 233–250.
- Bakos F. 2013. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Beizae, M., Suzani, S. M. 2016. A Semantic Study of English Euphemistic Expressions and Their Persian Translations in Jane Austen's Novel "Emma". *International Academic Journal of Humanities* Vol. 3. No. 11. 41–53.
- Cselovszkyné Tarr K. 1999. *Tabu és eufemizmus az egészségügy nyelvében*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Demers, G. 1991. L'euphémisme en anglais et en français. *Langues et Linguistique* No. 17. 17–37.
- Donáth T. 2003. Hogyan is állunk a magyar anatómiai szaknyelvvél? *Magyar Orvosi Nyelv* No. 2. 30–45.
- Farkas R., Szarvas Gy. 2006. Nyelvfüggetlen tulajdonnév-felismerő rendszer, és alkalmazása különböző domainekre. In: Alexin Z., Csendes D. (szerk.) *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Informatikai Tanszékcsoport. 22–32.
- Fazekas E. 2007. *Bevezetés a magyar nyelvtörténetbe*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó.
- Heltai P. 2004. Terminus és köznyelvi szó. In: Dróth J. (ed.) *Szaknyelv és szakfordítás* Gödöllő: Szent István Egyetem. 25–46.

- Illésné Kovács M., Simigné Fenyő S. 2009. Gyógyszerészeti kísérőiratok kommunikációs szempontú elemzése Hymes szociokulturális modellje alapján. In: Gecső T., Sárdi Cs. (szerk.) *A kommunikáció nyelvészeti aspektusai*. Budapest: Tinta Tankönyvkiadó. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola. 141–148.
- Jamet, D. 2010. Historique et procédés linguistiques de l'euphémisme. In: Jamet, D. et Jobert, M. (eds) *Empreintes de l'euphémisme. Tours et détours*. Paris: L'Harmattan. 30–49.
- Jiménez-Crespo, M. Á., Tercedor Sánchez, M. 2017. Lexical variation, register and explication in medical translation. A comparable corpus study of medical terminology in US websites translated into Spanish. *Translation and Interpreting Studies* Vol. 12. No. 3. 405–426.
- Kurtán Zs. 2003. *Szakmai nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Linfoot-Ham, K. 2005. The Linguistics of Euphemism: A Diachronic Study of Euphemism Formation. *Journal of Language and Linguistics* Vol. 4 No. 2. 227–263.
- Mány D. 2019. Idegen szavak autentikus és fordított orvosi szövegekben: fordítási stratégiák angol, magyar és francia betegtájékoztatók tükrében. In: Horváth I. (szerk.) *TransELTE 2018*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 23–38.
- Montalt Resurrecció, V., González Davies, M. 2007. *Medical Translation Step by Step. Translation Practices Explained*. Manchester: St. Jerome..
- Pilling J. 2008. Rossz hírek közlése. In: Pilling J. (szerk.) *Orvosi kommunikáció*. Budapest: Medicina Könyvkiadó. 306–335.
- Robin E., Dankó Sz., Götz A., Nagy A. L., Pataky É., Szegh H., Zolczer P. 2016. Fordítástudomány és korpuszkutatás: bemutatkozik a Pannónia Korpusz. *Fordítástudomány* 18. évf. 2. szám. 5–26.
- Samoškaitė, L. 2011. *21st century political euphemisms in English newspapers: semantic and structural study. MA paper*. Vilnius: Vilnius Pedagogical University.
- Tótfalusi I. 2008. *Idegenszó-tár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tournier, J. 1985. *Introduction descriptive à la lexicogénétique de l'anglais contemporain*. Paris-Genève: Champion-Slatkine.
- Trojca, P. 2006. *Euphemismen und Politik*. München [etc.]: Grin.
- Warren, B. 1992. What euphemisms tell us about the interpretation of words. *Studia Linguistica* Vol. 46. No. 2. 128–172.
- Zlinszky A. 1931. *Az eufémizmus*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Zumthor, P. 1953. Euphémisme et rhétorique au Moyen Age. *Cahiers de l'Association internationale des études françaises* Vol. 3 No. 1. 177–184.

A terminuskapcsolatok és ontológiai rendszerek felfedezése a fordítóképzésben

Ugrin Zsuzsanna

E-mail: ugrinzsuzsa@gmail.com

Kivonat: A terminusok, illetve az azokhoz kötődő fogalmak rendszerezése, kategorizálása fontos része mind a wüsteri általános terminológiaelméletnek, mind az ezredforduló körül megjelent újabb, kommunikatív és szociokognitív irányzatoknak. Míg egy-egy adott szakterület terminusainak összegyűjtése és kapcsolataik szisztematikus feltérképezése elsősorban a hivatásos terminográfusok feladata, addig az ilyen rendszerek átlátása, kognitív megközelítése a fordítók, szakfordítók számára is hasznos kompetenciát jelent. Ennek ellenére a hazai fordítóképzésekben gyakran csak marginális szerepet kap a terminushierarchiák tanulmányozása. A tanulmány röviden ismerteti az említett három elmélet ontológiai vonatkozásait, majd ezek alapján felvázol néhány rugalmasan adaptálható módszert, amelyek segítségével a leendő fordítók mélyebben megismerhetik az egyes szakterületek fogalmi rendszereit, illetve kitér az ezt támogató technológiai megoldásokra is.

Kulcsszavak: terminológia, terminográfia, termontológia, terminológiamenedzsment, fordítóképzés

1. Bevezetés

A terminológiaoktatás kezdettől a fordítóképzések szerves részét képezi, bár önálló tantárgyként csak az utóbbi évtizedekben jelent meg, és keretében minden képzésben más és más jellegű, összetételű ismereteket oktatnak; másképp oszlik meg az elmélet és a gyakorlat, a konkrét értelemben vett terminológia és az utóbbi 10–15 évben megjelent terminológiamenedzsment oktatásának aránya. Miközben a Károli Gáspár Református Egyetemen 2009 és 2018 között önálló terminológusképzés is folyt, más képzéseken a hallgatók inkább a fordítástámogató szoftverekkel ismerkednek a terminológia tantárgy keretében.

Mindenütt, ezen belül pedig különösen a szakfordítóképzésekben alapvető azonban, hogy a leendő fordítók elsajátítsák egyrészt a terminológia alapelveit, másrészt az egyes szakterületekhez köthető szakszókincs felismerésének, kezelésének és alkalmazásának módjait. Ennek támogatására a magyar szakirodalomban is számos fontos írás született: ezek egyfelől a terminológiaelmélet alapkérdéseit járják körül (pl. Heltai 2004, Fischer 2012, Tamás 2015), másrészt a számítógépes terminológiakezelés oktatásával foglalkoznak (pl. Erdős 2004,

Rádai-Kovács 2004, Ugrin 2017). Jelzés értékű, hogy a *Szaknyelv és Szakfordítás* két tematikus számot (2004 és 2015) is szentelt a terminológiaoktatás kérdéseinek, kihívásainak.

A terminológia egyik fontos részterülete az – elmélet és gyakorlat határán álló – terminográfia, a terminusok és adataik kidolgozásának tevékenysége (Tamás 2010): ide tartozik a terminológiai adatbázisok kezelése, amely a fordítóképzés elengedhetetlen része, de ezen túlmenően a terminusok rendszerezése, ontológiákba szervezése is, amely már jóval kisebb súllyal jelenik meg a képzésben. Véleményem szerint utóbbi szempont több figyelmet érdemelne, mivel a fordítójelöltek számára mind a terminusok értelmezésében, jelentésük pontosításában, mind az adott szakterület – vagy Tamás (2010) szerint domén – fogalomrendszerének átlátásában fontos szerepet tölt(hetne) be.

E tanulmány ennek elméleti háttérét és gyakorlati alkalmazási lehetőségeit járja körül: a terminológiaelmélet újabb fejleményei és ezeken belül az ontológiai kísérletek áttekintése után azt vizsgálom, hogy ezen irányzatok megismerése hogyan járulhat hozzá a leendő fordítók terminológiai kompetenciájának fejlesztéséhez.

2. Új irányzatok a terminológiában

2.1. GTT, SCT, CTT

Az alcímben szereplő betűszavak a terminológiaelméletben jelentkező főbb irányzatokat fedik. Ezek közül időrendben első az általános terminológiaelmélet (General Theory of Terminology, GTT), amely a terminológia-tudomány alapítója, Eugen Wüster által megfogalmazott alapelveket jelenti (Bowker 2009). Wüsterhez és követőikhez, a bécsi terminológiai iskolához hasonlóan a terminológia nyelvészeti-funkcionális megközelítését alkalmazta a 20. század második felében a prágai és a moszkvai iskola is (Cabré 1999): mindhárom irányzat a természettudományos-műszaki szaknyelv egyértelműsítésére, szabványosítására törekedett, s mind a terminusok, mind azok rendszerezése tekintetében az egzaktabb, „szűkebb” értelmezést (Fischer 2010) szorgalmazták. Az általános terminológiaelméletnek széleskörű szakirodalma van, amelyet Cabré (1999), Fóris (2005) és Bowker (2009) is ismertet.

Bár már 1980 körül megfogalmazódtak a wüsteri módszerek első kritikái (Temmerman 2007), elsőként Juan C. Sager (1990) támasztotta alá empirikus kutatásokkal a nézetet, amely miszerint a fogalmakból kiinduló, preskriptív terminologiaelemzésnél célravezetőbb a korpuszok elemzésén alapuló, deskriptív nyelvészeti-kommunikatív szemlélet.

Ez az elgondolás vezetett a kommunikatív terminológiaelmélet (CTT, Communicative Theory of Terminology, Cabré 1999) kidolgozásához, amely a terminológiát (mint önálló tudományterületet) interdiszciplinaként jelöli meg a nyelvészet, a tudás- és a kommunikációelmélet között, hangsúlyozva, hogy a terminológiai egységek nem függetleníthetők természetes nyelvi-kommunikációs-pragmatikai kontextusuktól (Campo-Cormier 2005).

A terminológiai egységek szakszerű rögzítése és struktúrába ágyazása nem csupán a preskriptív, hanem a deskriptív terminológiai munka esetén is fontos, mivel megalapozottabb fordítói választásokat tesz lehetővé mind az adott feladat keretében, mind a későbbi megbízások esetén.

A Wüsteri elvekkel még radikálisabban szakított a szociokognitív terminológiai elmélet (SCT: SocioCognitive Theory of Terminology; Temmerman 2000), amely a fogalmakat és azok rendszereit az egyéni vagy kollektív kognitív struktúrák függvényében értelmezi. Rita Temmerman (2000) elméletének kiindulópontjaként Fillmore (1985) keretszemantikáját és Lakoff (1987) idealizált kognitív modelljeit (ICM) jelöli meg. Az egyének vagy különböző (szakmai) nyelvi közösségek mind a jelölőkről, mind a denotátumokról eltérően gondolkodhatnak, amit az egyes terminusokhoz fellelhető definíciók sokfélesége is bizonyít: ebből az következik, hogy a valóságot és annak elemeit lehetetlen teljesen objektív, a nyelvhasználoktól független jelenséggént kezelni. A szociokognitív terminológia alap tételeit Fóris (2015) foglalta össze.

A Wüster-, a Cabré- és a Temmerman-féle elgondolások szerint a terminográfia, azaz a terminusok adatainak rögzítése, valamint azok rendszerezése is más-más elveket követ: ezekkel a következő fejezet foglalkozik.

2.2. Terminográfiai irányzatok és terminuskapcsolatok

A terminográfia fogalmának kialakulását és értelmezését disszertációjában Tamás (2010) járja körül; itt idézi az ISO 1087-1:2000 nemzetközi szabványt, amely szerint a terminográfia a terminológiai tevékenység része, és célja a terminológiai adatok rögzítése és közzététele (Tamás 2010: 12). A terminográfiai szócikkek összeállításáról, illetve a terminuskapcsolatok felvázolásáról a különféle terminológiai irányzatok eltérően gondolkodnak.

2.2.1. Terminuskapcsolatok az általános terminológiai elméletben

A GTT a terminusok, illetve az általuk jelölt fogalmak között alapvetően kétféle hierarchikus kapcsolatrendszerrel különböztet meg: a logikai (vagy generikus, azaz faj-nem alapú), illetve az ontológiai (partitív, azaz rész-egész viszonyon alapuló) hierarchiát. A kapcsolattípusok Wüster-féle osztályozását összefoglaló Helmut Felber (1984) utóbbihoz sorolja az időrendi és nyersanyag-termék jellegű kapcsolatokat is. Sermann (2013: 82) viszont e két típust az asszociatív viszonyokhoz sorolja, amelyek nem hierarchikus jellegűek, mivel tapasztalat útján, például a fogalmak tér- vagy időbeli közelsége miatt keletkeznek. Ilyenek a hatás (effect) típusúként megjelölt viszonyok is, amelyeket a GTT a logikai és ontológiai osztályozások mellett harmadik kapcsolattípusként ír le: ezekben a vertikális láncolatokban az egymással szomszédos fogalmak között fennállhat ok-okozati, leszármazási vagy eszköz-tevékenység viszony (Felber 1984).

A fenti fogalomrendszerek grafikai ábrázolására a GTT számos megoldást javasol (diagramok, ágrajzok, táblázatok stb., leírásukat ld: Felber 1984: 135–157).

Amennyiben egy adott fogalmat nem önmagában, hanem a fogalmilag fölé- és alárendelt egységekkel együtt vizsgálunk, valóban sokkal közelebb ke-

rülünk az adott szakterület megismeréséhez. Ezen túlmenően ez az osztályozás adja a terminusok szabvány szerinti definiálásának alapját (a szabvány szerinti definíciók és típusaik összefoglalását ld. Cabré 1999 és Sermann 2013).

2.2.2. Terminuskapcsolatok a kommunikatív terminológiaelméletben

A CTT alapvetően az élő szaknyelvhasználatot tekinti kiindulópontjának. Cabré (1999) a terminográfiát (azaz a terminológiai adatbankok szerkesztését) tudományos kutatóprogramént értelmezi, amelynek elején az adott szakterület-ről származó forrásszövegek módszeres összeállítása, a végén pedig az elkészült szócikkek fogalmi struktúrákba rendezése áll.

Cabré (1999) a fogalmi mezők strukturálását a terminológiai projektmunka második szakaszában, a kutatás előkészítésének részeként (a terminusok kidolgozása előtt) tárgyalja. Megfelelő kivitelezéséhez a következő szempontokat adja meg:

- jelzi, hogy a téma, a szakterület fogalmi konszolidáltsága, a terminográfiai hagyományok stb. befolyásolhatják az ilyen irányú munkát;
- elvárja, hogy a struktúra lefedje a kutatott terület egészét, hozzákapcsolja azt a fölérendelt fogalmi mezőhöz, bemutassa a belőle kiágazó összes részterületet, valamint az ezeken belüli és ezek közötti kapcsolatokat; utóbbit oly módon, hogy egy fogalom csak egy „ágon” forduljon elő;
- figyelmeztet arra, hogy a struktúra nem tartalmazhat más fogalmi mezőkhöz tartozó elemeket.

A terminológiai definíciók szabvány szerinti meghatározását a fenti szellemben egészíti ki: a fogalmak egymástól való megkülönböztetésén túl elvárja, hogy a definíciók felvázolják az adott fogalmat tartalmazó fogalmi struktúra minden ágát, s kifejezzék a fogalom rendszer szintű kapcsolatait e fogalommező többi tagjával, miközben figyelembe veszik a leendő felhasználók, olvasók képzettségét és igényeit is.

2.2.3. Terminuskapcsolatok a szociokognitív terminológiaelméletben

Mindkét fenti felfogástól lényegesen eltér az SCT megközelítése, amely már az alapfogalmak tekintetében is radikális változtatásokat szorgalmaz. Kiindulópontja az a megállapítás, hogy egyes szakterületek terminológiája nem rendezhető maradéktalanul a GTT által meghatározott logikai, illetve ontológiai hierarchiákba, azaz bizonyos fogalmak között nem létesíthetők sem generikus (fajnem alapú), sem partitív (rész-egész alapú) kapcsolatok. Mivel emiatt sok (jellemzően prototípus alapú) terminus esetén lehetetlenné válik a GTT szerinti definíció (amely az ilyen terminushierarchiákban szomszédos fogalmakat veszi alapul), Temmerman (2000) új koncepciót javasol (ld. 2. 1. fejezet). Az egy adott megértésstruktúrán belül található megértésegységek leírására (2000:122) a klasszikus terminológiai szócikktől teljesen különböző megértésegység-sablont (template of unit of understanding) alkotott (2000:122), amely a kategória /

terminus megnevezése után meghatározza a kategória típusát (entitás, cselekvés, gyűjtőkategória, stb.), felvázolja magdefinícióját (core definition: a kategória fellelhető definícióinak átfedéséből nyert lényegi információ), valamint a hozzá tartozó kategórián belüli és kategóriák közötti, másodlagos jelentőségű információkat. A kategórián belüli adatok között megjelennek a klasszikus (generikus és partitív) kapcsolatok, ezeken túl pedig további kapcsolat-lehetőségek: cél, felhasználás, alkalmazás, „stb”, amelyek prototípus alapú kategóriák esetén is lehetővé teszik a leírást. A kategóriák közötti szempontok pedig az adott kognitív modellt segítenek feltérképezni a kategória használatát jellemző „távlatok”, „szakterületek”, „szándékok” (perspectives, domains, intentions) pontosításával. Ezeket – ha szükséges – kiegészíthetik történeti és folyamatokra vonatkozó adatok is; előbbi különösen a nagyobb kiterjedésű gyűjtőkategóriák, utóbbi a cselekvések esetében lehet kulcsfontosságú. A cél mindenkor az adott egység teljes és pontos megértése, azaz elhelyezése a megfelelő kognitív struktúrában.

2.3. Termontológia és termontográfia

A terminológiaelméletben bekövetkezett fenti változások és a számítógépes nyelvészet fejlődése vezetett a 2000-es évek elején a termontológia és annak gyakorlati megvalósulása, a termontográfia létrejöttéhez.

A termontológia és a termontográfia fogalma 2003-ban jelent meg a szakirodalomban: akkor, amikor Temmerman és Kerremans a brüsszeli Erasmus-hogeschool Szaknyelv és Kommunikáció Központjának (CVC) kutatóiként publikálták az első termontográfiai projekt, az FF POIROT eredményeit (Temmerman és Kerremans 2003).¹

Az FF POIROT² európai uniós kutatási projekt célja a pénzügyi csalás megelőzésével kapcsolatos tudásanyag ontológiai feldolgozása volt, azaz egy négynyelvű terminológiai adatbázison alapuló, számítógépes alkalmazások (s így több uniós intézmény informatikai rendszere) által felhasználható szemantikai modell felépítése. Elindításához az a felismerés vezetett, hogy a kommunikatív és szociokognitív terminográfia, valamint a (szöveg alapú) ontológia módszerei között komoly átfedések figyelhetők meg, s hogy a két terület kölcsönösen ösztönzően hathat egymásra (Temmerman és Kerremans 2003, Kerremans 2004).

Míg a terminológia a forrásanyagok szakszerű kivonatolásával és kognitív (megértés-) struktúrákba, kategóriákba rendezésével sok hasznos alapanyagot szolgáltat az ontológiának, addig az ontológia közvetve, az internetes tartalmak és korpuszok mögötti „kognitív vázként” segítheti a terminológusok, lexikográfusok (és fordítók) munkáját (Temmerman és Kerremans 2003). A számítógépes ontológiák olyan tudásszervező adattárak (Budin 2011), ame-

¹ Tamás (2010) a termontológia kifejezés megjelenését – ennek ellentmondóan – 2008-ra teszi.

² Financial Fraud Prevention Oriented Information Resources using Ontology Technology (IST-2001-38248)

lyek egy adott nyelv vagy szakterület fogalmait azok kapcsolataival, valamint a számítógépes feldolgozást lehetővé tevő metaadatokkal együtt tartalmazzák. Ilyen rendszerek segítik az internetes böngészés optimalizálását (szemantikus web), illetve többnyelvű szövegelemzést vagy online szótárakat is támogathatnak (Temmerman és Kerremans 2003). Disszertációjában Seidl-Pécs (2011) ismerteti a főbb lexikai ontológiákat, köztük a magyar HuWordNet-et (Miháltz et al. 2008): ezek alapelemei a synseteknek nevezett szinonima-halmazok, amelyek a hierarchikusan felépített szemantikai hálózat csomópontjaiként meghatározzák az adott szemantikai keretet (Fóris 2014, Temmerman 2007). A terminológiai és ontológiai rendszerek közötti adatátvitelt fájlformátumok, modellek, folyamatok sokasága teszi lehetővé, ezeket részletesen tárgyalja Budin (2011), aki kitér az ontológiai kapcsolatokon belüli asszociatív viszonyok számos változójára is (Budin 2011: 64–68).

Az FF POIROT-t később több hasonló projekt követte (Kerremans 2004; 2008, Temmerman 2007, Tamás 2010; 2015), amelyek mindegyike azt tűzte ki célul, hogy az egyes nyelvek köznyelvi szókincsét modellező számítógépes ontológiai rendszerek alapján a szaknyelvek terminológiája is hasonló, mind a terminológusok, mind a fordítók munkáját támogató, egy- vagy többnyelvű tudásbázisokká szerveződjön. A termontográfiai vállalkozásoknak egyelőre nincs magyar vonatkozása: remélhetőleg a jövőben megvalósulnak olyan projektek, amelyek – ha nem is kizárólag, de legalább részben – a magyar szakterminológia elemeit is ilyen rendszerekbe foglalják.

3. Terminológiai rendszerezés a fordításban és a fordítóképzésben

Az alábbiakban annak áttekintése következik, hogy a fordítók mit hasznosíthatnak a fenti ismeretekből, s hogy ennek fényében mit érdemes mindebből bemutatni a fordítóképzések hallgatóinak.

3.1. A terminológiai kompetencia

A terminológia elméleti és gyakorlati ismerete többféle készség birtoklását jelenti, s a tudomány interdiszciplináris jellege folytán ezek a készségek is több, a fordítóktól a mai piac által elvárt kompetencia-területhez társíthatók. Az EMT által a fordítóképzések számára kidolgozott kompetenciasémákban (EMT 2009; 2017) legalább három olyan terület van, ahol a terminológiai tudás valamilyen formában megjelenik. Az 2009-es modell magyarázata explicit módon az információkereső kompetencia részeként említi a terminusok szövegből történő kinyerésére, glosszáriumok összeállítására, háttérdokumentáció gyűjtésére irányuló tevékenységet, s megjelenik a szakterminológia ismerete a tematikus kompetencia elemei között is. A 2017-es keretben mindez a fordítási kompetencia alá integrálódott. Ugyanakkor műszaki-technikai kompetenciának is ki kell terjednie a számítógépes fordítástámogató eszközök használatának képességén belül a terminológiakezelő szoftverekre is (Erdős 2004,

Kis 2004). Ahhoz továbbá, hogy a terminológiai munka valóban minőségi eredményre vezessen, éppúgy szükséges a forrás- és célnyelv alapos nyelvtani-konnotatív ismerete, mint az egyes terminusrendszerek közötti eltérések, a terminusok használata közötti kulturális különbségek tudatos kezelése (a terminológia interkulturális kihívásaira Heltai 1988; 2004 és Fischer 2012; 2015 is felhívja a figyelmet). A terminológiai kompetencia transzverzális jellegét Sermann (2017) is kiemelte.

A BME, a bécsi Univie és a spanyol Hermes fordítóiroda közös projektje, az eTransfair (2016–2019) alapvető célja a technológiatudatos, piacképes szakfordítóképzés támogatása volt: ennek keretében hét szellemi terméket dolgoztak ki, amelyek közül az első egy szakfordítói kompetenciaprofil. Ennek megalkotásához 2017-ben a BME-n számos magyarországi fordítóképző intézmény oktatói gyűltek össze, s együtt gondolkodásuk eredményeként született meg az eTransfair honlapján jelenleg is látható felosztás. Ebben a terminológiai kompetencia az EMT modelljéhez hasonlóan az információkereső kompetenciához társul, ám nem alá-, hanem mellérendelődik, amennyiben e kategória az „információkereső-terminológiai” kompetencia elnevezést kapta. Az oktatói közösség azonban az egyeztetés során ennek módosítását is felvetette, mivel egyrészt az információkeresés nem korlátozódik a terminológia-kivonatolásra, másrészt a terminológia többi vetületének – többek között a terminusok osztályozásának és (a doménhez tartozó) fogalmi rendszerekben való elhelyezésének – a szakfordítói munka fontos elemeként szintén helye lenne a sémában. Az ilyen (többszörös) átfedések miatt felmerült az eredetileg kétdimenziós kompetenciamodell térbeli újragondolása is.

Montero és Faber (2009) a fentiekkel ellentétben kiemelt fontosságot tulajdonít a terminológiai kompetencia elemei között a terminusok által aktivált fogalmi rendszerek felismerésének és feltérképezésének, valamint az ezáltal gyors és hatékony tudásszerzésnek. Az ilyen kognitív sémák pedig akkor építhetők ki megfelelően, ha a fordítójelöltek megismerik a különféle módszereket és a hátterükben húzódó különféle elméleteket is. Montero és Faber (2009) a GTT, a CTT és az SCT elvei mellett az anyaintézményük, a Granadai Egyetem által kifejlesztett „keret alapú” terminológiaelmélet (FBTT) gyakorlatorientált fel dolgozását is javasolja.

3.2. A terminusok osztályozása és a (leendő) fordító

Arról, hogy a fordító munkáját hogyan segítheti egy-egy adott szakterület terminuskapcsolatainak átlátása, Cabré (2010) írt részletesen. A terminusok és a közöttük létrejövő kapcsolatok együttesen alkotják a domén tudásstruktúráját, amelyet megismerve a fordító könnyebben azonosítja a fordítandó szöveg mögötti szaktudás-egységeket (specialized knowledge units, Cabré 2010: 358) és találja meg a hozzájuk tartozó célnyelvi terminusokat.

Mivel a (szak)fordító munkája során leggyakrabban *ad hoc*, azaz deskriptív terminológiai tevékenységet végez (Fischer 2015, Tamás 2015), a szakfordítóképzésben is hasznosabb, ha – a szisztematikus terminológiai munka som más ismertetése mellett – a hangsúly a deskriptív módszerek minél alaposabb

elsajátítására kerül. Ehhez Cabré (1999; 2010) háromféle terminológiaforrás (egynyelvű szövegek; két- vagy többnyelvű szótárak, terminológiai adatbázisok; két- vagy többnyelvű párhuzamos vagy összehasonlítható korpuszok) tudatos használatát javasolja, beleértve ezek ontológiai vonatkozásait is. A szöveges források közé tartoznak a szakterület fogalmi struktúráját megvilágító hierarchikus osztályozások, tárgymutatók vagy teauruszok (Cabré 2010: 361), és mind a különféle terminológiai adatbázisokat, mind a korpuszokat összefűzik a doménspecifikus ontológiák. Mindez azt szolgálja, hogy a szakfordítók – akár „készen kapott” ekvivalensek esetén, akár ekvivalensek keresésekor – képesek legyenek a fogalmi rendszerek, tudásstruktúrák ismeretében ellenőrizni a cél-szövegbe kerülő terminusok helytállóságát.

Ezt az elgondolást követi Montero és Faber (2009) is, akik szintén a fordítandó szöveg mögötti kognitív (rész)struktúra hatékony feltérképezését tekintik a legjobb módszernek, amellyel az adott szakterületen kevésbé jártas fordító biztosíthatja terminológiai választásainak helyességét. Az általuk javasolt terminológia-tanmenet a fordítást mint szaknyelvi kommunikációt támogató terminológiai munkára helyezi a hangsúlyt, ennek rendeli alá az elméleti és gyakorlati feladatokat és értékelésüket is.

A Montero és Faber-féle tanmenet hét átfogó témaköréből kettőben (az alkalmazott terminológia alapfogalmai, illetve a lexikai és fogalmi tudás elemzése és ábrázolása) jelenik meg expliciten a fogalmi struktúrák feldolgozása, implicit módon azonban – akár a CTT, az SCT és az FBTT elveinek ismertetésekor, akár a fordítás folyamatát kísérő terminológiai feladatok elsajátításakor – végig jelen van a kurzusban. Sajnálatos, hogy a spanyol fejlesztésű, rendkívül ígéretes OntoTerm szoftver (2002?)³, amellyel Montero és Faber az azóta is folyamatosan frissülő MultiTerm mellett a fogalomrendszerek ontológiai modellezését gyakoroltatta, nem jutott tovább első, kísérleti verziójánál, amelynek a mai operációs rendszerekben már telepítése is gondot okoz.

A fentiekben felvázolt gyakorlatorientált szellemben születtek azok a módszerek is, amelyek segítségével a BME fordítóképzésének hallgatói megismerhetik a szakszövegek mögötti fogalmi struktúrákat és ezek alkalmazását a fordításban.

3.3. Módszertani adalék a terminuskapcsolatok oktatásához

A BME szakfordítóképzéseinek hallgatói – bár a terminológia tantárgy keretében megismerkednek mind a GTT-ben megjelenő (logikai és ontológiai) fogalmi hierarchiákkal, mind az ilyen kapcsolatok terminográfiai ábrázolásával – gyakran elbizonytalanodnak, amikor a diploma fordításuk mellé beadandó, annak terminusaiból álló hűségességes terminológiai (SDL MultiTerm) adatbázist szerkesztik.

³ Mivel a szoftvert bemutató honlapon (<http://tecnolengua.uma.es/ontoterm/index.html>) nem szerepel sem bibliográfiai hivatkozás, sem évszám, a Researchgate oldalon arról fellelhető tanulmányok megjelenési dátumából indultam ki.

Problémáik alapvetően három forrásból táplálkoznak. Egyrészt a „terminus vagy nem terminus” dilemmából, amely számos elméleti munka elolvasása és sok közös gyakorlás után is fennáll – különösen azoknál, akik a terminológia szempontjából problematikusabb társadalom- és politikatudományok (Heltai 2004, Fóris 2015) területéről választanak szöveget. Ilyenkor rendszeresen felmerül, hol a határ a terminus és a köznyelvi szó között.

Az olyan lexikai egységek, amelyek csak a forrásszövegben terminologizálódnak, elvezetnek a második jellemző problémaforráshoz: a (megfelelő) definíció hiányához, elsősorban a magyar nyelv esetén. A GTT elvei értelmében vett, „klasszikus” definíció keresése valóban sokszor sikertelen marad, akár az adott szaknyelv ezirányú törekvéseinek hiánya (Fischer 2015), akár a terminus újdonsága, akár prototípus-jellege (Fóris 2015), vagy a rá jellemző fogalmi mező képlékenysége miatt. Ilyen esetekben segítségül hívhatók a kommunikatív és a szociokognitív terminológia elvei, amelyek segítenek ezekhez a terminusokhoz is megfelelő, tudatosan szerkesztett definíciót alkotni.

A fogalmi mezők képlékenysége okozza a harmadik problémátípust: az adatbázis terminusai közötti fogalmi kapcsolatok felvázolásának nehézségét. Mivel ezek a terminusgyűjtemények egy-egy konkrét szakszövegből kivonatolt egységeket tartalmaznak, még arra sincs garancia, hogy mind a húsz terminus egyazon szakterület, domén vagy fogalmi mező részét képezi. Még akkor is azonban, ha a hallgatók figyelmét külön felhívjuk arra, hogy a diploma fordításhoz lehetőleg egyetlen szakterülethez tartozó szöveget válasszanak (lényegében ez a szöveg szakmai mélységének záloga is), előfordulhat, hogy ezen a jól körülhatárolt fogalmi körön belül sem sikerül az egységek között logikai vagy ontológiai alapú rendszert létrehozniuk. A CTT és elsősorban az SCT azonban ilyenkor is használható alternatívát kínál: ahelyett, hogy a hallgató lemondana a kapcsolódó terminusok feltüntetéséről az egyes szócikkekben, kibővítheti a kapcsolattípusok készletét – például a Temmerman (2000)- vagy a Budin (2011)-féle felsorolás szerint –, így vázolva fel a forrásszövege mögötti kognitív struktúrát, ami a fordítás folyamatát is megkönnyíti.

Hogy a diplomaglosszárium összeállításakor a hallgatók ezeket a szempontokat már rutinosan mérlegelhessék, a képzés során érdemes bemutatni nekik a fenti két irányzatot is. Ennek elméleti megalapozását és gyakorlását szolgálják az alábbiakban leírt módszerek, ötletek.

3.3.1. Elméleti alapozás

Cabré (1999; 2000), valamint Montero és Faber (2009) már ismertetett munkái mellett a magyar szakirodalom is intenzíven foglalkozik a fordítóképzéseken belüli terminológiaoktatás módszertanával (Rádai-Kovács 2004, Fischer 2012; 2014, Tamás 2015; a *Szaknyelv és Szakfordítás*ban megjelent cikkek áttekintését ld. Veresné Valentinyi 2015). E tanulmányok egybevágóan a tekintetben, hogy a terminológia alkalmazási lehetőségei előtt annak elméleti alapjait ismertetik, s ez többnyire a GTT szerinti alapfogalmakra korlátozódik (Fischer 2012; 2014; 2015 és Tamás 2015 már tágabban értelmezik a terminológiai alapkérdéseket).

Mint azt a fentiekben láttuk, fontos, hogy a hallgatók találkozzanak az újabb irányzatokkal is. Mivel a terminológia tantárgy egy tanévet kísér végig, ez összesen 28 alkalmat jelent, amelynek nagy részét a számítógépes fordítástámogató eszközök használatának oktatása teszi ki: emiatt itt nem jut annyi idő a különféle elméletek tárgyalására, mint Montero és Faber tanmenetében. Erre jelent megoldást a következő két módszer:

a) A csoportot háromfelé osztva egy-egy kis csoport kap otthoni feldolgozásra a terminológia egy-egy elméletét összefoglaló tanulmányt (például GTT: Heltai 2004, CTT: Campo-Cormier 2005, SCT: Temmerman 2007) és hozzá a 2. fejezetben felvázolt szempontokat (kiindulópont, fogalmak és fogalomrendszerek, szinonímia-poliszémia, szinkronicitás). Az órán azután három-három hallgató – felvéve a GTT, a CTT vagy az SCT iránt elkötelezett tudós szerepét – 5-10 perces vitakörökben ütközteti a három elmélet különböző szempontokról alkotott koncepcióit.

b) A hallgatók ugyanebben a felosztásban, hasonló szempontok szerint „posztert” készítenek az egyes elméletekről, minél több vizuális ábrázolással: táblázattal, ábrával, képpel illusztrálva az egyes pontokat (Gormezano 2017). Idejüktől és kreativitásuktól függően a poszterek készülhetnek papír alapon vagy számítógéppel szerkesztve. Az órán azután feladatuk (rövid felkészülés után) egymás posztereinek bemutatása – ehhez a „saját” elméletük szempontjainak ismerete fogódzót jelent. Ez a módszer csak nappali képzésekben javasolt, tekintve, hogy az esti képzések hallgatóinak jellemzően kevés a kapacitásuk a hasonló időigényű feladatokhoz.

Jó előkészítése lehet a gyakorlatnak, ha Fischer (2014) módszere értelmében a munka megkezdése előtt a hallgatókat arra kérjük, fogalmazzák meg kérdéseiket vagy feltételezéseiket a három elmélettel kapcsolatban: ez megalapozza érdeklődésüket, így már a feladat elején csökkenhet a „száraz”, „unalmas” elméleti cikkekkel szembeni szokásos hallgatói averzió.

Akár az a), akár a b) módszerrel történt az elméletek feldolgozása, a vitát, illetve bemutatót követően a GTT, a CTT és az SCT összekevert jellemzőit közös Google-dokumentumban (ld. Ugrin 2018a) „húzhatják” a helyükre a hallgatók, így rögzítve ismereteiket egy számukra a továbbiakban bármikor elérhető formában.

3.3.2. „Termontográfiai” projektmunka

A terminusok rendszerezésének a három tárgyalt elmélet szerinti módját ötvözi az a komplex, több tanórát felölelő feladat, amely egy adott szakterület terminológiai, terminográfiai és „termontográfiai” feldolgozásával hidat képez a terminológiaelméleti bevezetés és a számítógépes terminológiamenedzsment (majd fordítástámogatás) oktatása között.

A projekt során a hallgatók találkoznak a GTT-féle terminusosztályozás két alapvető fajtájával (ld. 2.2.1. fejezet), a terminológiai „kutatói projekt” lépéseinek a CTT szerinti megszervezésével (ld. 2.2.2. fejezet), a megértésstruktúra felvázolásának SCT-féle sablonjaival (ld. 2.2.3. fejezet), s végül a terminusok, adataik és kapcsolataik SDL MultiTermben és a Protégé rendszerében történő rögzítésével (De Baer et al. 2006).

A projekt lépései a következők:

1. Konzultáció a hallgatókkal a projektben feldolgozandó *szakterületről*. A motiváltság érdekében olyan témát kell választani, amelyet valamilyen mértékben mindannyiuk relevánsnak érez saját maga számára. Nagy segítség lehet, ha a hallgatók valamelyike vállalja, hogy az adott terület szakértőjeként is közreműködik a projektben. Amennyiben a hallgatók sem témakört, sem szakértőt nem javasolnak, az oktató választhat a saját szakterületéről. Saját gyakorlatomban több tanévben is az építészettörténet témáját dolgoztuk fel, mivel itt adottak mind a kultúráktól független, mind a kultúraspecifikus szakkifejezések, a terminusok (például a gótikus katedrálisok leírása esetén) könnyen rendezhetők különféle hierarchiákba, s mindvégig elérhető az egyes elemek vizuális megjelenítése (amely hasznossága mellett alkalomadtán esztétikai élményt is nyújthat).

2. A *fordítandó szöveg kiválasztása*. Mivel a fentiekben tárgyalt szakirodalom rámutat, hogy a fordítóképzésben a hangsúlyt az *ad hoc* terminológiai munkára érdemes helyezni, a fordítási feladat meghatározása megelőzi a korpuszépítés szakaszát. A szövegválasztás után (amelyet végezhet az oktató, de útmutatása alapján egy vagy több hallgató is) a csoport közösen meghatározza a fordítás okát, célját, médiumát, célközönségét, mivel mindez befolyásolja mind a terminusok, mind a hozzájuk kapcsolt definíciók, kontextusok kiválasztását. A projekt kezdete előtt érdemes a hallgatókat megkérdezni arról, mennyire éreznék kihívásnak a kiválasztott szöveg lefordítását: az erre adott válaszokat majd össze lehet vetni a hallgatók tapasztalataival, amikor a terminológiai munka során szerzett ismeretek birtokában lefordítják a szöveget.

3. *Korpuszépítés* a forrás- és a célnyelven (ez nyelvek és típusok szerint is felosztható a hallgatók között). Érdemes az így összeállított dokumentumanyag (forrás-, cél-, illetve kétnyelvű párhuzamos és háttérszövegek, képek, hiperlinkek stb.) gyűjtéséhez is közös mappákat létesíteni a projekt számára létrehozott, Google Drive-on megosztott mappán belül (Ugrin 2018a).

4. *Terminusok kivonatolása* a forrás-, illetve a célnyelven, az összeállított korpusz alapján – egyelőre csak megosztott Google-táblázatokban. Ebben a szakaszban érdemes még külön kigyűjteni az egyes nyelveken fellelhető terminusanyagot. Itt érdemes felhívni a figyelmet a számítógépes terminológia-, illetve kulcsszókivonatolásra, s egy-egy szövegen akár ki is próbálhatunk egy ilyen programot (például az SDL MultiTerm TermExtract modulját vagy a WordSmith Tools Wordlist és Keywords alkalmazását), de a tapasztalatok azt mutatják, hogy jelenleg még mindig gyorsabb a manuális terminuskinyerés.

5. *Fogalmi hierarchiák felállítása* az összeállított terminusanyag elemei között, illetve annak vizsgálata, hogy a terület terminusai mennyire rendezhetők a „hagyományos” logikai és ontológiai hierarchiákba. Amennyiben sikerül ilyeneket felvázolni, fontos azokat vizuálisan is megjeleníteni. A hierarchiák *grafikus ábrázolására* jól használható például a FreeMind ingyenes gondolatérkép-készítő program, a Coggle ingyenes online (mobileszközre is telepíthető) alkalmazás felhasználók között megosztható gondolatérképei (Ugrin 2018b), illetve professzionális szinten a – felsőoktatási intézményeknek kedvezményesen kínált – Coreon szoftver többnyelvű adatbázisokon alapuló ontológiai. Ezek alapján minden hallgató megszerkesztheti néhány terminus „klasszikus”, *inten-*

zionális definícióját, amelyet felvihetnek a terminusok mellé a Google-táblázatba (ezután érdekes lehet utánanézni – ha elérhető – e terminusoknak a forrásanyagokban fellelhető definíciójának, s azt összevetni a „saját készítésűekkel”).

6. *Megértés-sablonok* alkotása a terminusokat tartalmazó kognitív mezők alapján, illetve annak vizsgálata, előfordulnak-e az összegyűjtött terminusok között prototípus alapúak. Minden hallgató 2-3 kiválasztott terminusra („kategóriára”) vonatkozóan kitöltheti a Temmerman (2000)-féle megértésegység-sablon, s ez alapján megszerkesztheti az adott terminusok *CGT szerinti definícióját* (amelyet a fenti módon összevethet a már létezőkkel).

7. *A terminusok közötti megfeleltetés*. A forrás- és célnyelvi kognitív mezők megismerése után megkezdődhet a két terminusanyag összevetése, összepárosítása, az esetleges eltérések vizsgálata és megoldása. A kétnyelvű terminusanyag szintén Google-táblázatba, illetve Coreon-terminustérképre kerülhet.

8. *A terminus- és definícióanyag kiegészítése terminográfiai elemekkel*. Még mindig a Google-táblázatban dolgozva minden hallgató kidolgoz 2-3 terminust, azaz az erre létesített oszlopokba felviszi azok nyelvtani adatait, valamint definíciójukat (ha még hiányzik), (a korpuszból vett) kontextusukat (ez már a kivonatolás-kor is megadható) és mindenekelőtt a hozzájuk kapcsolódó fogalmakat, megjelölve a kapcsolat típusát (alá-, fölé-, mellérendelés, szinonímia, antonímia, illetve a további, Temmerman 2000 és Budin 2011 által részletezett lehetőségek).

9. *A terminusanyag importálása terminológiakezelő szoftverbe*. A BME szakfordítóképzéseiben használt SDL MultiTerm (ahogy általában a többi hasonló szoftver is) képes importformátumként feldolgozni a Microsoft Excel-táblázatokat. A Google-táblázat Excel-fájlként történő mentését, majd a terminológiakezelő szoftverbe importálását a hallgatók egyénileg végzik: innentől mindenki a saját adatbázisával dolgozik tovább. Az importálás előtt fontos az egyes mezőket jelző oszlopok legfelső sorát kitölteni az adott mezők nevével (pl. English, Part of Speech, Definition, Source, Related Term, Type of Relation, stb.), a szoftver által megkívánt módon. Importálás után az adatbázis tovább „csinosítható”, az egyes szócikkek között létesíthetők kereszthivatkozások, hozzáadhatók képek, médiafájlok is.

10. *A kognitív struktúra rögzítése Protégé-tudásbázisban*. Ez a lépés opcionális, mivel a termontológia ilyen mélységű ismerete nem szükséges a fordítók napi munkájához. Ha azonban a hallgatók a projekt során mindvégig fokozott érdeklődést mutatnak és nyitottak a szisztematikus terminológusi munka megismerésére, érdemes regisztrálniuk a Stanford által működtetett ontológiai tudásbázis online felületén (protege.stanford.edu), és a megfelelő előkészítés után létrehozni az összegyűjtött tudásanyag termontográfiai változatát (De Baer et al. 2006).

11. *A szöveg fordítása*. Ezt a hallgatók végezhetik otthon, de az óra keretében is: utóbbi esetben dolgozhatnak számítógépes fordítási környezetben, a közösen összeállított terminológiai adatbázis segítségével: tapasztalataikat ezután egybevetethetik a projekt elején megfogalmazott elvárásaikkal.

A folyamathoz és annak egyes lépéseire szándékosan nem adtam meg időkereteket: ezek rugalmasan alakíthatók annak függvényében, mennyi idő jut a projektre a képzésen belül, mennyire motiváltak a hallgatók, mennyire komplex a feldolgozott szakterület, vagy térnek el egymástól a felvázolt fogalmi rendsze-

rek. Mindez valójában akkor lenne ideálisan – és időkeretek szempontjából is optimálisan – kivitelezhető, ha a terminológiatanárral együttműködik a feldolgozott irányú (szak)fordítás oktatója: ekkor a tevékenység egy része a fordításórákon is végezhető, s a folyamat végén elkészülő fordítások értékelése is tanulságosabb.

4. Összefoglalás és kitekintés

Akár fordítóként, akár terminológusként helyezkednek el a szakfordítóképzésekből kikerülő hallgatók, mindenképpen kulcsfontosságú, hogy képesek legyenek tudatosan, mindenkor megbízásaik körülményeit és a releváns fogalmi rendszereket szem előtt tartva meghozni terminológiai döntéseiket. Ebben segíti őket a terminológia „klasszikus” és újabb keletű irányzatainak megismerése és eredményeik alkalmazása, valamint összehangolása a terminológiát támogató számítógépes eszközökkel.

A fentiekben felvázolt módszerekben – különösen a projektmunka esetében – eddigi terminológiaoktatási gyakorlatomat egészítettem ki a jelen tanulmány keretében feldolgozott szakirodalom tanulságaival. A hallgatók az elmúlt években hasznosnak ítélték mind a vizuális gondolattérképek használatát, mind azt a terminológiaórákon végzett komplex feladatot, amely magában foglalta a kivonatolást, rendszerezést, táblázatos rögzítést, majd adatbázisba importálás fent leírt lépéseit, mind a szakfordítás órákon az egyes fordításokhoz összeállított korpuszanyagot és terminusgyűjteményt. Mindenképpen tanulságos lenne az itt egységbe foglalt és kiegészített módszereket (több csoporttal is) kipróbálni és ennek tapasztalatait publikálni, ezáltal megosztani a hazai szakfordítóképzések terminológiaoktatóival, akik egy-egy ötletet talán saját gyakorlatuk szempontjából is hasznosnak ítélnének.

Irodalom

- Bowker, L. 2009. Terminology. In: Baker, M., Saldanha, G. (eds) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London, New York: Routledge. 286–290.
- Budin, G. 2011. From Terminologies to Ontologies – Advances in Knowledge Organization. Elhangzott: *TermNet Terminology Summer School*. July 14, Cologne. http://www.termnet.org/downloads/english/events/tss2009/TSS2009_GB_TerminologiesOntologies.pdf (letöltve: 2019. június 26.)
- Cabré, M. T. 1999. *Terminology. Theory, Methods and Application*. Amsterdam: Benjamins.
- Cabré, M. T. 2010. Terminology and translation. In: van Dorslaer, L., Gambier, Y. (eds) *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Campo, A., Cormier, M. C. 2005. The Role of the Communicative Approach in the Development of Terminology. *Meta* Vol. 50. No. 4. <http://id.erudit.org/iderudit/019913ar> (letöltve: 2019. június 25.)
- De Baer, P., Kerremans, K., Temmerman, R. 2006. The Termontography Workbench: a Protégé-based tool for the compilation of multilingual terminological resources. Poszter: *9th International Protégé Conference*. July 23–26, Stanford,

- California. http://protege.stanford.edu/conference/2006/submissions/posters/De%20Baer_poster_PC2006PKR.pdf (letöltve: 2017. július 1.)
- EMT Expert Group 2009. *Competences for professional translators, experts in multilingual and multimedia communication*. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/emt_competences_translators_en.pdf (letöltve: 2019. június 25.)
- EMT Expert Group 2017. *European Masters in Translation: Competence Framework 2017*. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/emt_competence_fw_2017_en_web.pdf (letöltve: 2019. június 25.)
- Erdős J. 2004. Terminológia és fordítástechnológia a BME fordítóképzésében. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás: Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének szakmai rendezvényéről és kutatásaiból*. Gödöllő: Szent István Egyetem. 106–114.
- Felber, H. 1984. *Terminology Manual*. Paris: UNESCO–Infoterm.
- Fillmore, C. J. 1985. Frames and the Semantics of Understanding. *Quaderni di Semantica* Vol. 6. 222–255.
- Fischer M. 2010. *A fordító mint terminológus, különös tekintettel az európai uniós kontextusra*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK.
- Fischer M. 2012. Elméleti és módszertani adalék a terminológia oktatásához I. Terminológiai elméleti alapkérdések a fordításban. *Fordítástudomány* XIV. évf. 2. szám. 5–30.
- Fischer M. 2014. Elméleti és módszertani adalék a terminológia oktatásához II. Általános módszertani ötletek. *Fordítástudomány* XVI. évf. 2. szám. 55–70.
- Fischer M. 2015. Terminológiaoktatás a szakfordítóképzésben: mit, mennyit, hogyan? In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból*. Gödöllő: Szent István Egyetem. 41–54.
- Fóris Á. 2005. *Hat terminológia lecke*. Pécs: Lexikográfia Kiadó.
- Fóris Á. 2014. Szinonimák a terminológiában. In: Ladányi, M., Vladár, Zs., Hrenek, É. (szerk.) *MANYE XXIII. NYELV – TÁRSADALOM – KULTÚRA. Interkulturális és multikulturális perspektívák I. – II.* Budapest: MANYE – Tinta Könyvkiadó. 279–284.
- Fóris Á. 2015. Osztályozási módszerek a terminológiában és ezek oktatási vonatkozásai. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból*. Gödöllő: Szent István Egyetem. 27–33.
- Gormezano, N. 2017. A Socio-economic Approach in Translation Studies. Elhangzott: XIX. *Fordítástudományi Konferencia*. Március 30., Budapest
- Heltai P. 1988. Contrastive Analysis of Terminological Systems and Bilingual Technical Dictionaries. *International Journal of Lexicography* Vol.1. No. 1. 32–40.
- Heltai P. 2004. Terminus és köznyelvi szó. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból*. Gödöllő: Szent István Egyetem. 25–45.
- Kerremans, K. 2004. Categorisation Frameworks in Termontography. In: Temmerman, R., Knops, U. (eds) *The Translation of Domain Specific Languages and Multilingual Terminology Management*. [Special issue of *Linguistica Antverpiensia*]. 263–278.
- Kerremans, K., Temmerman, R., De Baer, P. 2008. Construing Domain Knowledge via Terminological Understanding. *Linguistica antverpiensia* Vol. 7. 177–191.
- Kis B. 2004. A számítógép a fordítóiskolában: A számítógépes fordítástámogató eszköz oktatása Magyarországon. Elhangzott: *Fordítók és tolmácsok őszi konferenciája*. Október 1., Budapest.

- Lakoff, G. 1987. Cognitive Models and Prototype Theory. In: Neisser, U. (ed.) *Concepts and Conceptual Development: Ecological and Intellectual Factors in Categorization*. Cambridge: Cambridge University Press. 63–100.
- Miháltz M. et al. 2008. Methods and Results of the Hungarian WordNet Project. In: Tanács A. et al. (eds) *GWC 2008. Proceedings of the Fourth Global WordNet Conference*. 311–320.
- Montero Martínez, C., Faber, P. 2009. Terminological Competence in Translation. *Terminology* Vol. 15. No. 1. 88–104.
- Rádai-Kovács É. 2004. Terminológiakurzus a fordítóképzésben. In: Feketéné Sylve, M. (szerk.) *Porta Lingua 2004. A szaknyelvtudás esélyteremtő ereje*. Debrecen: DE ATC. 263–276.
- Sager, J. C. 1990. *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam: Benjamins.
- Seidl-Péché O. 2011. *Fordított szövegek számítógépes összevetése*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK.
- Sermann E. 2013. *A terminológiai szabványosítás és a terminológiai harmonizáció fordítási vonatkozásai*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK.
- Sermann E. 2017. A terminológiai kompetencia fejlesztése a fordítóképzésben. Elhangzott: XVII. Országos Neveléstudományi Konferencia. November 11, Nyíregyháza.
- Támás D. M. 2010. *A gazdasági szakszövegek fordításának terminológiai kérdéseiről az olasz–magyar nyelvpár esetében*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK.
- Támás D. M. 2015. A fordító mint terminológus. In: Horváth I. (szerk.) *A modern fordító és tolmács*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 47–65.
- Temmerman, R. 2000. *Towards new ways of Terminology Description. The sociocognitive approach*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Temmerman, R. 2007. Approaches to Terminology. Now that the Dust has Settled... *SYNAPS - A Journal of Professional Communication*. Vol. 20. 27–36.
- Temmerman, R., Kerremans, K. 2003. Termontography: Ontology Building and the Sociocognitive Approach to Terminology Description. In: Hajičová, E., Kotěšovcová, A., Mírovský, J. (eds.) *Proceedings of CIL 17*. Stockholm: Matfyzpress. 1–10.
- Ugrin Zs. 2017. Számítógépes eszközök a terminológia oktatásában. In: Kóbor M., Csikai Zs. (szerk.) *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez – A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Pécs: Kontraszt Kiadó. 143–172.
- Ugrin Zs. 2018a. Google Drive a fordítóképzésben: „Oszd meg és gazdagodj!” *Modern nyelvoktatás*. 24. évf. 1. szám. 59–72.
- Ugrin Zs. 2018b. Megosztható gondolatérképek: kommunikatív és szociokognitív terminológiaelméletek a szaknyelvoktatásban. In: Bocz Zs., Besznyák R. (szerk.) *Porta Lingua 2018. Tudásmegosztás, értékközvetítés, digitalizáció – trendek a szaknyelvoktatásban és -kutatásban*. Budapest: SZOKOE. 191–202.
- Veresné Valentinyi K. 2015. Olvassuk újra a „klasszikusokat”! Terminológia témájú cikkek a Szaknyelv és szakfordítás című kiadványban. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból*. Gödöllő: Szent István Egyetem. 7–26.

Internetes hivatkozások

Coggle: www.coggle.it
 Coreon: www.coreon.com
 eTransfair: etransfair.eu
 SDL: www.sdltrados.com

FT 21 – Fordítástudomány ma és holnap

**(Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2017/18
tavaszi és 2018/19 őszi félév)**

Zachar Viktor

E-mail: zachar.viktor@btk.elte.hu

A 2017/2018-as tanév második és a 2018/19-es tanév első félévében összesen hat előadásra került sor az *FT 21 – Fordítástudomány ma és holnap* című előadássorozat keretében az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékén. A tavaszi félév első – összességében a huszonkilencedik – előadását Götz Andrea, a Fordítástudományi Doktori Program doktorjelöltje tartotta. „Az *-e* partikula fordítási használata: Korpuszelemzés” című prezentációjának elején egy angol ifjúsági regényből és annak magyar fordításából származó példák segítségével ismertette az *-e* partikula használatát, illetve megjelenését. Eszerint eldöntendő kérdésben jelenik meg, a főmondatban opcionális, az alárendelt mondatban viszont kötelező és beszélői attitűdöt jelöl. Az opcionális *-e* partikula beszélői előítéletet fogalmaz meg és megváltoztatja az olvasatot. Lexikailag nem motivált, pragmatikailag viszont igen.

Az előadás második részében Götz Andrea az *-e* partikula fordításban betöltött szerepére tért rá. Kutatási hipotézisként felvetette, hogy ha használata gyakoribb a fordításokban, az az explicitációs hipotézist támogatná, ritkább előfordulása pedig az egyedi elemek hipotézisét. Ehhez több mint egy millió szóból álló, angol–magyar párhuzamos korpuszon végzett vizsgálatot. Ez alapján megállapítható, hogy a fordításokban az *-e* partikula kevésbé gyakori, mint a nem fordított szövegekben. A fordítók – szándékosan, vagy azért, mert nem vették észre az opciót – nem éltek az *-e* partikula alkalmazásának lehetőségével a fordításokban. Vagyis a célnyelvi szövegek ebből a szempontból nem explicitebbek, és kevesebb potenciális *-e*-környezet valósul meg bennük. A referenciakorpussszal való összevetés alapján az eloszlás megegyezik a fordított és a nem fordított korpusz között, vagyis a szövegek hasonló mintázatban használják a partikulát. Götz Andrea záró gondolatként megállapította, hogy a kutatás során tapasztalt alulreprezentáltság az egyedi elemek hipotézisét támogatja, de nem kizárható, hogy más műfajban és nyelvpárban ettől eltérő eredmények születhetnek.

A sorozat összességében harmincadik előadása Dóczi Brigitta és Eszenyi Réka nevéhez fűződött. Az ELTE BTK Angol Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék és az ELTE FTT adjunktusai „Fordítás és mentális lexikon” címen ismertették kutatásukat. Prezentációjuk elején röviden bemutatták, mit is tudunk a mentális lexikonról, milyen jellegű kutatások – és eredmények – születtek

eddig ezen a téren. Definícióként megállapították, hogy a mentális lexikon lexikai egységek olyan rendszerező eleme, ahol tudatos és nem tudatos folyamatok mennek végbe. Az előadás második részében a szókinccstudásról értekeztek, amely magában foglalja a szókinccszélességet, szókinccsmélységet és a lexikai folyékonyságot is. A szókinccsmélység alaposabb bemutatása és a szóasszociációk kategorizálása után szót ejtettek egyrészt a kétnyelvűek, másrészt a nyelvi közvetítők mentális lexikonjáról is.

A prezentáció második nagy blokkjában saját kutatásukat tárták az érdeklődő közönség elé (Eszenyi és Dóczi 2018). Ennek során azt járták körül, miben különbözik egy fordító- és egy tanárszakos hallgató mentális lexikonja, milyen kapcsolatokat feltételezhetünk az anyanyelv és az idegen nyelv között, és milyen különbségek figyelhetők meg a két csoport fordításai között. Ehhez egy informatikai tanulmány 120 szavas absztraktját fordították le angol–magyar nyelvpárban tíz-tíz hallgatóval, majd a fordításból származó tíz angol szó segítségével asszociációs és szókinccsmélység-vizsgálatot (interjúkat) végeztek.

A szóasszociációk esetében markáns különbség állapítható meg a mentális lexikonok között: a fordítóhallgatók esetében a 471 szóból 392 magyar asszociáció volt (pl. *paper* – *tanulmány*, *dokumentum*, *absztrakt* stb.). A tanárszakosok körében a 494 szóból viszont csupán 50 született magyarul, vagyis az angol szavak szinte kizárólag további angol asszociációkat hívtak elő. Az utóbbiak esetében ráadásul feltűnően sok szintagmatikus kategóriába sorolható szókapcsolat jelent meg. Az elkészített fordítások elfogadható minőségűek voltak, de sok elsődleges megfelelőt tartalmaztak. Az eredmények alapján egyértelműen kirajzolódik, hogy a fordítóhallgatók mentális lexikonjában kétirányú a kapcsolat az anyanyelv és az idegen nyelv között. Mindkét csoport tagjai nagy szókinccsel rendelkeznek, sok asszociációt soroltak fel. A fordítóhallgatók makroszinten jobb teljesítményt nyújtottak, mikroszinten viszont siettek, a tanárhallgatók esetében pedig éppen ennek ellenkezője volt megfigyelhető. Végül pedig nem volt bizonyítható a szó szerinti fordítás jelenségének tudatos kezelése a hallgatók körében.

A jövőbeli, oktatást érintő feladatokkal kapcsolatban Dóczi Brigitta és Eszenyi Réka megállapította, hogy a nagyszámú szintagmatikus kapcsolat tovább fejleszthető, hiszen a kollokációkat mindig lehet bővíteni. Fontos lenne emellett a terminológiai érzékenység és a monitor-készség tudatosítása, fejlesztése is, vagyis hogy legyenek gyanakvóbbak a hallgatók a fordítások elkészítése során.

A 2018/19-es tanév első előadását Dudits András, a Szegedi Tudományegyetem adjunktusa, a Fordítástudományi Doktori Program végzett hallgatója tartotta. „A fordítási eljárások és a fordítási műveletek hierarchikus konceptualizálása” című előadása egyszerre összegezte a korábbi, jól ismert paradigmákat és bővítette ki azokat egy új, önálló és rendkívül részletes taxonómiává. A fogalomalkotás mozzanatából kiindulva először felvázolta a fordítási folyamat – mint komplex jelenség – konceptualizálását, majd kitért annak megnyilvánulási formáira, a kogníciótól a nyelv- és eszközhasználaton, valamint kommunikáción át egészen a szolgáltatásig.

Ezután definiálta a fordítást és részletesen ismertette annak absztrakciós szintjeit: a kognitív és a nyelvi folyamatokat, majd a fordítási műveleteket és el-

járásokat. Ez utóbbi kettőnek a taxonómia keretében számos típusát ismertette. Így a fordítási műveleteken belül megkülönböztette a receptív, a produktív és a transzferálási fordítási műveleteket, amelyeket további alkategóriákra bontott. A fordítási eljárásoknál pedig az alábbi alkategóriákat definiálta és mutatta be példákkal együtt: fordítási szövegáttekintési eljárás, szövegértési eljárás, szöveg ismeretszerzési eljárás, szövegelem-keresési eljárás, szövegreprodukciós eljárás, szöveg-összehasonlítási eljárás, szövegellenőrzési eljárás, szövegmódosítási eljárás és szövegkorrektúrázási eljárás. Ennek végén kiemelte, hogy feladatalapú megközelítésről van szó, amely segít abban, hogy tudatosítsuk, milyen nyelvi feladatokat kell megoldani a célnyelvi szöveg megalkotásához.

A fentiekből is sejthető, milyen részletes rendszert dolgozott ki Dudits András (Dudits 2018). A teljes folyamatot felölelve lehetőséget ad a mentális folyamatok közötti összefüggések és kölcsönhatások konceptualizálására, segíti a reflexiót és a tudatosítást. Gyakorló fordítóként azonban fontosnak tartotta azt is kiemelni, hogy ez a modell nem helyettesítheti a tevékenység gyakorlását, tehát a tapasztalatszerzés és a rutin is rendkívül fontos, nélkülözhetetlen elemnek számít. Az ismertetett taxonómia véleményem szerint kiválóan alkalmas arra, hogy fordításkutatóként elhelyezzük benne a saját kutatási témánkat és megtaláljuk a kapcsolódási pontokat és összefüggéseket más fordítástudományi részterületekkel.

A félév következő előadása a tolmácsolás világába kalauzolta el az érdeklődő közönséget. Csizmazia Erzsébet, a Fordítástudományi Doktori Program abszolvált hallgatója „Mit árul el a szemmozgáskövetés a gyakorló tolmácsok blattolási stratégiájáról?” című prezentációjában a doktori értekezéséhez kapcsolódó legújabb kutatásairól számolt be. A blattolás terminusának definíciója után a szemmozgás típusait ismertette, majd felvázolta a szemmozgáskövetés lehetséges alkalmazási területeit: ilyen például a neurológia, a kognitív pszichológia, a diagnosztika, de a sporttudomány, a hadiipar és a járműgyártás is.

Az előadás következő részében a fent említett eljárás működési elvét fejtette ki: egészségre ártalmatlan infravörös fény segítségével azonosítják, kalibrálják a szemet. E közben és a vizsgálat során a szemre vetülő infravörös fény visszaverődik a pupilláról és a szaruhártyáról. A visszaverődés helye alapján meghatározható, hova esik a kísérleti személy tekintete egy adott pillanatban. Az előadás igen látványos része volt ezután egy konkrét blattolt szöveg alapján a különböző vizualizációk, animációk és számszerűen meghatározható adatok bemutatása. A számítógépen rögzített adatok segítségével ugyanis kimutatható például az egyes fixációk száma, hossza, összes időtartama, vagy éppen a pupillátmérő változásai.

A vizsgálatokat Csizmazia Erzsébet összekötötte egy kérdőíves kutatással, amelynek keretében tíz profi és kilenc kezdő tolmácsnál kérdezett rá egyrészt a szakmai és blattolási tapasztalatokra, másrészt a szemmozgáskövetéssel végigkísért blattolási feladatok nehézségeire, megítélésére. Látványos ábrák és animációk segítségével érzékeltette egy-egy kísérleti személyen keresztül, hol jár éppen a tekintetük a blattolt szövegben, és miben különbözik a stratégiájuk. Ezután hőtérképeket egymás mellé vetítve mutatta be a profi és kezdő tolmácsok blattolási stratégiája közötti eltéréseket. Összegzőképpen megállapította,

hogy a közel 700 szóból álló forrásnyelvi szöveg kapcsán a nagyobb szakmai tapasztalattal rendelkezők átlagosan 14 százalékkal kevesebb (1656) fixációval blattoltak a kezdőkhöz (1927) képest.

A naptári év utolsó és az első félév utolsóelőtti prezentációja az „Eufemizmus, orvosi szövegek és fordítás” címet viselte. Máty Dániel, a Fordítástudományi Doktori Program komplex vizsgát tett hallgatója, aki maga is tolmácsként dolgozik, az eufemizmus definíciójának, természetének és jellemzőinek bemutatásával kezdte előadását. Ezt követően – szakirodalmi hivatkozásokkal alátámasztva – rátért az enyhítő kifejezések és az orvosi nyelv viszonyára. Ennek kapcsán szót ejtett az orvosi etika kérdésköréről is, mielőtt kitért az eufemizmusok lehetséges mérésére az alkalmazott nyelvtudományban.

Az előadás második felében Máty Dániel az eddigi konkrét vizsgálatait tárta a jelenlévők elé. Huszonnegy, eltérő nemű és korú, orvosi szövegeket fordító szakember bevonásával készített próbaelemzést, amelynek hat releváns alkategóriája tartalmazza az idegen szavakat, a tulajdonneveket, metonímiákat, litotészeket, rövidítéseket és betűszókat. Kérdőív segítségével potenciálisan eufemisztikus egységek fordítására kérdezett rá betegtájékoztató szövegekben angol–magyar nyelvpárban. Ezt követően egy másik kutatás keretében autentikus és angolról franciára fordított betegtájékoztató szövegeken végzett összehasonlítható korpuszelemzést. Megállapítása szerint az autentikus szövegek eufemisztikus sűrűsége (54 eufemisztikus egység/1000 szövegszó) közel kétszer nagyobb a fordított szövegekénél (8 eufemisztikus egység/1000 szövegszó).

A prezentáció végén az előadó bemutatta azt a négy kutatási kérdést, amelyet a disszertációja keretében vizsgálni fog. Ezek során foglalkozik majd az eufemisztikus egységek gyakoriságával, sűrűségével, az autentikus és fordított alkörpuszok közötti eufemisztikus eltolódás kérdésével, valamint a lehetséges fordítási stratégiákkal (eufemizálás, diszfemizálás, ortofemizálás és eufemisztikus csere).

Januárban a félév utolsó előadása Benedek Enikő nevéhez fűződött, aki szintén sikerrel teljesítette már a komplex vizsgát a Fordítástudományi Doktori Programban. Kutatási területe a fordítás kulturális szempontú megközelítése, különös tekintettel a dél-ázsiai kultúrák dokumentumainak magyar fordítására. Ehhez kapcsolódott prezentációja is, amely az „*Ahl al-Kitāb girl* – Pakisztáni-magyar kulturális különbségek szerepe a hivatalos személyi dokumentumok fordításában” címet viselte.

Az előadás első részében bemutatta kutatásának interdiszciplináris jellegét, és ennek kapcsán kitért az interkulturális kommunikáció néhány ismertebb kultúradefiníciójára és -modelljére. A következő lépésben ezeket igyekezett összekapcsolni a fordítástudomány vonatkozásában a nyelv-, illetve kultúraspecifikus kifejezések vizsgálatával, bemutatva néhányat az ismertebb modellek közül.

A prezentáció második felében Benedek Enikő az eddigi kutatásait tárta az érdeklődő közönség elé: ennek során hét személy angol nyelvű, Pakisztánban kiállított hivatalos személyi dokumentumait – összesen 24 okiratot – és azok hiteles fordítását vizsgálta, amelyeket az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda (OFFI) készített. Ezek között legnagyobb számban születési anyakönyvi kivonatok és eskü alatt tett nyilatkozatok fordultak elő. Az összesen 145 kife-

jezést három kategóriába sorolta: a lexikai, grammatikai és kulturális átváltás csoportjába, amelyek között átfedést tapasztalt. Konkrét példákkal alátámasztva mutatta be, hogy vizsgálata alapján legnagyobb számban lexikai átváltás történt a korpuszban (51%), ezeket követték a lexikai-kulturális átváltások (35%). Az összes többi művelet messze elmaradt ettől a kettőtől. Végezetül az előadó felvázolt még néhány olyan kifejezést a korpuszból, amelyek esetében nem történt meg a fordítás során a szükséges átváltás, és ily módon – a kulturális háttértudás hiányában – hibás fordítások születtek.

Irodalom

- Dudits A. 2018. Az átváltási műveleteken túl. A fordítási műveletek és eljárások taxonómiája. *Fordítástudomány* 20. évf. 2. szám. 28–52.
- Eszenyi R., Dóczi B. 2019. Translation, vocabulary and the mental lexicon – the case of translators and teacher trainees. In: Horváth, I. (ed.) *Proceedings of the 1st Trans-ELTE Conference*. Budapest: Eötvös Kiadó.

Translating Europe Forum 2018

Translation in the Age of Data

***(Brüsszel, az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága,
2018. november 8–9.)***

Benedek Enikő

E-mail: eniko.work@gmail.com

Az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságának (DGT) brüsszeli Charlemagne épülete adott otthont a minden év novemberében megrendezett Translating Europe Forum (TEF) konferenciának, amelyet 2018-ban ötödik alkalommal látogathattak meg az érdeklődők. A rendezvény mintegy félezer résztvevője a nyelvi szolgáltatásokat nyújtó szakemberek, az egyetemi szféra és az állami szektor képviselői közül került ki. Ez alkalommal az elmúlt évtizedekben egyre növekvő figyelemmel kísért virtuális adatok és a 2018-ban bevezetett GDPR rendelkezésnek köszönhetően a konferencia címét és központi témáját az adatok korábban elkészülő fordítások adták.

A konferencia plenáris előadásai az Európai Unió egyik alapítóatyájaként jegyzett, egykori olasz miniszterelnökről, Alcide de Gasperiéről elnevezett teremben, angol, német és francia nyelven zajlottak, melyeket e három nyelven szinkrontolmácsolásban is meghallgathattak a résztvevők. Az előadásokat élőben közvetítették az interneten, amelyekbe bárki bekapcsolódhatott a *slido* nevű telefonos alkalmazáson keresztül. Az elektronikus platform segítségével a résztvevők és külső szemlélők is közzé tehetik véleményüket egy okostelefon birtokában. A hozzászólások előzetes moderálás után az előadók mögött a kivetítőn is megjelentek, és a sorban feljebb kerültek, amint egyre több másik résztvevő szavazott azok aktualitására. Az így lista elejére kerülő kérdéseket és megjegyzéseket beszédjükben az előadók is napirendre tűzték. A közönség sorából számos kérdés érkezett egy Interpreting Europe Forum létrehozására, ezt a kérést szervezők is megfontolandónak tartották, ezért elképzelhető, hogy a jövőben szemtanúi lehetünk majd a tolmács szakma aktuális kérdéseit és szakértőit összefogó új kongresszus megszületésének is.

A következőkben áttekintést szeretnék nyújtani a konferencián elhangzottakról. A két napos konferenciát Nozha Boujemaa, az Inria (Franciaország Számítógép-tudományi és Alkalmazott Matematikai Nemzeti Intézete) kutatási igazgatója nyitotta meg, aki a mesterséges intelligencia fordításra gyakorolt hatásáról beszélt. A gondolatmenet a plenáris ülésen folytatódott, a mesterséges intelligencia társadalom- és fordítóiparformáló hatásait vitatta meg a Lucia Specia, a Sheffieldi Egyetem nyelvi mérnök egyetemi tanára, Rose Luckin, a University College London mesterséges intelligencia egyetemi tanára és Alison B. Lowndes az NVIDIA informatikai vállalat mesterséges intelligencia-fej-

lesztői kapcsolataiért felelős vezetője. A beszélgetés a neurális gépi fordítás (*neural machine translation*, NMT) ugrásszerű fejlődését tárgyalta. A szakértők véleménye szerint a CAT eszközök hamarosan átlépik majd a mondat határait és a dokumentum szintjén segítik majd a fordítót, a fordítástámogató eszközök és az NMT fejlesztéséhez pedig három tényezőre: tisztább adatokra, szakértő felhasználókra, azaz olyan fordítókra lesz szükség, akik tudják, hogyan kell a rendszert úgy kezelni, hogy számukra megfelelő célnyelvi szöveg készüljön. Hangsúlyozták, hogy minél több saját, kész munka bevitelére lesz szükség, mert a nagyobb mintát alapul véve minőségibb eredmények fognak születni. Örömmel töltött el, hogy egy ízben az általam feltett kérdést is vitára érdemesnek tartotta a közönség, ezért érintették a téma szakértői. Kíváncsi voltam a panel véleményére arról, hogy a kontextus vajon valóban olyan bonyolult jelenség-e, amelyet a mesterséges intelligencia a közeljövőben sem fog tudni figyelembe venni, éppen ezért az emberi tényezőt továbbra sem hagyhatjuk majd ki a nyelvi közvetítésből. A szakértők egyetértettek azzal, hogy a kontextus az egyik legfontosabb tényező, amiért nem kell attól tartanunk, hogy a fordító szakma a közeljövőben feleslegessé válik.

A délutáni plenáris ülés témája a fordító adattal kapcsolatos munkája volt. Lucas Nunes Vieira, a Bristol Egyetem CAT oktatója, Gruffyd Jones, a Walesi Országgyűlés gépi fordítás bevezetéséért felelős fordítója, Karolina Stefaniak, a DGT terminológusa, Erik Hansson, szabadúszó fordító és Tanguy Fauchier, a Sanofi belső nyelvi szakértője a fordítót leginkább fenyegető veszélynek a túl sok adat használatát tartották. Véleményük szerint az egyéni fordítók nincsenek annyi forrás birtokában, hogy saját rendszert építsenek, sőt, az új GDPR szabályozás miatt a titoktartás kérdése sem tisztázott. Egyetértettek, hogy a szakszerű nyelvi közvetítés mellett ma már nem a gyors szótárhasználat a fordító legfontosabb készsége, hanem az adatok megfelelő kezelése.

A zárógondolatok után három párhuzamos szekcióból választhattak az érdeklődők. Az fordítási adatokat jogi szempontból vizsgáló előadás a GDPR adatvédelmi rendelet fontosságát hangsúlyozta. Az előadók óva intették a fordítókat az online gépi fordítóprogramok (például Google Translate) használatától, mivel a hasonló platformokra feltöltött és tárolt adatok felhasználása és tárolása valószínűleg nem GDPR-kompatibilis. Azt is megtudhattuk, hogy a rendelet értelmében csak azokat a dokumentumokat tarthatjuk meg a fordítás után, amelyekre megalapozottan szükségünk van. Az új adatvédelmi szabályozást számos kérdés övezi mind a fordításhoz szükséges adatok kikérése, mind a kész fordítás tárolása szempontjából, ezért érdemes jogi szakértővel konzultálni a helyes eljárás pontos menetéről.

Sokkal könnyedebb témát érintett a fordítóiparba újonnan csatlakozó diákok, friss diplomások és fiatal szakértők megbeszélése, akik tapasztalt kollégákkal folytattak eszmecserét az őket leginkább foglalkoztató fordítóipari kérdésekről. A szekció harmadik beszélgetése pedig a tagországokban zajló Translating Europe műhelyviták tapasztalatait vitatta meg.

Az esti plenáris előadáson újabb érdekfeszítő témát ismerhetett meg a hallgatóság. Megtudhattuk, az EU hogyan lépheti át a fordítás nyelvi korlátait a digitális korban. Christos Ellinides, a DGT főigazgató-helyettese az európai

egységes piac mintájára a többnyelvű, európai egységes digitális piac létrehozásával kapcsolatban kérdezte Jill Evans Európai Parlamenti képviselőt, Themis Christophidou-t, az EU Oktatásügyi, Ifjúságpolitikai, Sportügyi és Kulturális főigazgatóját, valamint Khalil Rouhanát, az EU Tartalmak, Technológiák és Kommunikációs Hálózatok Főigazgatóságának főigazgató-helyettesét. Az Unió nyelveinek egyenjogúsága nagyon fontos szempont, azonban a gyakorlatban az angol nyelv monopóliuma háttérbe szorítja a többi 23 hivatalos nyelvet, és összességében azt a több mint 60 nyelvet, amelyet EU-szerte beszélnek. Az EU képviselői kiemelték, hogy a 2018-ban útjára indított Digitális Európa programot a fordítóknak is érdemes figyelemmel kísérni, mivel jelentős beruházások várhatók a nyelvi szektor területén is.

Az eseménydús és hosszú nap nyúlt első nap után a konferencia második napját Karim Benamar filozófus nyitotta meg, szerinte a mesterséges intelligencia egyben kibővített intelligenciának tekinthető, amely az ember és a gép fúziós munkájaként egyfajta „*kentaur-fordítást*” hoz létre, ez pedig paradigmaváltást hoz el a nyelvi közvetítésben. Az előadás az online platformnak köszönhetően nagyon interaktív volt, a kivetítőn kívül a közönség soraiból élőben is felszólalt a hallgatóság. A vita témája ismét az új szabályozásokra terelődött és élénk beszélgetés bontakozott ki arról, hogy a fordító felelőssége vajon kiterjed-e az általa használt platform adatvédelmi irányelveire. A hallgatóság tagjai kivétel nélkül egyetértettek abban, hogy bizonytalanok a saját GDPR-kompatibilitásukban, sokkal világosabb iránymutatásra lenne szükségük arról, hogyan ültessék át a gyakorlatba az új kötelezettségeket mielőtt akaratlanul megsértenék mások adatvédelmi jogait.

A gondolatmenet a délelőtti párhuzamos szekciókon folytatódott, amelyek közül az adatmegosztásról szóló beszélgetésén vettem részt. A fordítási adatok megosztásának pro és kontra érveit vitatta meg Jaap Van der Meer a TAUS független nyelvi adathálózat képviselője, Josef van Genabith, az Európai Nyelvi Erőforrások Koordinációjának projektigazgatója, és Muriel Matussi-Kirchhof, szabadúszó fordító. A beszélgetés rávilágított, hogy napjaink új aranya az adat, kijelenthető, hogy az információs-technológiai világ adat-lázban ég. A felvetésre a közönség soraiból is reagáltak, felmerült például, hogyha az adat értékes, vajon lehet-e számszerűsíteni egy terminológiai adatbázis „értékét”, és vajon lehet-e árucikként kezelni? Mivel e kérdés jogi háttere még nem tisztázott, érdemes lesz figyelemmel kísérni a következő évek fejleményeit.

A beszélgetéssel párhuzamosan, de másik helyiségben az adat felhasználásával kapcsolatos iparági trendeket tekintette át Rudy Tirry, a Fordítóirodák Egyesületének Európai Uniója (EUATC) elnöke, valamint Michael Fritz és Daniela Straub, a tekomp Európa képviselői. A beszélgetést a Fordítók Nemzetközi Szövetségének (FIT) elnöke, Annette Schiller és az EUATC elnökhelyettese, Mirko Silvestrini moderálta. A kötetlenebb hangvételű harmadik szekció fordítóhallgatók részvételével zajlott, a számos publikációjáról az ELTE FTT köreiben is ismert Jorge Díaz-Cintas egyetemi tanár vezetésével. A beszélgetés a tantermi oktatásban bevezethető új technológiai eszközökkel foglalkozott.

A konferencia zárása előtt rövid beszédet mondott Günther H. Oettinger, az EU költségvetésért és emberi erőforrásokért felelős biztosa. Méltatta a fordítók munkáját és hangsúlyozta a nyelvi közvetítés fontosságát. Kiemelte, hogy

az egykori Európai Gazdasági Térség első elfogadott szabályozása is a hivatalos nyelvek egyenjogúságát véste kőbe, ezen az alapelven a Brexit sem fog változtatni, az angol továbbra is jelen lesz az EU-ban, mint hivatalos munkanyelv. Oettinger kifejtette, hogy a digitális forradalom korában élünk, amely legalább olyan jelentős változásokat hoz el, mint a könyvnyomtatás elterjedése, vagy az elektromosság felfedezése. A jelenkor eseményei véleménye szerint nagy hatást fognak gyakorolni és jelentősen megváltoztatják a nyelvi közvetítők munkáját a következő évtizedekben.

Záróakkordként a konferencia előadói kötetlen beszélgetés keretében vitták meg az elmúlt két nap tapasztalatait. Két fontos gondolattal gazdagodva távoztam Brüsszelből: az adat napjaink új aranya, azonban még az adat sem veheti fel a versenyt a fordító kompetenciájával, amit a technológia vívmányai még sokáig nem lesznek képesek reprodukálni.

Translation and Interpreting: Responding to the Challenges of Contemporary Society

(Ljubljana, 2019. június 21–22.)

Szabó Csilla

E-mail: szcsilla@inyk.bme.hu

Ha tehetjük, mindannyian szívesen utazunk nagyszabású, többszáz fős kongresszusokra, de valljuk be, a családiasabb, főként (közép-)kelet-európai konferenciákon valahogy jobban érezzük magunkat. Mi lehet ennek oka, vajon hol a titok? Íme, egy lehetséges recept:

Végy egy hangulatos kisvárost (jelen esetben Ljubljanát, ami ugyan főváros, de csak 280 ezren lakják); add hozzá a kellemes helyi klímát (Európa szívében a júniusi időpont ideális választás); hívj meg néhány nagyágyút (Lawrence Venuti és Robert Phillipson igazi húzónevek, de a helyi egyetem Fordítástudományi Tanszékének vezetője, Nike Pokorn – „a szlovének Klaudy Kingája” – pazarul kiegészíti a nemzetközi vendégprofesszorokat); és máris minden adott egy remek konferenciához. A jó szervezés alapfeltétele az is, hogy a programban ne legyen túl sok párhuzamos szekció, vagy legalábbis ne azonos témájú előadásokat szervezzünk egyazon időszakra. A rendezvény ennek a kritériumnak is megfelelt, mivel mindössze két szekciót kínáltak a programban, így a két párhuzamos időszámban megadott témák között nem volt jelentős átfedés. És ha még mindehhez jók a kávészünetek (van finom süti, nem fogy el a kávé, és van kivel beszélgetni), akkor minden kelléket felsoroltunk ahhoz, hogy a résztvevők a konferencia végeztével elégedetten távozzanak.

A 2019. június 21–22 között megrendezett nemzetközi konferenciával a Ljubljanai Egyetem Bölcsészettudományi Tanszéke 100 esztendő fennállását ünnepelte. A röviden TSCL 2019 néven futó konferencia meglehetősen tág kontextust kínált, hiszen a modern társadalom főbb kihívásai címmel hirdette meg a programot; ezen a kereten belül viszont kimondottan kreatív altémákat foglalmaztak meg a szervezők: a többnyelvűség, a fordítók mint a jelentés formálói, a fordítástudomány mint paradigma kritikája, új műfajok, illetve azok kombinációi, a nyelvpolitika egyes vetületei, illetve a foglalkoztathatóság szerepe a fordítóképzésben mind megjelentek a felhívásban.

A konferencia előestéjén érdekes kísérőrendezvényt kínáltak a szervezők: a ljubljana EU-képviselő épületében és az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságának (DGT) támogatásával tartották azt a kerekasztal-megbeszélést, ahol a fentiekben említett három főbb előadó – kiegészítve Jan Bednarich-csal, a luxemburgi központú DGT szlovén nyelvi csoportjának vezetőjével – aktuális nyelvpolitikai jellegű kérdéseket vitattak meg. A fórumnak a *Translators*

today and tomorrow: The future of the profession címet adták, és elsősorban etikai kérdéseket vizsgáltak meg a fordítók és tolmácsok napi munkájában jelentkező, a többnyelvűségből fakadó problémák tükrében.

A konferencia első napjának (június 21.) témafelvezető előadását Lawrence Venuti (Temple University, Philadelphia; USA) tartotta, aki a nyelvfilozófia egyik elméletét, az instrumentalizmust hívta segítségül annak megvizsgálására, hogy a történelem során a fordításokat bíráló és/vagy értelmező tudósok mennyire látták a művek interpretációit megfelelőnek vagy éppen alkalmatlannak (*Traduttore traditore: The instrumentalism of conventional wisdom*). Különösen érdekes volt az előadást követő vitafórum, ahol a törvényszékek munkáját elemeztük „interpretációs” szempontból; és azt boncolgattuk, hogy vajon a bírák döntéshozatali mechanizmusaiban a jogszabályok értelmezése instrumentális vagy inkább tisztán hermeneutikai feladat.

Jelen írás szerzőjének prezentációja az első délelőtti előadásai közül a szakfordító- és tolmácsképzés időszzerű kérdéseinek szentelt szekcióban (*Training translators/interpreters for a changing profession*) kapott helyet, így az írás csak az itt elhangzott előadásokról tud beszámolni. (A párhuzamosan zajló szekció a műfordítással foglalkozott.)

Elsőként a Zágrábi Egyetemet képviselő Goranka Antunovic és Natasa Pavlovic beszélt az utószerkesztés szerepéről (*Training in post-editing for a changing profession*). Mondandójuk kulcskifejezései többnyire összhangban voltak Robin Edina (2018) javítás és jobbítás kategóriáival – mivel az utószerkesztés során elvégzendő kötelező (necessary) és ajánlott (preferential) javításokról (edits), valamint hallgatóikkal e témában végzett empirikus ezzel kutatásuk eredményeiről számoltak be. Jelen szerző a BME Tolmács- és Fordítóképző (INYK TFK) képviselőjeként tartott előadást a piacképes szakfordító- és tolmácsképzés fő ismeréveiről (*Fit-for-market specialised translator training: a Hungarian example*), amelyben nemcsak a BME Erasmus+ projektje, az eTransFair releváns eredményeit mutatta be, de beszámolt a TFK-n folyó mentorprogramról, az egyedülálló módon egy teljes félét felölelő szakmai gyakorlatról, a Szakma-Diák-, illetve Tanár-Tanár Találkozóról; valamint a puha készségeket középpontba állító egyéb szakmai programokról.

A szekció harmadik előadásában (*Training translators of the future: New knowledge, skills and competences for digital nomads?*) Marija Omazić és Blaženka Šoštarić (University of Osijek) arra keresték a választ, hogy ez EMT-tanúsítvánnyal rendelkező egyetemek hogyan (nem) tudnak megfelelni a modern piac egyre gyorsabban átalakuló és erősen digitalizálódó követelményeinek úgy, hogy a tanterv alapján számos elméleti tárgyat kell abszolválni a hallgatóknak, noha ez a hangsúlyos elméleti követelmény nem szerepel az EMT 2017-es kompetenciakeretében. Előadásukban a hangsúly nem a teoretikus tanegységek kritikáján volt, éppen ellenkezőleg: a mesterképzések elméleti jellegének fontosságát igyekeztek kiemelni, szemben a szakképzési (piaci) aspektusok erőltetésével.

A szekció negyedik előadója Bakti Mária volt Szegedről, aki egy kismintás longitudinális kutatás (rész)eredményeiről számolt be. Előadásában (*Explicitation and interpreting training*) ismertette a felmérést, amelynek során konszekutív tolmácsolási kontextusban vizsgálta a hallgatók explicitációs mintázatát, és azt

a hipotézist sikerült megerősítenie, hogy minél nagyobb rutinnal rendelkezik egy tolmács, annál jellemzőbben és hatékonyabban explicitál. A szekció utolsó előadója, Kovács Tímea, a Károli Gáspár Egyetem képviselőjeként érkezett, és a fordítástechnológia leggyakoribb kérdését (gép versus ember) vette górcső alá. Kutatásának tárgya Magyarország Alaptörvénye volt, amellyel kapcsolatban azt vizsgálta meg, hogy mennyire konzekvens a magyar igekötők fordítása angol irányba gépi fordítás vs. emberi fordítás esetén (lévén, hogy hiányzó nyelvtani kategóriáról van szó). A vizsgálódás során arra is fény derült, hogy a gépi megoldások jellemzően nem tükröznék konzekvens fordítási megoldásokat, és a vizsgált igekötőkön kívül a 'shall' segédige sem szerepel következetes módon a vizsgált szöveg angol célnyelvi fordításban.

A délután első plenáris előadását Robert Phillipson (Copenhagen Business School) tartotta *Global English, and its implications for translation as one dimension of language policy* címmel. Annak ellenére, hogy Phillipson hosszú ideig dolgozott a British Councilnek mint a szervezet nyelvi tisztviselője, rendkívül kritikusan nyilatkozott a BC angol nyelvet népszerűsítő koncepciójáról („alakítsunk ki egy világnyelvet és kultúrát a saját nyelvünket alapul véve”). Sok nyelvi humorral fűszerezett előadásban (*Lingua Franca* – 'Lingua Frankensteinia'; *McDonaldisation in the academia*) a professzor bírálta az oktatási rangsorok (mint pl. a PISA) szerepét (i.e. neoliberális árucikk), valamint Trump (és az USA) tevékenysége kapcsán érzékelhető nyelvromlásról/nyelvrontásról és annak globális hatásairól is beszélt. Kiemelte ugyanakkor, hogy a közhiedelemmel ellentétben a tudományos írások világában nem kizárólagos az angol szerepe (csak 64%), mert spanyol, portugál, francia és kínai (mandarin) nyelven is szép számmal születnek tanulmányok. Phillipson előadása valódi csemege volt a bölcsészeknek, ahogy az előadást követő beszélgetés is, ahol az előadó és neje – a nyelvész körökben szintén jól ismert Tove Skutnabb-Kangas – fanyar humorral fűszerezett dialógusai is intellektuális felüdülést jelentettek.

A délutáni szekciók tematikáját elsősorban a többnyelvűség és a nyelvpolitika szabta meg, legalábbis címében, hiszen az előadók többségének kutatási témája – így prezentációja is – csak vékony szálakkal kapcsolódott a megadott szekciócímhez (*Multilingualism, English as a lingua franca and academic discourse*), jöllehet a szervezők láthatóan mindent elkövettek, hogy a cím a lehető legjobban lefedje az itt sorra kerülő előadásokat. Ezek többsége a fordítói íráskészség egyes aspektusait vizsgálta, főleg a tudományos írás, illetve a magas regisztráló szövegalkotás terén.

Különösen érdekes volt Giuseppe Palumbo (University of Trieste) előadása (*Literalism strikes back? Some notes on translation into English for „international” audiences*), amely egyrészt a fordítók munkájának egyik legfontosabb előkészítési szempontjáról, a célközönség pontos behatárolásáról szólt, másrészt az ezzel kapcsolatos terminológiai buktatókra hívta fel a figyelmet. (Pl. Mi a rektor angol fordítása: Rector vagy Vice-chancellor? Erről a problémáról, azaz a honosítás versus idegenítés kérdéséről több ízben olvashattunk Fischer Márta terminológustól is, aki ugyanezt a konceptuális dilemmát ecsetelte a tanulmányi osztályvezető fordításával kapcsolatban (Fischer 2018: 166). A fordításban, bár a *registrar* tűnne a legkézenfekvőbb megoldásnak (honosítás), a CNY kultúra jó

ismerője tudja, hogy a registrar csúcsvezető, hozzá nem mennek a hallgatók kisebb panaszos ügyekkel, tehát a forrásnyelvi és a célnyelvi fogalom nem teljesen ugyanaz. Ha a célunk éppen e különbség hangsúlyozása, akkor nem e célnyelvi fogalmat feleltetjük meg, hanem egyszerűen „leírjuk” a forrásnyelvi fogalmat a célnyelven (idegenítés). Ez utóbbi stratégia megoldásai, azaz a *head of student services/student affairs* jobban is szolgálhatják a CNY olvasóközönség érdekeit, hiszen éppen azt akadályozzák meg, hogy – tévesen – egy hazai fogalmat társítsanak a megnevezéshez.

Az angol mint lingua franca problematikáját a délutáni szekcióban több előadó is vizsgálta, és a globális vs. lokális párharca szinte minden prezentációban terítékre került.

A szombati nap plenáris előadását a pénteki kerekasztal harmadik főszeplője, Nike Pokorn tartotta. Előadásában (*Centering on the margin: Slovene nation-building and cultural representation through translation*) a házigazda kar Fordítástudományi Tanszékének vezetője ezúttal nem nyelvészeti szempontból közelítette meg a fordítási tevékenységet, hanem egy sajátos nyelvpolitikai vetületből. Az előadó elsősorban azt vizsgálta, hogy a nyelvtudomány határmezsgyéjén elhelyezkedő (mű)fordítás hogyan befolyásolta a XIX. századi Ljubljana, illetve az Egyesült Államokba vándorolt szlovén diaszpóra kulturális fejlődését, és miért valósulhatott meg az, hogy periférikus jellege ellenére a szlovén kultúra – ezen belül is a fordítói tevékenység – jelentős hatást tudott gyakorolni a fordítástudományra, és szerepet játszhatott a tudományterület egyes főbb nézeteinek és alapvetéseinek újrafogalmazásában.

Nike Pokorn előadását követően a délelőtti további részében két szekció közül lehetett választani: az egyik visszatért a péntek délelőtti témához (szakfordító/tolmácsképzés), míg a másik szekció a tolmácsolás területén belüli specifikusabb témákra fókuszált. Az első szekcióban Melita Koletnik (University of Maribor) a nyelvi képzésben alkalmazott fordítás kompetenciafejlesztő szerepét hangsúlyozta; Sonja Gonzalez Cruz (Pompeu Fabra Egyetem) pedig ugyanezt a tézist állította fel és kísérelte meg igazolni filmfeliratozási gyakorlatok révén.

A szervezőbizottság egyik tagja, Nataša Hirci a Ljubljana-i Egyetem szakfordító-hallgatóinak szakmai gyakorlatáról beszélt, és ismét felszólalt (ahogy már korábban is, a 2017-es brüsszeli Translating Europe Forumon tartott előadásában) az Európa-szerte ismert gyakorlat ellen, miszerint a szakmai gyakorlat ideje alatt az irodák ingyen alkalmazzák a hallgatókat. Borislava Eraković (University of Novi Sad) előadása (*Work ethic descriptors in job advertisements*) hasznos adalékokkal szolgált arra nézve, hogy a fordítóirodák körében elvégzett felmérés alapján miket (ne) írnak be a meghirdetett pozíciókra jelentkező hallgatók az önéletrajzukba, illetve mik azok a *puha készségek*, amelyeket a szakmai gyakorlat illetve a végzést követő elhelyezkedéskor a munkaadók a legértékesebbnek tartanak. A szekció utolsó előadásában Ana Sofia Saldanha a mentorálás szakmai és lelki mozgatórugóiról beszélt. A portugál szabadúszó szakfordító és önkéntes alapon dolgozó mentor lendületes beszámolójából (*Mentoring in translation: trend or reality?*) az is kiderült, hogy egy mentor leginkább a *puha készségek* elsajátításában tud tanácsokat adni mentoráltjainak.

A másik (tolmácsolási) szekcióból egyetlen előadást sikerült elcsípni, Marija Uršula Geršak referátumát (*Towards the judicial interpreter as an active participant*), amely egy rendkívül érdekes aspektusból vizsgálta a bírósági (sok esetben hatósági) tolmács szerepét. Olyan esetekről szólt ugyanis, amikor a bíró (vagy a kérdéseket megfogalmazó) tisztviselő érti a közvetítő (i.e. angol vagy német) nyelvet, tehát a tolmács 'kvázi' feleslegessé válik. Az előadás felvetett egy másik problémát is, nevezetesen azt, hogy a (főként) menekültügyekben eljáró hatóságok gyakran alkalmazzák az angolt (mint lingua francát) közvetítő nyelvként. Ez utóbbi esetben gyakran fordult elő, hogy a menedékkérő (vagy bírósági perben meghallgatott alperes/felperes stb.) nem érti az angolt vagy az angol jogi nyelvezetet, és ily módon sérül a tisztességes eljáráshoz (ezen belül pedig az anyanyelvhasználathoz) való joga.

A konferencián elhangzó, nagyon érdekes, bölcsész-filozófiai gondolatokkal is szolgáló plenárisok, valamint a hasznos gyakorlati szempontokat felvonultató szekcióelőadások mellett informális eszmecserére is lehetőség nyílt, így szakmailag és szellemileg is feltöltődve térhettünk haza.

Irodalom

- Fischer M. 2018. *Terminológia és fordítás*. Válogatott terminológiaelméleti és fordítástudományi tanulmányok. Pécs: Institutio.
- Robin E. 2018. A lektorálás műveleti tipológiája – a javítás és jobbítás kategóriái. *Modern nyelvoktatás* 24. évf. 2–3. szám. 88–101.

Internetes elérhetőségek

- EMT szakértői csoport 2017. Competence Framework for 2017. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/emt_competence_fw_2017_en_web.pdf
- Hirci, N. 2017. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/tef2017_hirci_en.pdf

Fischer Márta

Terminológia és fordítás Válogatott terminológiaeleméleti és fordítástudományi tanulmányok

(Institutio Könyvkiadó, 2018. 207 pp.

ISBN 978-963-467-040-7)

Halász Gábor

E-mail: halasz.gabor@ppk.elte.hu

E könyvismertetés szerzője azon kutatók közé tartozik, akik egyszerre tagjai nemzeti és nemzetközi szakmai közösségeknek. Ha a tudományos kutatás univerzális jellegéből indulunk ki, azt is mondhatjuk, nem nagyon létezik olyan kutató, akiről ne lehetne ugyanezt elmondani. Mégis, jelentős különbség van azok között, akik szakmai életük mindennapjaiban élik át ezt a kettősséget, és akiknek ez nem tartozik hozzá mindennapos tapasztalataikhoz. Azok számára, akik az előbbi csoportba tartoznak, Fischer Márta könyve revelatív olvasmány. Olyan könyv, melynek olvasása különleges szakmai élmény: „utazás” a szakmai kommunikáció ismerős-ismeretlen világába. Oda, ahol mindenkinek, aki a tudományos kutatás területén dolgozik, meg kell fordulnia, sőt hosszabban időznie kell ott.

Azért nevezem ezt a világot egyszerre ismerősnek és ismeretlennek, mert a könyv olvasása közben folyamatosan kettős érzés volt jelen bennem. Egyfelől minden lapján olyan dolgokkal találkoztam, melyek szinte minden nap ott vannak körülöttem. Minden alkalommal, amikor tanítok, kutatóként vizsgálati eszközöket készítek, tanulmányt írok vagy éppen a kollégáimmal beszélgetek, megtapasztalom azokat a dolgokat melyekről a könyv szerzője ír. Ezek olyannyira részei mindennapos élményeimnek, hogy a könyvet olvasva néha olyan érzésem volt, tulajdonképpen a saját életemről szól. Másfelől olvasás közben azt is megtapasztalhattam, hogy a szakmai kommunikációnak arra a világára, melyet ez a könyv mutat be, nagyon ritkán gondolok olyan szisztematikus és letisztult formában, ahogy ez itt történik. Az volt az élményem, hogy az addig ismerősnek gondolt világba a megszokottól eltérő úton érkezem, és az eddig nem, vagy csak alig ismert perspektívában tárul elém.

A könyv szerzője a fordítástudomány művelője. Fordítókat tanít a mesterségükre, ezen belül főképp azokat, akik olyan „szakszövegeket” fordítanak, mint azok, amelyeknek én magam is gyakran szerzője vagyok. E szövegek megalkotásával kommunikálok annak a közösségnek a tagjaival, amelyhez tartozom. Ők részben olyanok, akik ugyanahhoz a nyelvi közösséghez tartoznak, mint én, és akikkel a saját anyanyelvünkön írva vagy beszélve próbáljuk egymást megér-

teni, részben olyanok, akiknek az enyémtől eltérő az anyanyelve. Az utóbbiakkal kommunikálva általában a tudomány univerzális nyelvét, az angolt használjuk. Rögtön előre kell bocsátanom: a „*Terminológia és fordítás*”, bár szerzőjének ez feltehetően nem volt a szándéka, legalább annyira szól az előbbi közösségen belül történő kommunikációról, mint arról, amely az utóbbiban zajlik.

Amikor a könyvben közölt tanulmányok egyikét olvastam, eszembe jutott, hogy az a problémavilág, amelybe Fischer Márta bevezet minket, először egyetemista koromban tárult elém, olyan kontextusban, melyben magyar szerző magyarul írott munkájáról magyar nyelven vitatkoztunk. Ez Lukács György *Esztétikája* volt. Ebben egy ponton megjelent a nyelv örök dilemmája. Az a dilemma, hogy ha nagyon pontosan („tudományosan”) fogalmazunk, megkönynyítjuk egymás megértését, de eközben elveszíthetjük a kapcsolatot a valóság állandóan mozgó, örökké átalakulásban lévő világával. A nyelvünk pontossá válik, de már nem tudja tükrözni a valóságot. Segíti az egymással, de nem segíti a dinamikus valósággal való kommunikációt. Ha viszont metaforák, szinonimák, szimbólumok és más „puha” nyelvi eszközök alkalmazásával erősítjük a beszédünk és a követhetetlenül bonyolult valóság közötti kapcsolatot, erősödhet ugyan az érzésünk, hogy amit mondunk, bensőséges kapcsolatban marad azzal, amiről beszélni szeretnénk, de a beszélgetőtársunk egyre kevésbé tud követni minket.

Kutatóvá válva az egyik dolog, melyet meg kell tanulnunk annak a szakmai közösségnek a *szaknyelve*, amelynek tagjaivá szeretnénk válni. A szakmai szocializációnknak meghatározó része azoknak a szavaknak és kifejezéseknek a megtanulása, melyek ismerete és főképp korrekt használata nélkül nem fogad be minket a későbbi szakmai otthonunkat alkotó közösség. Olyan *terminusokat* kell birtokba vennünk, amelyekkel kapcsolatban, egyebek mellett, az az igény, ne lehessen őket többféleképpen értelmezni, és ne lehessen őket másokkal pótolni. Ahogy a Fischer Márta által idézett szerzők megfogalmazzák, ne legyen többes jelentésük (*poliszémia*) és ne legyenek azonos jelenésű párjaik (*szinonímia*). Kutatóvá és specialistává vagy szakértővé válásunknak, kimondatlanul, de része a terminológusok szaktudásának legalább részleges megszerzése. Nincs olyan specialista, aki ne lenne kicsit terminológus. Ez az egyik oka annak, hogy kutatóként vagy szakértő specialistaként úgy érezzük, ez a könyv rólunk szól.

Mint olyan oktató és kutató, aki komparatív kutatásokkal foglalkozik, aki, egyebek mellett, az oktatás globális trendjeiről és az Európai Unió oktatáspolitikájáról tart kurzusokat, és aki több mint két évtizede dolgozik egy globális kormányközi szervezet, az OECD oktatással foglalkozó testületeinek egyikében, gyakran és közvetlenül megtapasztalom azoknak a kérdéseknek a súlyát, melyekről a „*Terminológia és fordítás*” szól. Globális és európai kormányzásról beszélünk, és e kormányzásnak, mivel itt nincsenek vagy csak korlátozottan állnak rendelkezésre jogi eszközök, meghatározó eszközét alkotják a szimbólumok. Akár szavakkal való kormányzásról is beszélhetnénk. Ebben a kontextusban a nemzetközi szövegek fordításának különleges jelentősége van. Azok a nemzetközi hatások, melyek a nemzeti rendszereket egyre nagyobb mértékben alakítják, e szövegeken keresztül érkeznek az érintett országokba, e hatások közvetítésében stratégiai szerepe van a fordítóknak.

A legtöbb ember nemcsak e szerep súlyát nem látja, hanem azt sem, hogy ez nem passzív attitűddel végezhető, mechanikus feladatok elvégzését jelenti, hanem aktív, a dolgokat alakító és kockázatos döntések sokaságával járó feladatokét. Az olyan specialisták számára, akik közé magamat is sorolom, a fordítók egyenrangú társaként jelennek meg: együtt alakítjuk a dolgokat. A „*Terminológia és fordítás*” számomra ennek az együttműködésnek a kereteiről és formáiról is szól.

A kötetben szereplő tanulmányok sokféleképpen járják körül ugyanazt a probléma-együttest. Egyik közös jellemzőjük a szaknyelv dinamikus értelmezése és a magas fokú nyitottság a szakértői kommunikáció mindennapos világa iránt. Fischer Márta egyszerre figyel a nyelvre és a nyelvhasználatra. Noha szakszövegek fordítóit tanítja, nemcsak az írott szövegek vannak ott látóterében, hanem a szakértői közösségeken belül zajló valós kommunikáció is. Az a kommunikáció, melyben vitatkozó álláspontok találkoznak, ahol értelmezési viták zajlanak, ahol a terminusoknak párhuzamosan eltérő definíciói keringenek és ahol az új meglátások és felfedezések nyomán gyorsan elavulhatnak korábban stabilnak tekintett meghatározások. E kommunikációt növekvő mértékben jellemzi a különböző szakmai közösségek közötti határvonalak lebontása: az interdiszciplináris közösségekben zajló határátlépések nyomán folyamatosan keletkeznek új terminusok, és változik a meglévők jelentése. Az egyik dolog, melyre Fischer Márta e könyvben az általa tanított fordítókat felkészíteni próbálja annak elfogadása, hogy ebben a dinamikus világban nincsenek egyszer és mindenkorra lezárt dolgok. Arra tanítja őket, meg kell ismerkedniük a szakértői közösségeken belül zajló vitákkal, és nem spórolhatják meg az önálló döntések felelősségét. Meg kell barátkozniuk azzal a helyzettel, hogy nincs olyan ágens, aki tévedhetetlen módon választ tud adni a kérdéseikre. Saját tudásuk és meggyőződésük alapján, nekik maguknak kell meghozniuk a döntéseket arról, hogy a forrásszövegben talált kifejezéseket milyen kifejezéseké alakítják a célszövegekben.

A „*Terminológia és fordítás*” gyakran utal standardokra és szabványokra. A terminológusok esetenként úgy jelennek meg e könyvben, mint standardok és szabványok megalkotói és ezek betartásának őrei. De úgy is megjelennek, mint a standardok és szabványok keletkezésének kutatói, akik ezek evolúciójának titkait próbálják meg feltárni és a számunkra bemutatni. Az előbbieket a nyelvőr szerepét játszó előíró (*preskriptív*) nyelvészet logikájában mozognak, az utóbbiak inkább a leíró (*deskriptív*) vagy még inkább analitikus nyelvészet világához állnak közel. E kettősség bennünk, kutatókban, specialista szakértőkben, a bennünk rejlő terminológusban is jelen van. Amikor szövegeket alkotunk, gyakran beleütközünk abba a dilemmába, kövessük-e a standardokat, azaz a terminusokat a megszokott módon alkalmazzuk (ugyanazt másoktól is megkövetelve) vagy eltérjünk tőlük (esetlen másoktól is főképp kreativitást és eredetiséget várva). A standardok követésének kérdése az ismeretlen világokba behatoló kutatók számára az egyik legnagyobb dilemmát jelenti. Ezek felrúgása (pl. meglévő terminusoknak a megszokottól eltérő értelemben történő használata vagy új terminusok alkotása) mindig kockázatokkal jár. E tekintetben mi kutatók kicsit mindig vállalkozók is vagyunk. Fischer Márta nemcsak ennek

az arcunknak a megismerésére bátorítja az általa tanított fordítókat, de arra is, hogy ha kell, ezt a szerepet vegyék is át tőlünk.

A terminológia és a standardok vagy szabványok összekapcsolása Fischer Márta könyvét érdekes és fontos olvasmánnyá teszi nemcsak a fordítás kérdéseivel foglalkozók számára, hanem azok számára is, akik általános társadalomtudományi kérdések iránt érdeklődnek, és akiket általában a társadalmi kontroll és a társadalmi változások érdekelnek. Az itt bemutatott és elemzett kérdések mögött ott van a szabályok követésének vagy az azoktól való eltéréseknek átfogó kérdésköre. Az elé, aki az utóbbiakkal foglalkozik, e könyvben egy olyan eset képe tárul, amely segítheti a társadalmi kontroll és a társadalmi változások elméletének építését is. A terminusok mögött adott szakmai vagy szakpolitikai közösségeken belül megkötött társadalmi megegyezések találhatók. Olyan „tudásközösségekről” (*epistemic communities*)¹ van szó, melyek szakértői-tanácsadói szerepben alakítják a döntéseket, és amelyek belső vitáinak kimenete nagymértékben alakíthatja a világ sorsát. Mivel e közösségek nagy része a nemzetközi térben szerveződik, az ezeken belül zajló viták egyúttal nemzeti keretek között formálódó megközelítések közötti vitákat is jelentenek, amelyek kimenetét nem csekély mértékben befolyásolhatják fordítási döntések.

Abból a fajta okos tisztaságból, amely a „*Terminológia és fordítás*” tanulmányainak szövegét jellemzi, sokat tanulhatnak az olyan kutatók vagy specialista szakértők, mint amilyen én magam is vagyok. E szövegeket olvasva tudatosult bennem, mennyire csodálom a fordítói és tolmács szakmát. Eszembe jutott, hogy egyetemista koromban francia szakos hallgatóként majd később kezdő kutatóként néha vállaltam szinkrontolmácsolást és szakfordítást. Az előbbi szerepben szembesültem azzal, hogy csak úgy tudtam ezt a munkát megfelelő minőségben végezni, ha valamilyen értelemben sikerült okosabbá válni azoknál az eltérő nyelveken beszélő specialistáknál, akiknek a kommunikációját segitettem. Mivel mindkettőjük szavait értettem, mindkettőjüket jobban érthettem, mint ők egymást. Emlékszem két csoportba soroltam azokat, akiknek fordítottam: egyfelől voltak azok, akik bele tudták helyezni magukat a más nyelven beszélő beszélgetőpartnerül bőrébe, másfelől azok, akik erre nem voltak képesek. Az előbbiek mindig tisztábban és világosabban beszéltek, az ő szavait könnyű volt lefordítani. De ez fordítva is igaznak tűnt: akinek tiszta és világos volt a gondolkodása, könnyedén behelyezkedett az őt hallgató pozíciójába, amire ez nem volt jellemző, nem tudta ezt megtenni. Azt hiszem, ha egyetemistaként és fiatal kutatóként nem tolmácsoltam volna és nem fordítottam volna szakszövegeket, soha nem tanultam volna meg igazán tisztán és egyértelműen kommunikálni a saját szakmai közösségemen belül, függetlenül attól, hogy ezt az anyanyelvemen vagy idegen nyelven teszem.

A legtöbb szakmai élményt Fischer Márta kilenc tanulmányt tartalmazó könyvének talán utolsó fejezetétől kaptam. Ennek „*Terminológiai tévhitek*”

¹ A fogalmat leggyakrabban Peter Haas kilencvenes évek elején megjelent elemzéséhez kapcsolják: Haas, P. M. 1992. Introduction: epistemic communities and international policy coordination. *International organization*. Vol. 46. No. 1. 1–35.

a címe. Egyik izgalmat keltő, paradoxonnak ható érdekessége, hogy az öt tévhit, melyeket a szerző bemutat, egy olyan fordítóképzésben, amely kevésbé nyitott és kevésbé dinamikus, vagy amely kevésbé nevel az önálló, kritikai gondolkodásra, akár úgy is megjelenhetne, mint öt olyan szabály, melyeket a fordítóknak követniük kell. Talán érdemes itt megemlíteni ezeket az itt tévhitként bemutatott elveket:

- terminusról csak akkor lehet beszélni, ha van definíciója;
- a terminusnak nem lehet szinonimája;
- a terminusnak nem lehet több jelentése;
- stiláris okokból törekedni kell szinonimák használatára;
- egy forrásnyelvi terminusnak egy célnyelvi megfelelője lehet.

A fentiek közül talán egyet emelnék ki itt. Abban a kontextusban, melyben a definíció kérdése e kötetben megjelenik, a hangsúly azon a fordítói döntésen van, hogy a szövegben talált kifejezés terminusnak, azaz csak kötött módon fordítható szakkifejezésnek tekinthető-e. A fejezet e „tévhittel” foglalkozó része e döntés meghozatalában próbálja segíteni a fordítókat. Fischer Márta itt a fordítói intuíció jelentőségét emeli ki. Amikor fordítók „érzik”, hogy egy-egy kifejezés, mellyel a szövegekben találkozunk, terminus is lehet, olyan döntési helyzetbe kerülnek, ahol a döntés alapja nem az, hogy valaki az adott kifejezésnek adott-e formális definíciót. Van úgy, hogy nem található ilyen definíció, és mégis terminusként érdemes az adott kifejezést kezelni, de előfordulhat az is, hogy bár rá lehet lelteni ilyen definícióra, mégsem érdemes a terminusként történő kezelés. Az ilyen döntések meghozatala magas szintű tájékozottságot igényel azoknak a szakmai vagy szakpolitikai közösségnek a világában, melyekből a forrásszöveg érkezik, és amelyekbe a célszöveg fog majd eljutni.

E fejezetet különösen bátornak és intelligensnek találtam. Mind az öt „tévhittel” kapcsolatban egy-egy olyan komplex problémavilág kifejtését láthatjuk itt, melyek a könyv egészében többször és többféleképpen megjelennek, de itt tömör összefoglalásukat találjuk. A fejezet nem azt mondja a fordítói szakmát tanulóknak, hogy ami addig szabály volt, azt vessék el, hanem azt, hogy ne mechanikusan kövessék őket, hanem kritikus gondolkodóként viszonyuljanak hozzájuk, és az adott kontextus fényében, többféle szempontot mérlegelve döntsenek arról, követik-e őket vagy sem.

Robin Edina

Fordítási univerzálék és lektorálás
(Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2018. 223 pp.
ISBN: 978-615-00-3766-0)

Nagy Dóra

E-mail: nagy.dora910518@gmail.com

Robin Edina *Fordítási univerzálék és lektorálás* című könyve a *Fordítástudományi értekezések* könyvsorozat harmadik köteteként jelent meg az ELTE Eötvös Kiadó kiadásában. A könyv Robin 2015-ben megvédett, *Fordítási univerzálék a lektorált szövegekben* címet viselő doktori disszertációjának átdolgozása nyomán készült. A könyv előszavát dr. habil Horváth Ildikó, az ELTE Fordító- és Tolmacsképző Tanszékének vezetője írta.

Robin Edina az Eötvös Loránd Tudományegyetem angol szakán végzett 2002-ben. 2009-től 2012-ig az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, azon belül is a Fordítástudományi Doktori Program hallgatója volt. Doktori fokozatát 2015-ben szerezte meg. Kutatási témája a lektorálás és a fordítási univerzálék kapcsolata volt. A könyvében is ezt a témakört helyezi a középpontba, az elméleti háttér felvázolása után saját empirikus kutatását mutatja be.

A könyv hét fejezetből áll. Az előszó után következik az első fejezet, amely rövid bevezetés. A második fejezetben a fordítási univerzálék kerülnek a középpontba. A harmadik fejezetben Robin a fordítás és lektorálás témakörét járja körbe. A negyedik fejezetben bemutatja saját empirikus kutatásának a részleteit, amelyek eredményeit és következtetéseit az ötödik fejezetben tárja az olvasók elé. A hatodik fejezet összefoglalás és a könyv végül a hetedik fejezettel, rövid kitekintéssel zárul. A fejezetek tartalmát a következőkben részletesebben ismertetem. Az első fejezetben, a *Bevezetésben* rövid bemutatást kapunk a könyv egészéről, annak felépítéséről. Megfogalmazódnak előzetes kérdések, amelyekre a könyv későbbi szakaszaiban kapunk választ. Az általános témabevezetés után Robin röviden bemutatja a kutatása tárgyát és annak célját, majd röviden összefoglalja az egyes fejezetek tartalmát.

A második fejezet a *Fordítási univerzálék* címet viseli. A 2.1-es pontban Robin igyekszik összefoglalni az univerzális fordítási sajátosságokkal kapcsolatban eddig leírt elméleteket, az ezekből levont következtetéseket és az eddig elévült kutatások eredményeit, amelyeket a fejezet végén egy újabb modellben összegez. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy az elmúlt évtizedekben a fordítástudomány céljává vált (szakítva az eddigi preskriptív hagyománnyal), hogy megvizsgálja azokat az általános jellemzőket, amelyek a fordítás során keletkezett szövegeket jellemzik, és egyúttal megkülönböztetik az eredetileg célnyelven létrehozott szövegektől. Ismerteti a *fordítási szöveg* terminust, amelyet Károly

Krisztina vezetett be a fordítás eredményeként létrejött célnyelvi produktum megnevezésére. Robin ezután a 2.2-es pontban röviden említi a fordítási univerzálékkal foglalkozó múltbéli kutatásokat, és Mona Baker megfogalmazásával tisztázza a fordítási univerzálé fogalmát: „...az univerzális fordítási sajátosságok olyan nyelvi jelenségek, amelyek tipikusan a fordításokra, nem az eredeti szövegekre jellemzők és nem a nyelvrendszerek interferenciájának eredményeként jelentkeznek a fordítási szövegben” (Baker 1993: 234 Robin Edina fordításában). A definíció után következik a fordítási univerzálék közé sorolt jelenségek bemutatása. Ebben az alponthban Robin a legismertebb, fordítási univerzálékkal foglalkozó elméleteket mutatja be röviden (2.3.1 Blum-Kulka hipotézise, 2.3.2 Toury fordítási törvényei, 2.3.3 Baker univerzáléi, 2.3.4 Fordítási univerzálék Laviosa meghatározásában, 2.3.5 Chesterman tipológiája). Miután áttekintettük az elméleteket, a 2.4-es pontban a leggyakrabban kutatott univerzális jelenségekkel foglalkozó empirikus kutatások részleteibe kapunk betekintést. Ezek az alábbiak: egyszerűsítés, ismétléskerülés, normalizáció, szokatlan lexikai mintázatok, célnyelvspecifikus egyedi nyelvi elemek hiánya, explicitáció és implicitáció. A következő alponthban (2.5) a szerző ismerteti a fordítási univerzálékkal kapcsolatban felmerülő elméleti és módszertani problémákat, majd a 2.6-os alfejezetben kísérletet tesz a fordítási univerzálék új értelmezésére. A második fejezet utolsó részében (2.7) a szerző azt a kérdést járja körbe, hogyan függnek össze a fordítási univerzálék a szövegminőséggel.

A harmadik fejezet címe: *Fordítás és lektorálás*, és e két tevékenység viszonyát tárgyalja. A lektorálásra vonatkozó szakirodalmi áttekintés leginkább Mossop (2001) és Horváth (2009) munkájára épül. A fejezet első részében a lektori tevékenység meghatározásáról van szó, majd tovább konkretizálva a lektorálás (*revision*) körét, megtudhatjuk, hogy miben tér el a szerkesztéstől (*editing*). Ezek után Robin kitér a fordító és lektor tevékenységének összevetésére, amelyet Horváth (2009) jól átlátható táblázatával szemléltet. Míg a fordító kiindulópontja a forrásnyelvi szöveg, addig a lektor a célnyelvi szövegből indul ki. A fordító szöveget alkot, és ezáltal ekvivalenciákat teremt. A lektor ettől eltérő módon a szöveget már nem megalkotja, hanem értékeli, és ellenőrzi a fordító által létrehozott ekvivalenciákat. A fordító stratégiája, hogy mondatról mondatra halad, alulról felfelé, a lektor viszont globálisan nézi a szöveget és fentről lefelé halad. Az utolsó eltérés a két tevékenységben pedig az ellenőrzés kapcsán merül fel. A fordító munkája során önmagát ellenőrzi, ebből adódhat egyfajta elnéző hozzáállás és hibavakság, míg a lektor más munkáját ellenőrzi.

A szerepek összehasonlítása után részletes képet kapunk a lektori kompetenciákról. Lektoráláson többféle tevékenységet lehet érteni. A következő részben a szerző erről ír bővebben. Előfordulhat például, hogy a megbízó csak egy nyelvű lektorálást kér, ebben az esetben a célnyelvi szöveget nem kell összevetni a forrásnyelvi szöveggel. Az is elképzelhető, hogy a lektornak csak helyesírás-ellenőrzés a feladata, ilyenkor csak korrektúráznia kell az adott szöveget. Robin definiálja a *teljes lektorálás* fogalmát, majd pontosítja a lektoráláson belül a *javítás* és a *tökéletesítés* fogalmait, és a következő paramétereket emeli ki: ekvivalencia, tartalom, nyelvhasználat, technikai szerkesztés. Ezután szó esik a lektorálás folyamatlépéseiről, és a szerző Mossop (2001) nyomán bemutatja a lektorálás

egyres szakaszait: 1. tájékozódás, 2. olvasás, 3. javítás és tökéletesítés, 4. technikai szerkesztés, 5. nyelvi ellenőrzés.

A lektorálás szakaszainak bemutatása után a lektorálás művelleti tipológiáját ismerhetjük meg közelebbről. A fejezet a lektorálás fordítási univerzálékra gyakorolt hatásának leírásával zárul.

A negyedik fejezet az *Empirikus kutatás bemutatása*. Robin (2018: 97) bemutatja „az univerzálék és a lektorálás kapcsolatát vizsgáló kutatás módszertani hátterét”. A kutatás célja az volt, hogy megvizsgálja, hogyan kezelik a lektorok munkájuk során a fordított szövegekre jellemző általános nyelvi sajátosságokat. A kutatás középpontjában a lektorok által elvégzett műveletek álltak. Ezek vizsgálatával ki lehet mutatni, hogy hozzányúltak-e a fordítási univerzálékhoz és ha igen, milyen módon. Robin hat kutatási kérdést és ehhez kapcsolódóan öt hipotézist fogalmazott meg kutatása elején. Kutatási kérdései között szerepel, hogy a lektorok a kötelező javításokon túl módosítanak-e a szövegen, és amennyiben igen, akkor milyen műveleteket alkalmaznak. Végeznek-e önálló explicitációs és implicitációs műveleteket a lektorálás során, továbbá módosítják-e a fordító által elvégzett explicitációs és implicitációs műveleteket?

Ezután a korpusz bemutatása következik. A korpusz eredeti angol nyelvű teljes regényeket, azok magyar fordításait és a magyar fordítások lektorált változatait tartalmazta. Az alkorpuszok egyenként közel egymillió szövegszóból álltak. A kiválasztás véletlenszerű volt, de a következő szempontok figyelembevételével történt: a művek keletkezési ideje, műfaja és a magyar nyelvű kiadás sikere. Robin kiemeli, hogy a magyar olvasóközönség által széles körben elfogadott műveket szerette volna vizsgálni. Továbbá lényeges szempont volt még az is, hogy ne újr fordított verziók kerüljenek be a lektorált szövegek kategóriájába, hanem tényleg csak azok, ahol a fordítást valóban csak lektorálni kellett. Ebben a kiadók nyújtottak segítséget, és Robin rendelkezésére bocsátották a nyers fordítói kéziratokat is, illetve azok lektorált változatát. A továbbiakban Robin részletesebben bemutatja a korpuszt, amely szórakoztató irodalmi művekből tevődött össze, és kitér a fordítók és lektorok bemutatására is (tíz fordító-lektor páros dolgozott a szövegeken). Ezután következik a kutatási módszerek részletes ismertetése. A kutatása kvalitatív és kvantitatív módszerekre épült. Robin ismerteti a számítógépes elemzés részleteit, amely során vizsgálta a szavak számát, a szótípusok és szövegszók arányát, a mondatok átlagos hosszúságát, az egyedi szókincset, a lexikai sűrűséget, a lexikai gyakoriságot, majd a kontrasztív szövegvizsgálat lépéseit mutatja be. A fejezet végén Robin kitér a kutatás korlátaira is, amelyben többek között megemlíti, hogy több nyelvrányban, nagyobb korpuszon is el lehetne végezni a vizsgálatot, hogy általános következtetéseket lehessen levonni.

Az ötödik fejezet az *eredményeket és következtetéseket* foglalja össze. Az előző fejezet felosztása alapján a sorrend ugyanaz maradt. Elsőként a számítógépes elemzés vizsgálataiba kapunk betekintést, majd a kontrasztív szövegelemzés eredményeinek ismertetése következik. A kutatás nagyrészt igazolta a hipotéziseket. A szavak számát tekintve ugyan nem lett szignifikáns eltérés, mégis kimutatható, hogy a lektorok csökkentik a fordított szöveg terjedelmét. Ennek oka pedig az lehet, hogy a lektorok igyekeznek kevésbé redundánssá tenni

a fordított szöveget. A szótípusok és szövegszók tekintetében megállapítható, hogy a lektorált szövegekre a változatos szókincs jellemző, tehát a szótípusok és szövegszók aránya növekszik. Azokban a szövegekben, ahol alacsonyabb a szótípus/szövegszó arány, ott a lektorok többet javítottak a fordított szövegen. A mondatok száma a lektorált változatokban nő, azonban a mondatokon belüli szószám csökken. Ez segíti a könnyebb megértést. A lektorált szövegben több egyedi szó lelhető fel, így a fordított szövegekkel ellentétben a lektorált változatok szókincsé gazdagabb. Mindezek alapján elmondható, hogy a lektorok „az ekvivalencia ellenőrzése, illetve a helyesírási, nyelvtani hibák kötelező javítása mellett törekszenek a redundancia enyhítésére, a lexika gazdagítására, enyhítve bizonyos fordítási univerzálék mértékét” (Robin 2018: 128). A kontrasztív szövegelemzés eredményeiből Robin további következtetéseket is levon, amelyeket az ötödik fejezet végén részletesen tárgyal.

A hatodik fejezet az *Összefoglalás*, amelyben az empirikus kutatás eredményeinek összegzése után Robin értékeli a kapott adatokat, megválaszolja a könyv elején szereplő kutatási kérdéseket és ellenőrzi az előzetesen megfogalmazott hipotéziseket. A fejezet végén pedig megfogalmaz néhány tanulságot az empirikus kutatással kapcsolatban. A könyv a *Kitekintés* című fejezettel zárul, amelynek végén felvetődik a kérdés, hogy van-e jövője a lektorálástudománynak és ez lehet-e a nyelvtudományon belül önálló tudományterület. Robin hangsúlyozza, hogy ennek csak akkor van jövője, ha a különböző tudományágak együttműködnek, és ha az elmélet, a kutatás és a gyakorlat kölcsönösen hatnak egymásra. „A tudomány igazi célkitűzése tehát nem pusztán a kutatás, az ismeretek gyarapítása, hanem a gyakorlatba való beépítés, hiszen a gyakorlatnak köszönheti a születését, és a gyakorlat táplálja visszajelzésekkel, újabbnál újabb kutatási igényekkel és lehetőségekkel is.” (Robin 2018: 185)

Irodalom

- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications. In: Baker, M., Francis, G., Tognini-Bonelli, E. (eds) *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 322–255.
- Horváth P. I. 2009. *A lektori kompetencia*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Mossop, B. 2001. *Revising and editing for translators*. Amsterdam: Benjamins.

Dróth Júlia (szerk.)

Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon és a fordításoktatás különböző szintjein

**(Budapest: L'Harmattan Kiadó, Károli Gáspár
Református Egyetem, 2018. 198 pp.
ISBN: 978-963-414-439-7)**

Miklody Dóra

E-mail: dora.miklody@gmail.com

2000. januárjában indult egy fordítóképzéssel foglalkozó konferenciasorozat a Gödöllői Szent István Egyetemen, amelyet szervezője, Dróth Júlia szerényen „Szakmai nap”-nak nevezett. Ez a konferenciasorozat, amely az évek során rendkívül népszerűvé vált, és mindig nagyszámú résztvevőt vonzott Gödöllőre, most 2017 februárjában új helyszínen folytatódott a Károli Gáspár Református Egyetemen. A mostani konferenciának, mint az eddigieknek is, a fordítóképzés volt a központi témája, és előadásai írásban is megjelentek *Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon és a fordításoktatás különböző szintjein* címmel Dróth Júlia (KRE BTK, Angol Nyelvészeti Tanszék) szerkesztésében. A kötetben a tanulmányok a konferencián való elhangzásuk sorrendjében és a konferencia szerkezetét adó tematikus blokkok szerinti csoportosításában szerepelnek.

A *fordítóképzés típusai és szintjei* című blokk első írása a *Fordítóképzés a Károlin*. A *műfordítás lehetőségei egyetemi keretek között* címen. Ebben Sepsi Enikő, a házigazda intézmény dékánja (a KRE szak- és műfordítói szakirányú továbbképzésének szakfelelőse) ismerteti, hogy milyen fordítással kapcsolatos képzések folynak a KRE-n, kitérve a képzések szintjeire, nyelveire és a választható szakterületekre. A következőkből megtudhatjuk, milyen módon és műhelyekben sajátítják el a műfordítást választó hallgatók a mesterfogásokat, valamint bemutatásra kerültek az ennek a munkának eredményeként létrejött kötetek, melyekben a hallgatók fordításai szerepelnek. A könyvborítók képeiből is látható, hogy ennek köszönhetően egyrészt hiánypótló művek váltak hozzáférhetővé magyarul, másrészt bebizonyosodott, hogy ez az oktatási mód működő modell, melynek átvételét más intézményeknek is javasolja az előadó.

A második tanulmány előadópárosa, Kóbor Márta (PTE BTK, Francia Tanszék) és Lehmann Magdolna (PTE BTK, Angol Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék) arra vállalkozott, hogy a különböző intézmények által kínált képzéseket vesse össze, kitérve a külföldi képzésekre is. A *„Minden szinten szinte minden” Fordításoktatás alap- és mesterképzésben, valamint a szakirányú továbbképzés keretei között* című írásból megtudhatjuk, hogy külföldön elsősorban, néhány kivételtől eltekintve, MA-szinten történik a tolmácsok és fordítók képzése. Ennek

elsődleges oka az, hogy a BA-s hallgatókat még nem tartják elég érettnak, műveltnek a leendő hivatásuk gyakorlásához.

Az itthoni gyakorlatban BA szinten csak specializáció keretében kaphatnak ízelítőt a fordítóképzésből a hallgatók. Bemeneti követelmény a megfelelő szintű nyelvtudás. Mesterképzést pillanatnyilag bő feltúcatnyi egyetem kínál, szintén előírva a megfelelő, magasabb szintű nyelvtudást. Emellett jóval több intézményben elérhető a szakfordító szakirányú továbbképzés, amelynek eleve feltétele egy már meglévő oklevél és a megfelelő szintű nyelvtudás. A következőkben elsősorban a saját intézményük (PTE) képzéseit vizsgálják, és arra a megállapításra jutottak, hogy akárcsak a többi intézményben, jellemzően arra törekednek, hogy minél több szakterületről kapjon valamennyi képzést a hallgató és így nincs lehetőség arra, hogy egy-egy részterületben elmélyedjen. A szerzők arra a megállapításra jutnak, hogy üdvözítő lenne a különböző intézmények munkájának összehangolása és átjárhatósága, így elkerülhetők lennének a felesleges párhuzamosságok és a részterületek is nagyobb hangsúlyt kaphatnának.

A következő blokk – *Műfajok és feladattípusok a fordítóképzésben* – első írásának címe: *Vonzások és választások: társadalomtudományi, gazdasági és műszaki szövegműfajok a multidiszciplináris szakfordítóképzésben*. Az előadásából készült tanulmányban Ugrin Zsuzsanna (BME, Idegen Nyelvi Központ) a multidiszciplináris szakfordítóképzésben alkalmazandó szövegek kiválasztási mechanizmusát mutatja be a nemzetközi szakirodalomban ajánlott, illetve saját, mint a BME-n oktató tanár tapasztalatai révén. Elsődleges szempont, hogy az oktatónak el kell tudnia szakadnia a saját preferenciáitól. Emellett a szövegeknek lehetőség szerint sokféleképpen kell lenniük: műfajilag, nehézség és stílus, valamint a szükséges szakismeretek tekintetében. Eközben cél, hogy a fordítandó szövegek fejlesszék a hallgatók információkereső kompetenciáját is. Természetesen a különböző technológiai fogások elsajátítása is fontos szempont, hisz folyamatosan változik az az informatikai környezet, amelyben a fordítóknak dolgozniuk kell. Ugrin külön kitér a művészeti témájú szakszövegekre, ahol a fordítás mellett gyakran kell a végfelhasználás speciális formátumára is gondolni (pl. audioguide), emellett a reáliák is komoly nehézséget jelenthetnek (lásd: pl. Szent László hermája). Ezt követően bepillantást nyerhetünk még a vállalati kommunikáció és a tervdokumentációk (gazdasági, illetve műszaki szakfordítás) fordításának nehézségeibe.

Balogh Dorka (PPKE, Jog- és Államtudományi Kar, Idegen Nyelvi Lektorátus) *Műfajok és szövegválasztás a jogi szakfordítóképzésben* című tanulmányában módszertani és gyakorlati megközelítésben vizsgálja a műfajok és a szövegtípusok tudatosításának szükségességét a jogi szakfordítóképzésben, összegzi a képzésen felhasználható szövegek kiválasztásának szempontjait, és bemutat néhány olyan konkrét feladatot és feladattípust (egy konkrét jogi szakfordítóképzés tanmenetébe illesztve), amely a kiválasztott szövegekhez és műfajokhoz a képzés egyes szintjei szerint hozzárendelhető. Olyan további kiegészítő feladatokat/feladattípusokat is áttekint, amelyek, bár nem kifejezetten fordítási feladatok, hatékonyan fejlesztik a leendő fordítók (jelen esetben angol nyelvű) írásbeli jogi szaknyelvi kommunikációs készségét.

Horváth Ágnes (Semmelweis Orvostudományi Egyetem, Nyelvi Intézet) *Egészségtudományi szakfordítás – műfajok és feladattípusok* című tanulmányában kifejti, mennyire fontos, hogy az orvosi szakfordítók felismerjék a fordítandó szöveg műfaját, meghatározzák a célközönséget, valamint példák révén bemutatja, milyen feladatokkal lehet a hallgatókat erre rávezetni, illetve megtanítani nekik a különböző műfajok sajátos szövegalkotási konvencióit. Ennek köszönhetően elkerülhető a fordítások idegenszerűsége.

A következő tanulmány a műfordításról szól. Horváth Géza (KRE BTK, Német és Holland Nyelvű Kultúrák Intézete) *A műfordításról dióhéjban – Gondolatok és gyakorlati példák a műfordítás oktathatósága kapcsán* azt taglalja, hogy a műfordítás mind a mai napig a művészetek mostohagyermeké, de a fordítástudomány is keveset foglalkozik az irodalmi fordítással, mert művészi aspektusához, a kreativitáshoz és esztétikai, morális értékéhez nem tud hozzászólni. Míg a szakfordítások elsősorban a szakmai kompromisszumon alapuló terminusok mentén készülnek, addig a műfordítás közvetítés térben és időben egymástól kisebb-nagyobb mértékben különböző kultúrák között, miközben a fordító teremtető-alkotó módon használja a közegét, a célnyelvet. Többek között megtudhatjuk, azt is, mit gondolt Goethe, Babits és Kosztolányi a fordításról, illetve, hogy milyen kompetenciákra van szüksége a műfordítónak, milyen a műfordítás folyamata, és milyen nehézségek és csapdák kerülhetnek felszínre munka közben. Horváth kitér arra is, hogy véleménye szerint mi tanítható és mi nem tanítható a műfordítás kapcsán.

A következő blokk címe: *Korpuszok, audiovizuális fordítás, információmegosztás a fordításoktatásban*. Ebben az első tanulmány szerzője, Robin Edina (ELTE BTK, Fordító- és Tolmacsképző Tanszék) és Szegh Henriett (ELTE BTK, Fordítástudományi Doktori Program) írása jelent meg. *A Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon és a fordításoktatás különböző szintjein* című tanulmányból megismerhetjük azt a munkát, melynek révén az ELTE Fordítástudományi Doktori Programjának kutatócsoportja egy ún. fordítási „megakorpusz” építését célozta meg, megkönnyítendő a fordítást vizsgáló nyelvészek munkáját. Az így létrejött pillanatnyilag tizenöt millió szövegszó különféle kvantitatív és kvalitatív kutatásokat tesz lehetővé és méreteivel az egyik legnagyobb kutatható korpusz. A korpuszépítésnél igyekeztek audiovizuális szövegeket is beemelni, annak ellenére, hogy erre még nincs kiforrott gyakorlat. A végül így létrejött Pannónia Korpusz egy komplex, multimodális, így fordított, tolmácsolt és audiovizuális szövegeket magába foglaló, párhuzamos és összehasonlítható komponenst tartalmazó fordítási korpusz, amely lehetőséget nyújt a magyar fordítási piacon folyó, igen sokoldalú fordítási tevékenység kutatására. A szerzők részletesen említik az audiovizuális fordítás (AVT) kutatását segítő korpuszrész létrehozásának és annak műfaji sokszínűségéből (szinkronizálás, feliratozás, hangalámondás) adódó nehézségeit. Emellett megismerhetjük a korpuszépítés módszereit és eszközeit is.

Az audiovizuális fordításról szól a következő tanulmány. Zolczer Péter (Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Modern Filológia Tanszék) *Az audiovizuális fordítás mint tantárgy: módszerek, tartalom, feladattípusok, tapasztalatok* címmel röviden ismerteti magának a műfajnak a történetét, annak kialakulását,

majd rátér arra, hogy milyen modulokból véli szükségesnek felépíteni az AVT oktatását, illetve annak milyen kötelező aspektusai vannak. Az oktatásban használt gyakorlatok példái jól szemléltetik a sajátosságokat. Zolczer nyelvszakos hallgatók nyelvoktatásához alkalmazta az AVT-t, tapasztalatai szerint azt a hallgatók élvezték, az így feldolgozott szövegek sokkal közelebb álltak hozzájuk, a feladatokhoz minimális felszerelés (leginkább saját laptop) szükséges és külön sikerélmény, hogy az eredmény, mint önkéntes feliratozás szinte azonnal közvétehető online.

A következő tanulmány is az audiovizuális témát folytatja. Juhász-Koch Márta (ELTE BTK, Fordítástudományi Doktori Program) *A hangalámondás, a stúdiók elvárásai, a munkafolyamat kihívásai és a fordítás oktatása* címmel vezet be minket az AVT-n belül ennek a műfajnak sajátosságaiba. Megtudhatjuk, hogy elsősorban az ismeretterjesztő/dokumentumfilmeknél használatos a hangalámondás, s bár a néző elsősorban a lefordított szöveget hallja, az előtte-utána hallatszó eredeti szöveg is szorosan hozzátartozik az élményhez. A szerző megvizsgálta három magyarországi szinkronstúdió fordítóknak kiadott útmutatásait. Jellemző elvárás, hogy a képpel együtt kell elvégezni a munkát, hisz ezzel kiküszöbölhetők félrefordítások, így érhető el a pragmatikai funkciók helyes átültetése, stb. Fontos szempont még a szöveg hossz betartása, illetve egyik-másik stúdiónál elvárják a reakciókat jelző ún. reagák (*hú, hihi, wow*), valamint a stúdiók által töltelékszónak hívott diskurzusjelölők elhagyását. Ezt követően megismerhetjük magát a munkafolyamatot, illetve a minőségi munka feltételeit. Juhász-Koch kitér arra is, hogy bár a piac jelentős szegmensét adja a hangalámondás, sok szinkronstúdió ezzel a műfajjal tanítja be a kezdőket, a fordítástudományi kutatásban még kevésbé tanulmányozott terület. A magyarországi képzés egyáltalán nem egységes, pillanatnyilag csak fizetős tanfolyamok állnak rendelkezésre, illetve az AVT-t csak egy-egy kurzus keretében, érintőlegesen ismerik meg a hallgatók.

Ugrin Zsuzsanna *Google drive a fordítóképzésben: „oszd meg és gazdagodj!”* című előadása egyben gyakorlati bemutató is volt, ezt igyekszik visszaadni képernyőképekkel tarkított írása. Megtudhatjuk, miért előnyös, ha „felhőben” tároljuk egy csoport közös feladatait, munkáit, mily módon lehet közösen gloszszáriumokat, terminológiai adatbázisokat felépíteni, egymással különböző kiterjesztésű fájlokat és forrás-, ill. háttéranyagokat megosztani, egyazon szöveget – csoportokra osztva – szimultán fordítani. Ugrin részletesen ismerteti, szerinte, hogyan érdemes az oktatásban alkalmazni a Drive-ban rejlő lehetőségeket, valamint mily módon kerülhetők el a közös szerkeszthetőségből adódó véletlen törlések, felülírások.

A tanulmánykötet következő része a délutáni előadások írott változatát tartalmazza. A *Kreativitás és a fordítást támogató szoftverek használata a fordításoktatás szemszögéből* című blokk előadásai a számítógépes fordítástámogatás témájához kapcsolódnak.

Kovács Tímea (KRE BTK, Angol Nyelvészeti Tanszék) *Transzkreáció, copywriting, szoftverlokalizáció: fogalmi meghatározások* címet viselő tanulmányában szintén a fordítási piac egy speciális szegmensével foglalkozott, kitérve arra, hogy ezeknél milyen fordítástechnikai szempontok kerülnek előtérbe.

Megtudhatjuk, hogy egyáltalán mit is takar ez a három fogalom, és hogy ezek, a copywriting kivételével (hisz ez egy önálló kreatív folyamat, nem fordítás) milyen speciális nehézségeket rónak a fordítóra, ideértve a marketing anyagokban a kultúrák közötti különbségeket (legyen az pl. a tegezés/magázás használata), illetve a szoftverlokalizációban a szöveghossz megkötései, az ún. *placeholders* ('helyőrzők') helyes használata.

Urbán Miklós (Kilgray Translation Technologies Zrt.) *Mondatok és szegmensek – kreativitás és CAT-használat* című tanulmányában a kétkedőket igyekszik meggyőzni, miért is jó fordítástámogató eszközzel szépirodalmat fordítani. Bemutatja, hogyan küszöbölhető ki a széttöredezettség (azaz, hogy mondatonként látja a fordító a szöveget), és hogy cserébe milyen előnyöket kap a fordító. Így például könnyebben össze tudja vetni a CNY-i és a FNY-i szöveg hosszát (ami kötött szerkesztésű könyveknél fontos), vagy a Harry Potter könyvek példájával illusztrálva, milyen hasznos lehet, ha könnyen elő lehet keresni egy kötetekkel korábban szereplő varázslat, mágikus tárgy vagy lény, illetve szereplő nevének fordítását. Rövid bevezetést kaphatunk a játékszoftverek fordításának világába is. Az élő előadásban, a meglepő példák okán hallható kuncogások és nevetések sajnos nem adhatók át írott formában.

K. Papp Éva (SDL Fordítóiroda) *Milyen fordítókra van szükség az iparszerű fordításhoz, illetve a reklámszövegek és marketinganyagok kreatív adaptációjához?* című összefoglalója egyrészt a jövő fordítóinak szól, hogy milyen jellegű, gyakran kevésbé magasztos feladatokra számíthatnak: pl. a rengeteg használati útmutató, melyek gyakran csak frissített verziói egy korábbi dokumentumnak és nem engedik szabadon szárnyalni a fordítót, vagy akár a marketinganyagok fordítása, ahol éppen ellenkezőleg, tudni kell elrugaszkodni az eredeti szövegtől. Másrészt viszont szól az oktatóknak is (és így közvetve persze a hallgatókhoz is), hogy milyen kompetenciákat várnak el a fordítóirodák a kezdőktől: helyesírás, gördülékeny magyar mondatok alkotásának képessége és számítástechnikai kompetenciák, azaz CAT-eszközök használata, különböző fájlformátumok kezelése, a határidők betartása.

Gál-Berey Tünde és Gernyi András (Villámfordítás Fordítóiroda) *Speciális fordítói készségek és kompetenciák, a szoftver- és weboldal-lokalizáció esete* című tanulmányában azt ecseteli, hogy milyen külön képességekre van szüksége a címben említett feladatok elvégzéséhez a fordítónak. Ebben az esetben sem szabad a különböző fájlformátumoktól megijedni, nem árt, ha esetleg a programozáshoz is ért valamennyire a fordító. Gyakran elengedhetetlen több platform, monitor – akár számítógép – párhuzamos használata is. Emellett nem árt, ha a fordító ismeri a minket körülvevő virtuális világot is, tudjon abban/azzal is dolgozni. Ilyen fordítókat nem képeznek, gyakran a fordítóirodák nevelik ki maguknak a fordítóikat olyan fordítókból, akiknek van egy „eredeti” szakmájuk is, amihez jól értenek.

A szakmai közösségek a továbbképzés szolgáltatában címet viselő utolsó részben Wagner Veronika, a SZOFT (Szabadúszó Fordítók, Tolmácsok Egyesülete) társelnöke mutatta be az egyesület munkáját *Kontrollcsoport, avagy: hogyan segíti a szoft a tagjai fejlődését?* címen. A 2017-ben bejegyzett egyesület a szabadúszó fordítókat szeretné képviselni, támogatni. Vizsgálják, milyen fordítói

környezetben dolgoznak a kollégák, milyen elvárások merülnek fel velük szemben, milyen visszajelzéseket kapnak. A legjellemzőbb, hogy a fordítóirodák nem adnak értékelhető, azaz olyan visszajelzést, amiből tanulhatna a fordító. Nem minden iroda vállalja, hogy fejleszti is a fordítók kompetenciáit. A SZOFT célul tűzte ki a fordítók folyamatos fejlesztését, tudatosabbá válását. Az egyesület keretén belül folyamatosan gondolkodnak az önfejlesztés és a tudásmegosztás lehetőségeiről, amit csak lehet, meg is valósítanak. Csatlakozni kívánnak a két meghatározó iparági szereplő (Professzionális Fordításszolgáltatók Egyesülete [Proford] és a Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesülete [MFTE]) által tető alá hozott iparági megállapodásokhoz. A SZOFT tagoknak tenniük kell a fordító közösségért, elvárás a folyamatos továbbképzés, konferenciákon való részvétel. A még hallgató státuszú tagok juniorként mentesülnek a tagdíj befizetése alól, miközben csatlakozhatnak a projektcsoporthoz, láthatják az egyesületen belüli kommunikációt. A SZOFT különböző társasjátékokat is fejleszt, melyekben pl. szituációs gyakorlatokban szembesülhetnek a játékosok egy nem várt/szokatlan helyzettel, illetve általuk nem ismert szerepkörökkel (mint például a vendormenedzsment, vagy az üzleti coaching).

A zárszóban Klaudy Kinga (ELTE BTK, Fordító- és Tolmácsképző Tan-szék) összefoglaló megjegyzéseit olvashatjuk, melyeket a konferencia délelőtti előadásaihoz fűzött. Amikor 2005-ben az érdekelt intézmények hozzáálltak a fordítóképzés akkreditációs anyagának kidolgozásához, mindenki egyetértett abban, hogy a fordító- és tolmácsképzésben a mesterszint az ideális, melyre jó nyelvi alapképzés után kerülnek be a hallgatók. Azóta olyan nagy az érdeklődés a fordítóképzés iránt, hogy különböző formákban már az alapképzésben is megjelenik. Ez nem baj, mert a különböző fordítói specializációk jó alapot adnak a mesterképzéshez. Fontosnak tartja, hogy három előadás is foglalkozott a fordítandó szövegműfajok és a műfajnak megfelelő feladattípusok kérdésével. Ez a szövegcentrikus megközelítés elejét veheti a végtelenbe nyúló és sehová sem vezető vitáknak a fordítás általában vett nehézségeiről. Szintén üdvözlendőnek tartja azt a csapatmunkát, amely Robin Edina vezetésével a Pannónia Korpusz megteremtéséhez vezetett. Régen időszerű volt már a magyar fordítási korpusz építése, és hogy multimodális korpusz épült, melyben tolmácsolási és audiovizuális szövegek is vannak, különösen hasznos lesz a fordításkutatók számára. Harmadik vívmányként megemlíti, hogy egyre több kutatópár és kutatócsoport alakul a fordítástudományban is, és ahogy eltűnik a magányos fordító, úgy a magányos fordításkutató is egyre inkább kutatócsoportban fog dolgozni.

Egy konferencia összefoglaló kötete természetesen nem adhatja vissza a jó hangulatot, az egy-egy blokk után kialakuló figyelemre méltó vitát, az előadó találó példáin meglepődő közönségből előtörő nevetgélést vagy csodálkozást, és nem pótolhatja a szünetekben folytatott beszélgetéseket, de a lényeges tartalmat visszaadja azoknak is, akik nem tudtak személyesen részt venni. Cserébe viszont a diákon csak felvillanó szakirodalmi utalások írásban kifejezhetők, illetve azok jegyzéke részletesen is tanulmányozható. A kötet minden érdeklődőnek rengeteg hasznos információval szolgál, megismerhetjük belőle az új trendeket mind a fordítástudomány, mind a fordításoktatás területén. És nem utolsósorban remélhetően kedvet csinál a következő konferenciákhoz is!

Summaries in English

András ARADI

The Relationship between the Information Structure and the Syntactic Form of Sentences in Translations

Abstract: The present paper investigates the relationship between the syntactic form and the information structure of sentences from the viewpoint of translation in English–Hungarian translation direction. The main aim of the study is to explore how and to what extent the translator keeps or changes the original syntactic form and information structure of the source sentences in the target text. The results of translation analyses show that the translator can have different strategies: s/he can keep or change both the grammatical form and the communicative structure of the source sentences in the translation but it is also possible that s/he only changes one of the these two essential characteristics of sentences. The paper describes some types of sentence conversions in which the translation operations result in a new/different information structure of the target sentences compared to that of the source sentences. The study also tries to give reasons for the translator's decisions. It's closing part concentrates on two undecided questions raised by sentences examined here: 1. how to translate English sentences with different focus-types into Hungarian; 2. whether the differences in the information structure of the source sentence and the target sentence can lead to loss or distortion in the message of the source text.

Keywords: translation analysis, English/Hungarian sentence structure, syntactic form, information structure, translators' strategies

Enikő BENEDEK

Cultural Transfers in the Hungarian Translations of Official Pakistani Personal Documents

Abstract: This study compares official personal documents issued in the Islamic Republic of Pakistan in Urdu and English with their official Hungarian translations. The aim of the paper is to explore how English culture-specific terms, realia and realia lexemes of these documents are translated. The present study, after providing a brief overview of past papers on Pakistan in the Hungarian literature, introduces the country from a Hungarian translator's perspective. In the literature review the most relevant notions of intercultural communication and intercultural linguistics, as well as language and culture specific items, realia and realia lexemes are discussed. After an explorative analysis of the 6500 word corpus, the author finds that the 145 language and culture-specific terms of the documents are translated by means of lexical transfers, cultural transfers and transformations, and two other, overlapping subcategories which are lexical-cultural transfers and simultaneous cultural transfers and transformations. A

working definition of *cultural transfer* is provided. Without the translator's knowledge of the cultural background, translations may be inaccurate, therefore it is important not to focus only on the subject, but to take a culture-based approach.

Keywords: intercultural communication, realia, intercultural linguistics, Pakistan, cultural transfer

Márta JUHÁSZ-KOCH

Normalization as a Translation Strategy in English-Hungarian Voice-Over Translation

Abstract: Voice-over translation can be perceived as the 'black sheep' of one of the most emerging branches of Translation Studies, audiovisual translation. Although, lots of programmes are broadcast with voice-over in Hungarian television, this genre is of lower prestige both professionally and academically. Voice-over scripts, however, have very unique structure which is influenced by several factors, for example, the theme of the programme or the presenter's visibility. Furthermore, the translation of different discourse types (narration, talking heads and dialogues) may require different strategies. From the prewritten narrators' speech to the spontaneous dialogues and the semi-spontaneous talking heads, all utterances must be as authentic as possible – even among such technical restrictions as shorter target language sentences and limitations imposed by the visual information. Due to the documentary nature of voice-over programmes, these products combine entertainment and content focus in a unique way: the translation of scientific and investigative programmes requires not only the precise rendering of the information but also the consideration of diverse speakers and situations. All these criteria have to be met while ensuring optimal processing effort to the audience. Therefore, normalization as a translation universal is expected to be applied to a different degree in the three discourse types. In this paper I present the theoretical foundation of my doctoral research, illustrated with examples from my voice-over corpus. The focus of my research is, therefore, voice-over as an audiovisual translation genre. My corpus consists of English voice-over scripts and their Hungarian translations. The goal of my exploratory research is to identify those transfer operations which result in normalization and to map out the degree of normalization in the three different discourse types.

Keywords: audiovisual translation, voice-over, processing effort, target language norms, normalization

Tibor KOLTAY

Is Abstracting Translation? Pro and Contra Arguments

Abstract: The theory and practice of abstracting not only has a long history, but also continues to be one of the most important means of accessing information. Its importance lies, among others, in the significant role that it plays in relieving the symptoms of information overload. Beside the traditional roles that abstracts fulfil, new tasks are arising by the widespread use of information technology tools. To answer the question asked in the title, the main features of abstracts and of inter- and intralinguistic abstracting will be presented. The processes of translation and abstracting will be

compared, pointing out the similarities and differences between them, and particular attention will be given to questions of equivalent and heterovalent mediation.

Keywords: abstracts, abstracting, new genres, interlingual mediation, heterovalence

Dániel MÁNY

Medical Euphemisms in Patient Information Leaflets Translated from English into Hungarian

Abstract: This exploratory, descriptive case study analyses the phenomenon of euphemisms, more precisely their occurrence and translation in patient information leaflets translated from English into Hungarian. Since the occurrence and the linguistic realisation of euphemisms differ from one linguaculture to another, translators seek to bear in mind the processing effort, the psychological capacity of non-professionals and the norms of the target language. In this case study, the Hungarian translations are less likely to present euphemisms, while a greater number of them are identified in the English versions. The aim of the present study is to present the basic terms, research questions and the hypothesis of the doctoral dissertation in preparation.

Keywords: euphemism, orthophemism, patient information leaflets, translation strategies, lay-friendliness

Zsuzsanna UGRIN

Term Relations and Ontological Systems in Translator Training

Abstract: Creating categories and systems of terms and their related concepts has been an important aspect of both the Wüsterian General Terminology Theory and the more recent, communicative and sociocognitive trends that emerged around the millennium. While collecting terms and systematising their relations within a domain is primarily assigned to professional terminographers, it also turns out to be a useful competence for specialised translators. However, term hierarchies seem to be given little focus in translator trainings. This study, based on the above three theories' ontological aspects, outlines an array of flexibly adaptable methods that provide translator trainees with a deeper understanding of each subject field's concept systems, along with the technological solutions supporting those processes.

Keywords: terminology, terminography, termontology, terminology management, translator training

Útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerzőinek

Klaudy Kinga

Kedves szerzők!

A tanulmányok benyújtásakor általában a MANYE honlapján található hivatkozási útmutatót érdemes követni, de néhány dologra itt is felhívom szíves figyelmüket:

1. A betűtípus legyen Times New Roman, 12-es fokozat.
2. A tanulmányok terjedelme általában 10–20 oldal (1 oldal 2500 leütés, a betűközt is beleszámítva).
3. A recenziók terjedelme 5–7 oldal (hosszú recenzió).
4. A szemlecek terjedelme 2–3 oldal (rövid recenzió).
5. A konferencia-beszámoló terjedelme a konferencia jelentőségétől függ, lehet hosszabb, értékelő beszámoló, de lehet rövid híradás is (1–2 oldal).
6. Minden tanulmánynak 150 szavas magyar és angol kivonata/absztraktja legyen, valamint 5 kulcsszót is kérünk magyarul és angolul.
7. Ne felejtsek el a tanulmány címét angolul is megadni.
8. A cím (alcímmel együtt) ne legyen hosszabb 10 szónál.
9. A tanulmányt tagoljuk alfejezetekre.
10. Az alfejezeteket decimálisan számozzuk (hármassal mélységig).
11. Az első és második fokozatú alcímeket vastagítsuk, a harmadik fokozatú alcímeket kurziváljuk.
12. A bekezdéseket ne soremeléssel jelöljük, hanem 5–7 leütésnyi behúzással.
13. Minden hivatkozott név mellett legyen évszám.
14. Páros szerzők esetén ne kötőjelet, hanem és-t használjunk a szövegben, és vesszőt az irodalomjegyzékben.
15. Ha szó szerint idézünk, oldalszám is legyen (előtte kettőspont).
16. A 40 szónál hosszabb idézeteket elkülönítjük, fölötté és alatta sorkihagyást kérünk, balról behúzást. Nem kell kurziválni. Nem kell idézőjel.
17. Az elkülönített nyelvi példákat folyamatosan számozzuk. A szám gömbölyű zárójelben legyen. Az elkülönített nyelvi példákat nem kell kurziválni. A kurziválást a kiemelésre használjuk.
18. Az elkülönített nyelvi példák esetében fölötté és alatta sorkihagyást kérünk, balról behúzást.
19. Ha az eredeti nyelvű példa (1), a fordításai (1a), (1b) számot kapjanak, és ezen a számon kell rájuk hivatkozni a szövegben. Ez jobb mint a *fenti példa* és a *lenti példa* emlegetése.

20. A nyelvi példa végén hivatkozunk a korpuszra – legegyszerűbb beszámozni a szövegeket. A szerző és a fordító neve is megfelel oldalszámmal, ha a tanulmány végén a Források címszó alatt megadjuk a pontos adatokat.
21. A szövegen belüli nyelvi példákat kurziváljuk
22. Aláhúzást ne használjunk, csak végső szükség esetén.
23. Minden ábrának és táblázatnak legyen száma és címe, az ábra vagy a táblázat fölött.
24. Az ábrákhoz, táblázatokhoz, nyelvi példákhoz mindig fűzzünk magyarázatot, előtte és utána is.
25. Az irodalomjegyzékben (**Irodalom**) minden névnek szerepelni kell, akit a cikkben említünk.
26. Az irodalomjegyzékben (**Irodalom**) ne szerepeljen olyan név, akit a cikkben nem említünk.
27. A szerkesztett köteteknél (pl. konferenciakötetek) mindig tüntessük fel a szerkesztő vagy szerkesztők nevét (In:).
28. Külföldi folyóiratnál a kötet megjelölése: Vol. 1. No. 1.
29. Magyar nyelvű folyóiratnál a kötet megjelölése: 1. évf. 1. szám.
30. Az oldalszámok között nagyköötőjel legyen: 123–153.
31. A nyelvi példák forrását külön jegyzék tartalmazza **Források** címmel.
32. A lábjegyzeteket általában kerüljük, csak akkor használjuk, ha pl. támogatót kell megjelölni, vagy a tanulmány alapjául szolgáló előadásra akarunk utalni.
33. Akkor is használhatunk lábjegyzetet, ha az idegen nyelvű idézet fordítását vagy a magyar idézet eredetijét akarjuk megadni. Ha azonban oldalanként 2–3 sornál hosszabb az idézet eredetije, helyezzük el inkább végjegyzetben **Jegyzetek** címmel.
34. Az internetes hivatkozások a szövegen belül szintén névvel és évszámmal történjenek.
35. Az irodalomjegyzékben lehet külön szerepeltetni az internetes forrásokat, mivel megtörésük gondot okoz. Aláhúzásra és színezésre nincs szükség.

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

(ISSN 1419 7480)

(megjelenik évente két alkalommal – tavasszal és ősszel –
1 példány ára: 2000 Ft)

Főszerkesztő:

KLAUDY KINGA

E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** magyar nyelvű, lektorált tudományos folyóirat, amelyet az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke indított 1999-ben. A folyóirat évente kétszer jelenik meg, alcíme: *Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*.

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** célja, hogy **magyar nyelvű** szakmai fórumot teremtsen egy dinamikusan fejlődő, új interdiszciplináris tudományos kutatási terület művelői számára. A folyóirat a fordítástudományt a lehető legtágabban értelmezi. Helyet kap benne a fordítói és tolmácsolási gyakorlat bármely válfajának rendszerező és elméleti megközelítése. Az **általános fordításelméleti** tanulmányokon kívül nagy teret szentel a **leíró** fordításkutatásnak, a **párhuzamos korpuszokon** alapuló **empirikus** vizsgálatoknak, a fordítás és tolmácsolás **oktatásának**. Rendszeresen közöl műhelytanulmányokat, fordításkritikát. Figyelemmel kíséri a fordítástudományi, valamint a fordítástudományhoz kapcsolódó publikációkat, ezekről hosszabb elemző kritikákat közöl a **Recenziók** rovatban, és rövidebb ismertetéseket a **Szemle** rovatban.

A folyóirat érdeklődésre tarthat számot a fordítás és tolmácsolás elméleti kérdéseivel foglalkozó szakemberek, tudományos kutatók, gyakorló fordítók és tolmácsok, irodalomárok és nyelvészek, fordító- és tolmácsképzésben részt vevő tanárok és diákok, nyelvi konzulensek és nyelvpolitikai szakértők, kiadók és szerkesztők, szótárkészítők és korpusz-építők körében.

A kéziratokat kérjük elektronikus és nyomtatott formában az alábbi címre küldeni: Klaudy Kinga, főszerkesztő, ELTE BTK FTT, Budapest 1088, Múzeum krt. 4., F épület I. emelet 9–11. E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu.

A cikkhez kérünk 150 szavas angol és magyar kivonatot csatolni, öt-öt kulcsszóval. A beérkezett cikkeket először a szerkesztőbizottság bírálja el abból a szempontból, hogy illeszkednek-e a folyóirat profiljába. Ezután következik a névtelen lektorálási folyamat, amelyben a lektorok elfogadásra, átdolgozásra vagy elutasításra javasolhatják a kéziratot.

A korábbi évfolyamok tartalomjegyzéke és a közelmúltban megjelent folyóiratszámok teljes anyaga megtalálható az FTT honlapján: www.elteftt.hu. Korlátozott számban a folyóirat régi számai is megrendelhetők. Könyvtárak számára az esetleg hiányzó korábbi számokat lehetőség szerint pótoljuk.

Megrendelés, előfizetés: Bertalan Zoltánné ELTE BTK FTT,
Budapest 1088, Múzeum krt. 4., F épület I. emelet 3–4.
Tel: 4116500/5894. E-mail: bertalan.zoltanne@btk.elte.hu

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2019. XXI. évf. 1. szám

E számunk munkatársai:

Aradi András	BME Idegen Nyelvi Központ
Benedek Enikő	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Halász Gábor	ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar
Juhász-Koch Márta	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Koltay Tibor	Eszterházy Károly Egyetem
Mány Dániel	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Miklódý Dóra	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Nagy Dóra	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Szabó Csilla	BME Idegen Nyelvi Központ
Ugrin Zsuzsa	BME Idegen Nyelvi Központ
Zachar Viktor	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsoló Tanszék